

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
Центр перспективних досліджень і співробітництва
з прав людини у сфері економіки
УПОВНОВАЖЕНИЙ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ З ПРАВ ЛЮДИНИ
РЕСУРСНИЙ ЦЕНТР З ПИТАНЬ БІЗНЕСУ ТА ПРАВ ЛЮДИНИ**

ПРОСУВАННЯ ПОВАГИ ПРАВ ЛЮДИНИ У СФЕРІ БІЗНЕСУ В КОНТЕКСТІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

**Збірник
науково-практичних матеріалів**

Київ
2020

УДК 346:[342.7+341.231.14]
П-82

Науковий редактор

Устименко В. А. – директор Інституту економіко-правових досліджень НАН України, член-кореспондент НАН України, член-кореспондент НАПрН України, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України

Рецензенти:

доктор юридичних наук, доцент *В. Г. Олюха*;
кандидат юридичних наук *В. С. Новікова*

Рекомендовано до друку Вченою радою
Інституту економіко-правових досліджень НАН України
(протокол № 4 від 16 березня 2020 р.)

П-82 **Просування поваги прав людини у сфері бізнесу в контексті імплементації Цілей сталого розвитку в Україні** : зб. наук.-практич. матер. / за наук. ред. В. А. Устименка. – Київ : НАН України, Інститут економіко-правових досліджень, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, 2020. – 248 с.
ISBN 978-966-02-9235-2

У виданні висвітлено проблематику суспільних відносин у сфері бізнесу і прав людини в контексті імплементації Цілей сталого розвитку в Україні. Доводиться, що належна реалізація міжнародних норм і стандартів, закріплених в основоположних актах з прав людини, Керівних принципах ООН з питань бізнесу і прав людини, ін., сприятиме формуванню національної правової моделі сталого розвитку, вдосконаленню правового регулювання діяльності суб'єктів господарювання, інституційно-правовому, економічному, екологічному, соціальному розвитку держави та покращенню життя громадян. Розглянуто питання виконання обов'язку держави захищати права людини та відповідальності бізнесу поважати ці права. Охарактеризовано систему засобів захисту прав людини, порушених з боку бізнесу.

Для науковців, представників органів державної влади і місцевого самоврядування, бізнес-спільноти, юристів-практиків, викладачів, аспірантів, студентів юридичних і економічних спеціальностей закладів вищої освіти, правозахисників і всіх тих, хто цікавиться впровадженням актуальної концепції «бізнес і права людини».

УДК 346:[342.7+341.231.14]

Видання здійснено за підтримки Ресурсного центру з питань бізнесу та прав людини («Business & Human Rights Resource Center», Велика Британія) в рамках спільного проекту.

ISBN 978-966-02-9235-2

© Інститут економіко-правових досліджень НАН України, 2020
© Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, 2020

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА..... 6

ВСТУПНЕ СЛОВО..... 9

РОЗДІЛ I. ЗАСАДНИЧИЙ ОBOB'ЯЗОК ДЕРЖАВИ ЗАХИЩАТИ ПРАВА ЛЮДИНИ У СФЕРІ БІЗНЕСУ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ ТА ЇХ СПРЯМОВАНІСТЬ НА ЦІЛІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

ШАКУРО Наталія Євгенівна

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ СТОСОВНО ОBOB'ЯЗКІВ ДЕРЖАВИ
ТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ БІЗНЕСУ ЩОДО ПРАВ ЛЮДИНИ..... 11

УСТИМЕНКО Володимир Анатолійович

ДЖАБРАЛЛОВ Руслан Аятшахович

ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ МОДЕЛІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ
ЯК ПЕРЕДУМОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ .. 21

КАМПО Володимир Михайлович

ДО ПИТАННЯ ПРО КОНСТИТУЦІЙНУ МОДЕЛЬ
ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ ПІДПРИЄМНИЦТВА
В УКРАЇНІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ..... 28

СТЕПАНЕНКО Олена Анатоліївна

РОЛЬ УПОВНОВАЖЕНОГО ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ
У ПРОЦЕСІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ КЕРІВНИХ ПРИНЦИПІВ ООН
З ПИТАНЬ БІЗНЕСУ ТА ПРАВ ЛЮДИНИ 43

МЕЛЬНИКОВА Марина Віталіївна

ТАРАСЕВИЧ Олена Вікторівна

СТВОРЕННЯ ЕКОНОМІКО-ПРАВОВИХ УМОВ
СПІВРОБІТНИЦТВА ВЛАДИ ТА БІЗНЕСУ У ВІДНОВЛЕННІ
СФЕРИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ ТЕРИТОРІЙ,
ЗАЧЕПЛЕНИХ КОНФЛІКТОМ 52

РОЗДІЛ II.
КОРПОРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СУБ'ЄКТІВ
ГОСПОДАРЮВАННЯ ПОВАЖАТИ ПРАВА ЛЮДИНИ:
ЗАПОБИГАТИ, ПОМ'ЯКШУВАТИ, РОЗВ'ЯЗУВАТИ

<i>МАЛОЛІТНЕВА Веста Костянтинівна</i> РОЛЬ СОЦІАЛЬНО ВІДПОВІДАЛЬНИХ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ ЯК ПРАВОВОГО ЗАСОБУ РЕАЛІЗАЦІЇ ЦІЛІ № 8 СТАЛОГО РОЗВИТКУ У ПРОСУВАННІ ПОВАГИ ПРАВ ЛЮДИНИ У СФЕРІ БІЗНЕСУ	59
<i>ЗАЙЧУК Олег Володимирович</i> <i>ЗАЙЧУК Юрій Володимирович</i> МІЖНАРОДНИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ВІДНОВЛЮВАНІ ДЖЕРЕЛА ЕНЕРГІЇ: ДОСЯГНЕННЯ (ІННОВАЦІЇ) ТА ВИКЛИКИ ..	65
<i>СРЕМЄЄВА Наталія Валеріївна</i> ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЦІЛІ № 7 – «ДОСТУПНА ТА ЧИСТА ЕНЕРГІЯ»: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ	84
<i>ШОМПОЛ Олена Анатоліївна</i> БЕЗПЕЧНЕ НАВКОЛИШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ: ПЕРЕВАГИ ДЛЯ БІЗНЕСУ, СУСПІЛЬСТВА І ДЕРЖАВИ	92
<i>МЕЛЬНИКОВА Марина Віталіївна</i> <i>ГРАДОБОЄВА Єлизавета Сергіївна</i> ШЛЯХИ УЗГОДЖЕННЯ ІНТЕРЕСІВ ВИРОБНИКІВ І СПОЖИВАЧІВ ПОСЛУГ У СФЕРІ ЖИТТЄЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ МІСТА	102
<i>ЛИГА Андрій Іванович</i> САМОРЕГУЛЮВАННЯ БІЗНЕСУ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ ЯК ОСНОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ ТА ДОЛАННЯ «ПРОВАЛІВ (ФІАСКО) РИНКУ»	110
<i>ТОКУНОВА Анастасія Володимирівна</i> ПРОСУВАННЯ ҐЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В КОНТЕКСТІ КЕРІВНИХ ПРИНЦИПІВ ООН З ПИТАНЬ БІЗНЕСУ ТА ПРАВ ЛЮДИНИ	123

РОЗДІЛ III.
ОСНОВОПОЛОЖНЕ ПРАВО НА ДОСТУП ДО
ЕФЕКТИВНИХ ЗАСОБІВ ЗАХИСТУ ПРАВ:
ГАРАНТІЇ ДЕРЖАВИ ТА ВІДПОВІДАЛЬНЕ СТАВЛЕННЯ
СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

САНЧЕНКО Алевтина Євгенівна
ПРО СИСТЕМУ ЗАСОБІВ ЗАХИСТУ ПРАВ У КОНТЕКСТІ
КЕРІВНИХ ПРИНЦИПІВ ООН З ПИТАНЬ БІЗНЕСУ ТА ПРАВ
ЛЮДИНИ: «НІХТО ОСТОРОНЬ» 135

ПОЄДИНОК Валерія Вікторівна
ЗОВОВ'ЯЗАННЯ ДЕРЖАВИ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ
У СФЕРІ БІЗНЕСУ ВІДПОВІДНО ДО ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ
З ПРАВ ЛЮДИНИ. 148

КОВЕРЗНЕВ Вадим Олександрович
ПРО СТАН ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПУ ДО СУДУ
В КОНТЕКСТІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ
В УКРАЇНІ 157

КАМПО Сергій Володимирович
НОВІ ЗАСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ У СФЕРІ
ПІДПРИЄМНИЦТВА В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ СТАЛОЇ
ЕКОНОМІКИ І ДОКТРИНИ «ЖИВОГО ПРАВА»:
УКРАЇНСЬКА ПРАКТИКА. 164

ДОДАТОК

ЗАПИТАННЯ ПРО КЕРІВНІ ПРИНЦИПИ ООН З ПИТАНЬ БІЗНЕСУ
ТА ПРАВ ЛЮДИНИ, ЯКІ СТАВЛЯТЬСЯ НАЙЧАСТІШЕ 174

ПЕРЕДМОВА

Сучасне українське суспільство обрало шлях незалежного розвитку на засадах міжнародно визнаних цінностей миру, демократії та верховенства права, впровадження цивілізаційних стандартів прав людини, інтеграції у Європейське співтовариство. Ці орієнтири знайшли відображення в Конституції та законах України, у приєднанні нашої держави до багатьох визначних міжнародних угод Організації Об'єднаних Націй, Міжнародної організації праці, Ради Європи тощо.

Поточний етап розвитку світу й нашої держави характеризується цілою низкою внутрішніх і зовнішніх трансформацій та викликів, окремі з них мають глобальний характер. Наприклад, теперішня світова економічна криза раптово підсилилася негативним впливом несподіваного фактору – пандемії коронавірусу, що негативним чином відбивається практично на всіх аспектах функціонування суспільства та, безумовно, – на реалізації людиною її прав, у тому числі у сфері економіки. Однак неможливо залишити поза увагою й одночасний руйнівний вплив тривалого військового конфлікту на стан розвитку України. За таких умов території на сході України та постраждале українське населення зазнають численних втрат. Унаслідок окреслених складних соціально-економічних реалій перед наукою постають питання методології вивчення процесів, рівних яким у сучасній історії людства не спостерігалось. Так очевидно, що у зв'язку з викликом пандемії в різних країнах світу відбувається масове закриття підприємств, згортання виробництва, збільшення безробіття, обмеження економічної активності суб'єктів господарювання; подібні події несприятливо позначаються на правах людини безпосередньо в економіці.

З огляду на ці обставини та актуальність сприяння ефективному поступу України робота щодо впровадження Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини, розпочата за ініціативою Центра перспективних досліджень і співробітництва з прав людини у сфері економіки Інституту економіко-правових досліджень НАН України та за дієвим сприянням Ресурсного центра з питань бізнесу та прав людини (Велика Британія), є своєчасною та суспільно важливою. Не випадково вона була підтримана Уповноваженим Верховної Ради з прав людини. Спільно з Секретаріатом Уповноваженого упродовж 2019 року вже було проведено низку результативних заходів, спрямованих на інституалізацію елементів Керівних принципів у законодавство і практику діяльності різноманітних суб'єктів суспільних відносин.

Зокрема, нині на часі реалізація Стратегії сталого розвитку України, базованої на Цілях сталого розвитку ООН до 2030 року, впровадження Концепції реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року, Основних засад (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року, а також оновлення Національної стратегії у сфері прав людини, Стратегії розвитку малого і середнього підприємництва в Україні тощо. Ураховуючи комплекс впроваджуваних нині реформ, вважаємо, що варто інтегрувати положення Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини у національні стратегічні та програмні документи, в законодавчі та регуляторні акти, в діяльність органів влади і місцевого самоврядування, бізнес середовища, профспілок і громадськості, щоб забезпечити системне втілення в Україні конституційної цінності людиноцентризму та об'єктивно сприяти прогресивному економічному розвитку.

У збірнику, що запропонований вам, шановні читачі, висвітлено різнобічні теоретико-прикладні погляди науковців, представників державних інституцій, громадянського

суспільства та фахового середовища на найактуальніші питання впровадження Керівних принципів у контексті досягнення Цілей сталого розвитку, шляхів такого впровадження і проблем, які очікують вирішення в процесі просування цього цивілізаційного руху. Втім, ще значний обсяг питань потребує ґрунтового вивчення, а тому наша робота буде активно продовжуватися.

Висловлюємо вдячність авторам всіх опублікованих статей, установам і організаціям, які є партнерами Інституту в цій роботі.

Сподіваюсь, що висвітлені в цьому виданні думки, пропозиції, візії стануть в нагоді широкому колу зацікавлених фахівців і дослідників у ході подальшої продуктивної роботи щодо формування порядку денного імплементації Керівних принципів і відповідних міжнародних норм та стандартів у законодавство і правозастосовну діяльність в Україні.

УСТИМЕНКО Володимир Анатолійович,
Директор Інституту економіко-правових
досліджень НАН України

ВСТУПНЕ СЛОВО

За останнє десятиріччя питання дотримання та захисту прав людини від порушень з боку бізнес-структур набуло особливої актуальності.

Це зумовлено тим, що сучасний бізнес не обмежує свою діяльність національними кордонами та вільно пересувається в пошуках виробничих матеріалів, економічних умов і трудових ресурсів.

Світовою спільнотою було прийнято ряд міжнародних актів і вагомих політико-правових рішень, у тому числі Резолюцію Ради ООН з прав людини № 17/4 про Керівні принципи ООН з питань бізнесу та прав людини (2011 р.). Керівні принципи (включають 31 принцип) є комплексною системою, яка стимулює державу й бізнес зробити свій внесок у забезпечення і захист прав людини і спирається на три стовпи: обов'язок держави захищати права людини; корпоративна відповідальність підприємств крізь призму додержання прав людини; забезпечення доступних і ефективних засобів захисту прав постраждалих осіб.

Стимулювання процесу імплементації Україною Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини було одним із стратегічних напрямів діяльності Уповноваженого в 2019 році, а також відображено у напрямах діяльності на 2020 рік, до яких включено просування поваги прав людини у сфері бізнесу для досягнення Цілей сталого розвитку.

З метою консолідації професійних і громадських зусиль щодо впровадження сучасних норм і правил забезпечення прав людини в контексті підприємницької діяльності, в 2019 році Секретаріат Уповноваженого спільно з Центром перспективних досліджень і співробітництва з прав людини у сфері економіки Інституту економіко-правових досліджень

НАН України та Ресурсним центром з питань бізнесу й прав людини (Велика Британія) провели Експертні консультації високого рівня за участю представників органів державної влади, бізнес-середовища, наукової академічної спільноти, міжнародних організацій та громадянського суспільства. В ході консультацій обговорено ефективні концептуальні та практичні підходи до інтеграції концепції «права людини в сфері бізнесу» в системну загальнонаціональну діяльність.

За результатом цих консультацій мною ініційовано створення Міжсекторальної платформи експертів, яка працюватиме над просуванням міжнародно визнаних рамок поваги прав людини у сфері підприємництва для забезпечення гідного життя громадян.

Я сподіваюсь, що проведена спільна робота стане надійним підґрунтям для подальшої імплементації Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини в Україні, а також переконана, що поєднання зусиль держави, громадянського суспільства, науковців і бізнес-спільноти є запорукою успіху на шляху належного забезпечення стандартів додержання та захисту прав людини, досягнення кращого рівня життя громадян, заснованого на повазі прав людини і громадянина.

*ДЕНИСОВА Людмила Леонтіївна,
Уповноважений Верховної Ради
України з прав людини*

Розділ І.
ЗАСАДНИЧИЙ ОBOB'ЯЗОК ДЕРЖАВИ
ЗАХИЩАТИ ПРАВА ЛЮДИНИ У СФЕРІ БІЗНЕСУ:
ОКРЕМІ АСПЕКТИ ТА ЇХ СПРЯМОВАНІСТЬ
НА ЦІЛІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

ШАКУРО НАТАЛІЯ ЄВГЕНІВНА,
Надзвичайний і Повноважний Посланник

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ СТОСОВНО ОBOB'ЯЗКІВ
ДЕРЖАВИ ТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ БІЗНЕСУ
ЩОДО ПРАВ ЛЮДИНИ

Тематика відповідальності бізнесу за дотримання прав людини вже тривалий час міцно стоїть на порядку денному міжнародних організацій, які створюють і розвивають міжнародні стандарти у сфері прав людини і верховенства права. Джерелами таких стандартів є юридично зобов'язуючі та рекомендаційні міжнародні документи, підтримані усіма державами-членами цих міжнародних організацій, або які в разі відсутності всеохоплюючої підтримки таких документів у процесі їх створення є максимально компромісною формою керівних принципів та орієнтирів, якими держави мають або можуть керуватися при здійсненні тієї чи іншої діяльності у відповідних сферах.

У системі міжнародного права в галузі прав людини питання прав людини в контексті здійснення підприємницької діяльності регулюються, перш за все, міжнародно-правовими документами щодо економічних, культурних і соціальних прав. Це стосується права на працю, на справедливу винагороду, на безпечні умови праці, права на освіту й відпочинок та інші. Варто згадати, що вони закріплені в Міжнародному

пакті про економічні, соціальні і культурні права ¹, в Європейській соціальній хартії (переглянутій) ², у документах Міжнародної організації праці ³ тощо.

Однак помилково було б вважати, що ця категорія прав має перевагу над іншими правами у вищезгаданому контексті. Право на життя, особисту свободу і недоторканість, право на справедливий суд, заборона дискримінації, нелюдського та такого, що принижує гідність поводження або покарання, інші сфери прав людини й основоположних свобод безпосередньо стосуються зобов'язань, які має держава як учасниця міжнародно правових документів у сфері прав людини, забезпечуючи, регулюючи й контролюючи усі сфери підприємницької діяльності. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод ⁴, практика Європейського суду з прав людини та інших міжнародних органів у цій сфері створюють невичерпний перелік норм, правил і рекомендацій, спрямованих на захист прав людини, у тому числі й у сфері бізнесу.

Втім у сучасному світі питання відповідальності за дотримання прав людини в контексті прав людини і бізнесу

---

¹ Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 р., ратифікований Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19.10.73 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042

² Європейська соціальна хартія (переглянута) від 03.05.1996 р., ратифікована із заявами Законом України № 137-V від 14.09.2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062

³ Конвенція Міжнародної організації праці № 81 1947 р. про інспекцію праці у промисловості й торгівлі, ратифікована Законом України № 1985-IV від 08.09.2004 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_036; Конвенція МОП № 158 1982 р. про припинення трудових відносин з ініціативи роботодавця, ратифікована Постановою ВР № 3933-XII від 04.02.1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_005_in.

⁴ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р., ратифікована Законом України № 475/97-ВР від 17.07.97 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

набуває все більш широкого характеру та виходить за традиційні рамки відповідальності держав. Створення, динамічний розвиток і посилення впливу на глобальні процеси великих транснаціональних компаній, зростання залучення нових технологій, насамперед цифрових, штучний інтелект та інші виклики сучасності переформатовують в окремих сферах поняття відповідальності держав у транснаціональну корпоративну відповідальність, обсяг і сутність якої ще потребують експертного аналізу та реагування міжнародної спільноти, зокрема у формі нових міжнародних стандартів.

Тематика взаємозв'язку бізнесу і прав людини зазнала імпульсу в результаті прийняття у 2011 році Радою ООН з прав людини Керівних принципів з питань бізнесу та прав людини¹. Керівні принципи ООН належать до системи норм так званого «м'якого права». Вони декларують визнання відповідальності бізнесових структур за потенційно негативний вплив на права людини і є першим міжнародним документом, який визнав бізнес носієм обов'язків у сфері прав людини поряд із державою.

Керівні принципи базуються на визнанні:

а) взятих державами зобов'язань дотримуватися, захищати та здійснювати права людини й основні свободи;

б) ролі підприємств, що виконують спеціалізовані функції як спеціалізовані органи суспільства, яким висувається вимога дотримуватися всіх чинних законів і поважати права людини;

в) необхідності забезпечувати дотримання прав і обов'язків, у разі їх порушення, за допомогою відповідних ефективних засобів захисту прав.

Керівні принципи застосовуються до всіх держав і до всіх транснаціональних та інших компаній, незалежно від

---

¹ Guiding Principles on Business and Human Rights. Implementing the United Nations “Protect, Respect and Remedy” Framework, 2011. URL: https://www.ohchr.org/Documents/Publications/GuidingPrinciplesBusinessHR_EN.pdf

їхніх розмірів, сфери діяльності, місця знаходження, форм власності та структури.

Як зазначається в документі, Керівні принципи слід розглядати як єдине ціле і тлумачити їх в індивідуальному й колективному значенні, виходячи з їх мети, яка полягає в підвищенні ролі норм і практики, що належать до підприємницької діяльності в контексті прав людини. Через відчутні результати, яких окремі особи і громади можуть досягти завдяки Керівним принципам, вони можуть трактуватися як внесок у забезпечення соціально стійкої глобалізації.

У Керівних принципах підкреслюється, що їх не слід тлумачити як такі, що створюють нові міжнародно правові зобов'язання чи обмеження, у тому числі ті, що підривають будь-які правові зобов'язання у сфері прав людини, котрі держави вже взяли або візьмуть на себе у відповідності до міжнародного права.

Керівні принципи мають імплементуватися без будь-якої дискримінації та з особливою увагою до прав, потреб і проблем окремих осіб, які належать до окремих груп і громад та піддаються ризикам стати вразливими або маргіналізованими. Також у Керівних принципах особлива увага надається різним ризикам, з якими можуть стикатися жінки й чоловіки.

Завдяки Керівним принципам встановлено глобальні стандарти для попередження загроз виникнення тяжких наслідків для прав людини, пов'язаних з підприємницькою діяльністю, або для реагування на них.

Варто зауважити, що цей документ має рекомендаційний характер і, як вище зазначалося, не створює нових зобов'язань за міжнародним правом. Водночас він уточнює значення корпоративної соціальної відповідальності щодо поваги прав людини. Однак питанням для вивчення є обсяг такої відповідальності у зв'язку із забезпеченням прав людини як з боку держав, так і самих компаній.

Компанії, особливо транснаціональні, які працюють на глобальному рівні, стали дуже потужними і суттєво впливають на світову й регіональну економіку та соціальний розвиток держав. Ці компанії в багатьох смислах є корисними для суспільств, оскільки через податкові надходження є великими контриб'ютерами до державних бюджетів, створюють робочі місця, запроваджують нові технології, розвивають економіку і часто є головними донорами соціальних програм.

Однак питання поваги до прав людини та відповідальність компаній за їх порушення є предметом усесторонніх дебатів як на міжнародному, так і на національному рівнях. Адже компанії все частіше позиціонують себе в якості головних партнерів суспільства щодо поваги прав людини. Протягом декількох десятиліть термін «корпоративна соціальна відповідальність» уживається в цьому контексті для позначення нормативного стандарту, за яким ці компанії беруть на себе відповідальність за свої дії заради створення позитивного іміджу через свою діяльність, зокрема щодо поваги прав людини. Така діяльність часто пов'язана зі спеціальними політиками і стратегіями компаній, які запроваджуються і широко висвітлюються ними як інструменти досягнення високого соціального рівня, збереження екології, меценатства та доброчинності ¹.

Водночас наслідки діяльності транснаціональних і національних компаній та підприємств, її вплив у середньостроковій і довгостроковій перспективі на розвиток і безпеку суспільств потребують уваги й мають бути контрольовані з точки зору прав людини.

Свій документ щодо прав людини та бізнесу розробила й Рада Європи з огляду на актуальність цієї проблематики

---

¹ Explanatory Memorandum to Recommendation CM/Rec(2016)3 of the Committee of Ministers to member States on human rights and business, 2016. URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805c1a7f

для Європи (наприклад, у європейських країнах знаходяться штаб-квартири компаній, які працюють на глобальному рівні) – Рекомендацію Комітету міністрів Ради Європи щодо прав людини і бізнесу CM/REC (2016)3¹. І хоча не всі положення Керівних принципів ООН чітко згадано в Рекомендації, а лише ті, до яких Рада Європи мала конкретні доповнення, щоб усунути прогалини і включити ці принципи до регіонального контексту, авторами Рекомендації передбачалося, що її реалізація повинна втілювати усі положення Керівних принципів ООН.

Цей документ є важливим для України, зокрема в контексті Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, адже всі країни ЄС є членами Ради Європи. І стандарти, що розробляються в РЕ, є консолідованою позицією країн Євросоюзу.

ООН, РЕ, ЄС закликають своїх членів до забезпечення того, щоб бізнес-компанії, які зареєстровані та здійснюють свою діяльність під їхньою юрисдикцією, виконували Керівні принципи ООН з питань бізнесу і прав людини, розробляли відповідні національні плани. Наприклад, Європейська комісія у 2012 році розробила Довідник з прав людини для малих і середніх компаній, з урахуванням того, що вони, на відміну від транснаціональних компаній, не володіють достатнім обсягом інформації та ресурсів щодо належного забезпечення прав людини².

---

¹ Recommendation CM/Rec(2016)3 of the Committee of Ministers to member states on human rights and business (Adopted by the Committee of Ministers on 2 March 2016 at the 1249th meeting of the Ministers' Deputies). URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805c1ad4; Рекомендація CM/Rec(2016)3 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про права людини та бізнес (прийнята Комітетом міністрів 2 березня 2016 року на 129-му засіданні Заступників міністрів). URL: http://www.iepd.kiev.ua/?page_id=8524

² A guide to human rights for SMEs. URL: http://ec.europa.eu/growth/content/guide-human-rights-smes-0_en

Як ЄС, так і Рада Європи будують свої стратегії у сфері забезпечення прав людини в економіці, базуючись на трьох напрямках, визначених у Керівних принципах ООН, якими є:

– *обов'язок держави забезпечувати захист* від порушень прав людини з боку третіх осіб, у тому числі підприємств, шляхом вжиття належних заходів щодо попередження, розслідування, покарання і виправлення таких зловживань за допомогою ефективною політики, законодавства, нормативних актів і судових рішень. І в цьому зв'язку особливо актуальними є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, практика Європейського суду з прав людини, Європейська соціальна хартія (переглянута);

– *корпоративна відповідальність за дотримання прав людини*, яка означає, що компанії вживають заходів для уникнення порушень прав людини й усунення негативних наслідків для прав людини, до яких вони можуть бути причетні;

– *доступ до засобів захисту прав*, який вимагає як від держави, так і від бізнесу забезпечення того, щоб жертви порушень прав людини, пов'язаних із бізнесом, мали би більш широкий доступ до ефективних засобів захисту прав, як судових, так і позасудових.

Інші міжнародні договори, наприклад, спеціальні договори Ради Європи, провадять зобов'язання у сфері прав людини, які стосуються сфери економіки, бізнесу, діяльності підприємств і компаній різних форм власності. Серед таких стандартів РЄ слід назвати положення Конвенції Ради Європи про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних ¹, Конвенції про права людини й біоме-

---

¹ Конвенція Ради Європи про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних від 28.01.1981 р., ратифікована із заявами згідно із Законом України № 2438-VI від 06.07.2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_326

дицину¹, Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми², Конвенції про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства³, Конвенції проти кіберзлочинності⁴, Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами⁵.

Окремі сектори економіки – наприклад, текстильне виробництво, видобувна галузь, інформаційні технології, – можуть створювати високі ризики для прав людини. Така ситуація може зумовити необхідність цільового адресування Керівних принципів ООН на національному рівні. При цьому держава має враховувати залежність масштабу, засобів, які використовує підприємство для забезпечення прав людини, від його розміру, операційного контексту, власності та структури, а також тяжкості негативних для прав людини наслідків, які може завдати підприємство⁶.

Проблемою є забезпечення балансу між прагненням до нових прибутків, виживання в умовах жорсткої конкуренції

---

¹ Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини : Конвенція про права людини та біомедицину від 04.04.1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_334

² Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16.05.2005 р., ратифікована Законом України № 2530-VI від 21.09.2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_858

³ Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 25.10.2007 р., ратифікована із заявами Законом України № 4988-VI від 20.06.2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927

⁴ Конвенція про кіберзлочинність від 23.11.2001 р., ратифікована із застереженнями і заявами Законом України № 2824-IV від 07.09.2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575

⁵ Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція) від 11.05.2011 р. URL: http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/MU11251.html

⁶ Explanatory Memorandum to Recommendation CM/Rec(2016)3 of the Committee of Ministers to member states on human rights and business, 2016. URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805c1a7f

й обсягом прав, які мають бути забезпечені в процесі реалізації корпоративних інтересів транснаціональних, а також національних великих, середніх і малих компаній.

У 2011 році Європейська комісія закликала держави-члени ЄС запровадити національні плани з корпоративної соціальної відповідальності. В 2011 році було прийнято Стратегію ЄС з корпоративної соціальної відповідальності¹.

Рекомендація РЄ СМ/Rec(2016)3 закликає держави-члени розглядати питання про наслідки для прав людини торгових та інвестиційних угод, перш ніж їх укладати. Це означає, що держави повинні вживати відповідних заходів, щоб пом'якшити та подолати виявлені ризики шляхом включення положень про права людини в такі угоди та здійснення контролю за їх виконанням.

Як уже згадувалося в контексті Керівних принципів ООН та Рекомендації РЄ, держави мають забезпечити доступ до судових і позасудових засобів захисту від порушень прав людини у сфері бізнесу.

Стаття 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод проголошує, що кожному, чий права та свободи порушуються, має бути забезпечено ефективний засіб правового захисту в національному органі. Положення щодо доступу до судових гарантій можна знайти в статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, статті 10 Загальної декларації прав людини, статті 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та статті 47 Хартії основних прав Європейського Союзу.

Рекомендація РЄ СМ/Rec(2016)3 передбачає, що держави-члени РЄ повинні застосовувати такі законодавчі й інші

---

¹ Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: A renewed EU strategy 2011-2014 for Corporate Social Responsibility /COM/2011/0681 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52011DC0681&from=EN>

заходи, які можуть бути необхідними для забезпечення того, щоб порушення прав людини, спричинені підприємствами в межах їхньої юрисдикції, передбачали цивільну відповідальність. Цей аспект має особливе значення, оскільки жертви таких порушень часто стикаються з перешкодами в судах третіх держав.

На додаток до наявних засобів судового захисту, механізми позасудового розгляду скарг слугують допоміжним альтернативним засобом захисту прав людини від порушень з боку бізнесу. Такі засоби можуть бути державними або недержавними (наприклад, такими, що застосовуються самими компаніями, галузевими об'єднаннями або групою заінтересованих сторін). До позасудових засобів захисту належать омбудсмени, інші національні правозахисні установи, арбітражні, посередницькі механізми розгляду скарг тощо.

Отже, джерелами стандартів у сфері бізнесу і прав людини є міжнародні правові та рекомендаційні документи, а також практика міжнародних судових і несудових органів, які розглядають скарги на порушення прав людини.

Україна впроваджує міжнародні стандарти у сфері бізнесу і прав людини, керуючись взятими на себе міжнародними зобов'язаннями. Як член ООН і Ради Європи, Україна є учасницею багатьох договорів РЄ у сфері прав людини і взяла на себе зобов'язання дотримуватися міжнародних стандартів щодо питань прав людини. Особливо це стосується політичних і цивільних прав, гарантованих Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, Міжнародним пактом про громадянські і політичні права, а також соціальних і економічних прав, гарантованих Європейською соціальною хартією (переглянутою) та Міжнародним пактом про економічні, соціальні і культурні права.

УСТИМЕНКО Володимир Анатолійович,
*директор Інституту економіко-правових
досліджень НАН України, доктор юридичних наук,
професор, член-кореспондент НАН України,
член-кореспондент НАПрН України,
Заслужений юрист України*

ДЖАБРАІЛОВ Руслан Аятшахович,
*заступник директора з наукової роботи
Інституту економіко-правових досліджень
НАН України, доктор юридичних наук, доцент*

ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ МОДЕЛІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЯК ПЕРЕДУМОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Особливості сучасного розвитку більшості країн світу зумовлені прагненням до забезпечення перетворення державної економічної, екологічної та соціальної політики в дусі дотримання засад сталого розвитку.

Саме під впливом концептуальних засад сталого розвитку мають відбутися трансформації в методологічній основі побудови ключових елементів і категорій національного законодавства, що неодмінно потребуватиме відповідної кореляції з доктринальними напрацюваннями у межах правової науки в цілому, та господарського права зокрема. Сприяти цьому процесу має також змістовне оновлення вже наявних у правовій системі фундаментальних правових конструкцій, здатних значно підвищити ефективність правової моделі сталого розвитку.

Зокрема, залишається нерозкритим потенціал стрижневої категорії національного господарського законодавства, якою є правовий господарський порядок. Адже з часу ухвалення Господарського кодексу України минуло 17 років, і дотепер не визначено ступінь впливу правових норм, які утворюють зміст правового господарського порядку, на функціонування економічної системи держави, у тому числі

через вплив на правотворчий процес. Доводиться констатувати, що перехід фундаментальної наукової категорії в правову матерію не забезпечив її практичного використання та затребуваності суб'єктами законодавчої ініціативи.

Окрім цього слід звернути увагу на фрагментарне згадування в господарському законодавстві норм-принципів, ступінь залучення яких у сферу правового регулювання економіки держави з метою досягнення Цілей сталого розвитку залишається не з'ясованою. Насамперед, із формальної площини в площину реального застосування має перейти принцип соціальної справедливості, про важливість якого свідчать конституційно-правові та галузеві правові норми, передусім господарського права та законодавства.

Слід визнати, що формальне відтворення принципу справедливості, а саме – його різновиду соціальної справедливості, відбулося як на рівні Конституції України, так і Господарського кодексу України як центрального акта господарського законодавства.

Проте, на превеликий жаль, дотепер принцип соціальної справедливості не став рушійним фактором перетворення всієї системи господарського законодавства, спрямовуючи його розвиток на покращення умов життєдіяльності людини. Адже основна мета правового регулювання економіки засобами господарського законодавства полягає у створенні нової якості життя людини, у створенні рівних умов для участі в господарській діяльності, отриманні на рівних засадах економічних благ від такої діяльності.

Невипадково у фундаментальній праці Джона Ролза «Теорія справедливості» наголошується на двох важливих умовах забезпечення сталого розвитку суспільства, а саме:

- кожне покоління повинно зберегти не лише здобутки культури та цивілізації, але й ті інституції, які було створено, та відкладати або заощаджувати в кожний період часу відповідну кількість накопиченого капіталу;

– соціальні й економічні нерівності є справедливими лише тоді, коли наслідком їх виступають компенсуючі пільги для кожного, й зокрема для найменш привілейованих членів суспільства, – тобто несправедливості не буде тоді, коли небагато людей здобувають більше благ за умови, що тим самим поліпшиться становище не таких щасливих осіб, як вони ¹.

На відміну від вітчизняної правової практики, європейський підхід переконує в значно більшій регулятивній силі норм-принципів. Наприклад, основним нововведенням у наступному довгостроковому бюджеті ЄС, запропонованому Європейською Комісією, є умова прив'язки фінансування ЄС до стану дотримання країною принципу верховенства права. Хоча окремі держави-члени ЄС висловили свої заперечення з цього приводу, втім саме дотримання цього принципу, як зауважується в інформаційному повідомленні, дасть змогу забезпечити утвердження демократичних цінностей на європейському просторі ². Напевно не випадково серед завдань Сталого розвитку на період 2016–2030 років, у межах Цілі № 16 «Сприяння розбудові миролюбного й відкритого суспільства в інтересах сталого розвитку, забезпечення доступу до правосуддя для всіх і створення ефективних, підзвітних та заснованих на широкій участі інституцій на всіх рівнях», наголошено на важливості сприяння утвердженню верховенству права на національному та міжнародному рівнях (16.3) ³.

Таким чином, статичність правових норм і конструкцій створює підґрунтя для відставання правового регулювання економіки від реальних потреб суспільства, неможливості

---

¹ Ролз Дж. Теорія справедливості : пер. з англ. К. : Основи, 2001. С. 41.

² Finnish presidency commits to linking rule of law with EU funding. By Georgi Gotev for EURACTIV.com reporting from Strasbourg 17 July. 2019. (updated: 18 July 2019)». URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2019/10/1/7101394/>

³ Цілі сталого розвитку 2016–2030. URL: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku>

врахування сучасних соціально-економічних змін, що у підсумку призводить до значного зниження ефективності правової системи держави.

Насамперед це проявляється в незначному втіленні соціального та екологічного компонентів сталого розвитку у сферу правового регулювання економіки. Зокрема, нехтування соціальними інтересами суспільства в підсумку створює відхилення економічної політики держави від траєкторії сталого розвитку, що, як приклад, знаходить вияв у наступному:

- не здійснено заходів щодо перенесення податкового тягаря на більш заможні групи населення (планувалось впровадження податку на багатство);

- впроваджено оподаткування трудових і пасивних доходів за єдиною ставкою;

- існуючі умови надання податкової соціальної пільги унеможливають реалізацію права на її отримання;

- не захищені соціально-економічні права трудових мігрантів (відсутнє пільгове оподаткування доходів трудових мігрантів; не розроблено стимулюючих заходів залучення капіталу трудових мігрантів у економіку України тощо).

Неналежним також слід визнати ступінь врахування екологічних пріоритетів у державній економічній політиці. Позитивним зрушенням у цьому напрямі могли б стати заходи, спрямовані на побудову правової моделі сталого розвитку із акцентом:

- на впровадження принципів екологічної та соціальної справедливості щодо фінансування екологічно безпечних підприємств, кредитні рішення як підґрунтя для формування сталої грошово-кредитної політики;

- на трансформацію державної допомоги підприємцям з галузевої на горизонтальну, що сприяло б істотному поживленню реалізації інноваційних проектів, спрямованих на екологізацію економіки;

- на концептуальний перегляд суті публічних закупівель, які мають передбачати інтеграцію екологічного та со-

ціального компонентів, або компоненту сталого розвитку як складову «найкращого результату» під час визначення переможців тендерів;

– на екологізацію господарської діяльності шляхом надання державою переваг екологічно невиснажливим видам діяльності;

– на перегляд гарантійних умов для приватних партнерів у межах публічно-приватного партнерства в частині незмінності правових умов здійснення тих видів господарської діяльності, які передбачають покращення стану навколишнього природного середовища (наприклад, утилізація побутових, промислових та інших видів відходів).

Перехід до правової моделі сталого розвитку держави має також враховувати євроінтеграційний вектор, який знайшов відображення на рівні Конституції України. Адже, як зазначено у ч. 3 ст. 102 Основного Закону, Президент України є гарантом реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору¹.

Попри позитивний ефект від реалізації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС², залишаються окремі сфери спільних інтересів, особливо в зоні вільної торгівлі, які потребують додаткового узгодження. Невипадково останнім часом у засобах масової інформації можна зустріти певні коментарі з боку представників органів державної влади. Зокрема Міністр закордонних справ України Д.І. Кулеба, будучи раніше Віце-прем'єр-міністром з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України, висловлювався на користь доціль-

---

¹ Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

² Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : ратифікована Законом України від 16 вересня 2014 року № 1678-VII, набрання чинності 1 вересня 2017 року. *Інформаційно-пошукова система Верховної Ради України «Законодавство України»*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011

ності модернізації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС ¹. Думку щодо першочерговості заходів із оновлення Угоди оприлюднював також і нинішній Заступник Міністра розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України – Торговий представник України Т. Качка ².

Безперечно, побудова правової моделі сталого розвитку України має враховувати складний геополітичний стан країни, зумовлений окупацією частини території та порушенням конституційних прав громадян України, які вимушено залишили місця постійного проживання. Як наслідок, соціально-економічні проблеми, з якими наразі зіткнулися внутрішньо переміщені громадяни, потребують окремої уваги та вирішення з боку держави, з використанням правових засобів, прийнятих у межах правової моделі сталого розвитку. Перші кроки в цьому напрямі вже здійснено, наприклад – ухвалено Державну цільову програму відновлення та розбудови миру в східних регіонах України, затверджену постановою Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2017 р. № 1071 ³, проте коло проблем є значно ширшим і потребує життя комплексних заходів на засадах сталого розвитку.

Втілення принципів сталого розвитку у сферу правового забезпечення економіки сприятиме отриманню наступних результатів:

– перенесення центру тяжіння господарсько-правової системи з кінцевого результату (мети господарювання – виробництва продукції, надання послуг, виконання робіт) на процес отримання такого результату (досягнення мети не будь-яким способом, а таким, що відповідає правовому гос-

---

¹ Угода про асоціацію потребує «приведення до реальності» – Кулеба. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2019/11/7/7102741/>

² У грудні Україна обговорить із ЄС оновлення Угоди про асоціацію – торгпред. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2019/11/7/7102748/>

³ Про затвердження Державної цільової програми відновлення та розбудови миру в східних регіонах України : Постанова Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2017 р. № 1071. URL: [https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-tsilov](https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-tsilovoi-prohramy-vidnovlennya-ta-rozbudovi-miru-v-skhidnih-regiionah-ukraini)

подарському порядку та задовольняє інтереси цього та майбутнього покоління);

- прискорення процесу адаптації національного законодавства у сфері економіки до права Європейського Союзу;
- досягнення впорядкованості, взаємоузгодженості та стабільності дії правових норм, які регулюють відносини у сфері економіки, відповідності законодавства сучасним потребам економіки;
- більш оптимальне поєднання державного регулювання і ринкової саморегуляції економіки, збалансування публічних і приватних інтересів у економічній сфері;
- закладення основи для системного, послідовного, логічного розвитку законодавства щодо економічної діяльності;
- підвищення інвестиційної привабливості України для іноземних інвесторів;
- підвищення ефективності правосуддя в економічних спорах;
- створення передумов для розвитку соціально відповідального бізнесу.

Зокрема, на формуванні соціально відповідального бізнесу як передумові дотримання прав і законних інтересів людини акцентовано увагу в розділі II «Корпоративна відповідальність щодо дотримання прав людини» Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини, схвалених резолюцією Ради ООН з прав людини № 17/4 від 16 червня 2011 року¹.

Зазначений напрям взаємовідносин держави та суб'єктів господарювання набув стратегічного характеру також у межах національного законодавства, що знайшло вияв у

---

¹ Керівні принципи ООН з питань бізнесу та прав людини, схвалені резолюцією Ради ООН з прав людини № 17/4 від 16 червня 2011 року. *Зміцнення засад у сфері бізнесу та прав людини: драйвери для України* : збірник науково-практичних матеріалів міжнародного проекту / наук. ред. В. А. Устименко. Київ : НАН України, Інститут економіко-правових досліджень, 2019. С. 164–199.

прийнятті Кабінетом Міністрів України Концепції реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року. Як зазначено в тексті Концепції, розвиток соціально відповідального бізнесу є важливим чинником сталого розвитку суспільства і держави, вирівнювання економічних і соціальних диспропорцій, підвищення довіри громадян до бізнесу, а також покращення якості життя українців ¹.

Отже, можна відзначити, що Україна вживає певних заходів, спрямованих на втілення Цілей сталого розвитку до сфери державної економічної політики. Проте, звісно, завдання щодо формування правової моделі сталого розвитку потребує значних зусиль, спрямованих на активізацію правотворчого процесу, з метою якісного перегляду існуючих і прийняття нових нормативно-правових актів з урахуванням міжнародно-правових підходів до реалізації Цілей сталого розвитку, особливо в контексті дотримання прав людини у сфері економіки.

КАМПО Володимир Михайлович,
*кандидат юридичних наук,
суддя Конституційного Суду України у відставці,
Заслужений юрист України*

ДО ПИТАННЯ ПРО КОНСТИТУЦІЙНУ МОДЕЛЬ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Глобалізація різних тенденцій і процесів у світі є ознакою XXI століття – вона проникає в усі країни, незалежно від їх суспільно-політичного устрою, типу економіки і рівня соціальних відносин. У цьому контексті важливою для країн

---

¹ Концепція реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 січня 2020 р. № 66-р. *Інформаційно-пошукова система Верховної Ради України «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/66-2020-%D1%80>

усіх континентів є глобалізація, зокрема економічної системи та її базового інституту – підприємництва тощо. Одночасно постає питання про формування та функціонування нових, більш сучасних моделей конституційного регулювання економічних відносин, заснованих на доктрині «живої конституції».

В Україні глобалізація економіки відбувається досить повільно, через що тільки чотири її галузі – аграрний сектор, сектор ІТ-технологій, хімічне виробництво та фармацевтика¹ – вписуються у світові торгівельні мережі. Однак діджиталізація (оцифрування) економіки та інші інновації – за умови вливання в неї багатомільярдних інвестицій (у дол. США), проведення децентралізації, освітньої, медичної та інших реформ, – повинні вивести країну спочатку на рівень сталого економічного розвитку, а потім – і на новий, світовий рівень, – у що хочеться вірити.

Адже ще в 1970–1980-ті роки Українська РСР виробляла близько 5 % світового ВВП – 25 % від союзного ВВП, що складало 20 % від світового. Про ціну тих відсотків ВВП для українського народу нелегко писати: авторитарні методи керівництва господарським життям позбавляли людей елементарних економічних прав і свобод. Зараз принципово інша ситуація. Тож чому б сьогодні, завтра чи післязавтра – за сучасних суспільно-політичних умов, за допомогою небачених раніше технологічних можливостей і, головне, – з урахуванням інтересів громадян – не повторити кращий досвід минулого?

Відомо, що глобалізація економіки впливає на різні аспекти життя країн, у тому числі й на їх конституційне життя. Так, у США ця глобалізація привела до того, що реалізація їх Конституції 1787 року, мабуть, найбільше зазнала її впливу,

---

¹ Див.: Новини 17 лютого: «проїдання» української економіки, найуспішніші сектори, кредити 5-7-9 %. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/02/17/657158/>

але при цьому формально майже не змінилась. Причина: на основі цієї Конституції було створено нові прецеденти, які змінювали моделі та механізми реалізації ринкової економіки тощо.

Цей американський приклад треба мати на увазі українським політикам і вченим, які через традиційне формально-догматичне праворозуміння Конституції України нерідко готові постійно її змінювати, замість того, щоб пропонувати і творити на її основі нові прецеденти (через Конституційний Суд України, загальні суди). Унаслідок панування цього типу праворозуміння роль Основного Закону держави фактично зводиться до значення звичайного законодавчого акту.

Зазначений американський приклад – цінна наука для українських суддів різних судів, прокурорів і слідчих, яким слід прискорити перехід до інноваційної доктрини «живої конституції» з її соціологічно-реалістичним праворозумінням, необхідним для творення прецедентів. Інакше вони й далі будуть гальмом для конституційного, а відтак – і для правового розвитку країни взагалі, що має негативні економічні та соціальні наслідки в значних розмірах.

В умовах глобалізації конституційна модель функціонування будь-якого економічного, соціального, політичного чи правового інституту в Україні – це завжди важлива складова оновлення його правового забезпечення¹. Кожна така модель також є основою для формування нових конституційних практик у діяльності різних органів публічної влади².

---

¹ На цю тему, наприклад, див.: Савчин М. В. Сучасні тенденції конституціоаналізу у контексті глобалізації та правового плюралізму: монографія. Ужгород: РІК-У, 2018. 440 с.

² Наприклад, див.: Федоренко В. Л., Чернеженко О. М. Конституційні моделі місцевого самоврядування у державах ЄС, Швейцарії та Україні: монограф. / за ред. В. Л. Федоренка. К.: «Ліра», 2017. 288 с.; Кампо В. Конституційна модель функціонування інституту прокуратури та шляхи її удосконалення. *Вісник прокуратури*. 2019. № 12. С. 26-34.

На практиці конституційним моделям функціонування, зокрема економічних інститутів, в Україні доводиться де-факто «конкурувати» з їх політичними антиподами, що засновані на ручному управлінні та системно деконституціоналізують, тобто вихолощують зміст цих моделей тощо. Тому що в умовах української перехідної демократії – суперечливої суміші окремих елементів класичної конституційної демократії з масовими проявами посттоталітарної демократії – в економіці досить часто проявляються чи навіть домінують успадковані з часів СРСР політичні «принципи».

Мова йде про політичну доцільність, правову невизначеність, авторитаризм, беззаконня, адміністративне свавілля та інші «принципи», які підривають основи верховенства права та інших конституційних цінностей у державі. Наприклад, саме дефекти економічної трансформації 1990-х років, що супроводжувались політикою «шоку без терапії», за суттю авторитарно-волюнтаристською по відношенню до людей, значно відкинули Україну в економічному розвитку ¹. Остання на початку цих років мала рівень ВВП у два рази вищий, ніж у тогочасній Польщі, а нині український бюджет більш ніж удвічі менший за польський.

Власне, це і є результатом негативного впливу зазначених «принципів» на українську економіку, і тепер зрозуміло, чому вона стала такою, якою є. Задля удаваного «порятунку» економіки органи державної влади не раз порушували закони, а це означало, що основний правовий інструмент управління економічними процесами – Конституція – виявлявся зайвим. Адже, як писав французький філософ Н. Мальбранш, там, де закони можна порушувати під приводом загального спасіння, немає конституції.

---

¹ Поліщук А. Дефекти трансформації... *День*. № 17-18, 31 січня – 1 лютого 2020 р. С. 4.

Штучна, позаконституційна «конкуренція» з боку політичних моделей функціонування економічних інститутів – це певна закономірність перехідної демократії, що з часом – відповідно до обраного Україною цивілізаційного вектору розвитку – має трансформуватись у конституційну демократію¹. Відтак почнеться повноцінне втілення конституційних моделей функціонування цих інститутів на практиці, буде усунуто суттєву відмінність між суспільним ідеалом – конституційним підприємництвом, та його безконституційним, політичним антиподом, настане епоха сталого економічного розвитку тощо.

Правове забезпечення належного функціонування інститутів ринкової економіки в умовах глобалізації, насамперед на рівні конституційно-правового регулювання та захисту, означає створення найважливіших передумов для повноцінного виконання даними інститутами своїх економічних, соціальних та інших функцій і завдань. Це стосується й інституту підприємництва, що нині займає особливо престижне місце в економічній системі України та означає самостійну, ініціативну, систематичну діяльність господарюючих суб'єктів з метою виконання робіт і т. д., що здійснюється ними на власний ризик і задля отримання прибутку².

У конституційному праві України інститут підприємництва складає особливий предмет правового регулювання та гарантування. Як зрозуміло із зазначеного вище, цей економічний інститут може успішно виконувати необхідні для громадянського суспільства та правової держави функції лише за умови, що в них діють фундаментальні конституцій-

---

¹ Кампо В. Конституція і становлення конституційної демократії в Україні (2014-2018). К.: Гамазин, 2019. 172 с.

² Варналій З. С. Основи підприємництва : навч. посіб. К.: Знання-Прес, 2002. С. 25; Мазур І. І. Підприємництво: практикум : навчальний посібник / за заг. ред. Мазур І. І. К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2016. 263 с.

ні цінності-гарантії: захист гідності та прав людини, верховенство права і конституційна демократія.

У протилежному випадку інститут підприємництва обростає різними тіншовими схемами, явищами та процесами. Мова йде про тіншову політику, тіншову економіку, зрештою – про тіншову конституцію, які є продуктами (наслідками) впливу політичної та економічної корупції, рейдерства, конституційного нігілізму, непотизму, рудиментів тоталітарної системи тощо.

Серйозна протидія зазначеним перешкодам для розвитку підприємництва в Україні здебільшого ще не розпочалася – немає достатньої політичної волі, ефективних лідерів і сучасних законодавчих засобів. Хоча певні кроки робляться або були зроблені: зокрема, Президент В. Зеленський наголошує на необхідності подолання корупції та рейдерства в економічному житті ¹ тощо. Багато указів і урядових постанов, що перешкоджали розвитку підприємництва, було скасовано попередніми урядами ².

Зрозуміло, що зазначена протидія з боку правової держави і громадянського суспільства має бути більш якісною. Для цього необхідно долати традиційне праворозуміння інституту підприємництва як чистієї приватної, а не публічно-приватної справи. А також – вплив традиційного українського хуторянства, що виливається в небажання центральної та місцевої влади займатись глобальними проблемами даного інституту. До цього слід додати традиційну заздрість

---

¹ Наприклад, див.: Про заходи щодо протидії рейдерству : Указ Президента України від 22 липня 2019 року, № 542/2019. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5422019-28749>

² Наприклад, у 2017 році з метою зменшення тиску на підприємців було скасовано понад 1000 урядових актів. Див.: Про скасування, визнання такими, що втратили чинність, та такими, що не застосовуються на території України, деяких актів міністерств, інших центральних органів виконавчої влади з пожежної безпеки, охорони праці та санітарного законодавства : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2017 р. № 1022-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skasuvannya-viznannya-ta>

з боку значної частини пересічних українців стосовно успішних підприємців, інші пережитки їх ментальної культури.

Тому в Україні слабкою є нормативно-правова основа, правозахист і правоохорона підприємництва як конституційного інституту. Це майже не стосується тіньового підприємництва, яке використовуючи політичну та економічну корупцію тощо, гарантує своє існування. Однак запровадження конституційної моделі функціонування інституту підприємництва передбачає скасування неофіційних привілеїв тіньового підприємництва при збереженні за самими підприємцями права на вільну підприємницьку діяльність на рівних і конкурентних умовах з іншими.

В українському суспільстві та державі інститут підприємництва покликаний виконувати важливі функції й завдання, спрямовані на досягнення однієї з основних цілей розвитку країни. Мова йде про забезпечення її розвою як суверенної та незалежної, демократичної, соціальної, правової держави, що сприяє консолідації української політичної нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також – етнічної, культурної, мовленнєвої та релігійної самобутності корінних народів і національних меншин (статті 1 та 11 Конституції України).

В якості конституційно-правового інституту підприємництва включає, насамперед, положення Конституції України, які слугують його регулюванню, гарантуванню (захисту) та охороні – як безпосередньо, так і опосередковано. Досвід свідчить, що вузьке, традиційне праворозуміння цих засад (котре, як правило, включає лише кілька конституційних положень про підприємництво, переважно статті 13, 42 і п. 8 частини першої статті 92 Конституції України) фактично панує в суспільно-правовій практиці, не відповідає ані національним інтересам держави, ані духу її Конституції, ані ідеї права людини на підприємницьку діяльність.

Адже звужене праворозуміння конституційного інституту підприємництва позбавляє його глибинної суті як системного явища, органічних зв'язків з іншими правовими й соціально-економічними інститутами, а відтак – занижує його конституційну роль у суспільно-правовому житті. Як наслідок, це негативно впливає на конституційну свідомість і відповідальність підприємців, робить їх замкнутою кастою, загнаюю в «підприємницьке гетто», де чесні підприємці нерідко залишаються один на один із не завжди чесною державою.

Тому на часі широке або інноваційне праворозуміння конституційного інституту підприємництва, що системно поєднує як правові, так і позаправові, зокрема економічні фактори його розвитку тощо. Певною мірою саме цей підхід до даного інституту відображають популярні нині в світі доктрини конституційної економіки, соціологічної (реалістичної) школи конституційного права тощо, які в Україні ще не отримали ґрунтовної розробки, за винятком окремих спроб ¹. Широке праворозуміння зазначеного конституційного інституту фактично заперечує як формально-догматичні, так і чисто економічні підходи до нього, що знецінюють конструктивну роль Конституції України в його забезпеченні та функціонуванні. Що стосується вчених-економістів, то вони нерідко замість Конституції України в якості основної правової передумови розвитку підприємництва називають економічну свободу ².

Однак свобода економічної (підприємницької) діяльності насамперед існує та реалізується завдяки саме Основному Закону. Проте вчені-економісти не згадують при цьому

---

¹ Наприклад, див: Конституційні засади економічної системи України : монографія / В. А. Устименко, Р. А. Джабраїлов, В. М. Кампо та ін.; за ред. В. А. Устименка; НАН України, Ін-т економіко-правових досліджень. Донецьк : Юго-Восток, 2011. С. 146-187.

² Варналій З. С. Там само. С. 43-45.

про Конституцію України не тому, що вони не є прихильниками її верховенства, а тому, що з об'єктивної точки зору Конституція досить погано виконує свої функції, отже згадувати про неї не дуже зручно. Крім того, відсутньою є конституційна просвіта як нагальна потреба для усвідомлення науковцями-економістами ролі та значення Конституції України в економічному житті держави.

Звичайно, що підприємцю для здійснення своєї діяльності насамперед потрібні економічні знання і навички. Що стосується праворозуміння конституційного інституту підприємництва, без чого немає його належного сприйняття, у підприємця та й громадянина взагалі його формує Конституція України. Точніше, заснована на ній доктрина «живої конституції», що базується на відповідних цінностях, принципах і нормах та знаходить своє втілення у певних прецедентах.

Наприклад, існує конституційне положення про те, що власність зобов'язує, що власність не повинна використовуватися на шкоду людині й суспільству (частина 3 статті 13 Конституції України). На практиці не лише власність, але й підприємницька діяльність, яка на ній базується, – зобов'язує підприємців, а тому вони не можуть використовувати цю діяльність на шкоду іншій людині та суспільству. В протилежному випадку підприємці мають нести (правда, не завжди несуть) юридичну відповідальність.

Фактично, широке праворозуміння конституційного інституту підприємництва охоплює майже всю Конституцію України. Адже немає такого її положення, яке б прямо чи опосередковано не стосувалося б цього інституту або сфери його застосування. Отже, Конституція – голова всій економіці, і без опори на неї не може бути серйозного економічного прориву.

Тому перед вирішенням тих чи інших складних питань розвитку підприємництва варто зрозуміти діючі конститу-

ційні механізми його функціонування, можливо – провести своєрідний конституційний аудит намічених економічних планів тощо. Тоді підприємцям та їх адвокатам-консультантам набагато легше буде орієнтуватись у стані й перспективах судових та інших справ, які їм доводиться вести. А також – у наслідках дії поточного законодавства й підзаконних актів, деякі з них, можливо, варто було б оскаржити й визнати неконституційними чи незаконними.

Як уже зазначалось, конституційний інститут підприємництва існує для того, щоб створювати умови для реалізації права громадян на підприємницьку діяльність. Цій меті слугують не тільки прямі норми Конституції України про підприємництво, але й весь її текст. Адже підприємцю потрібна найширша свобода діяльності, яку може гарантувати лише Конституція, оскільки він, за висловом знаменитого європейського теоретика підприємництва Й. Шумпетера, «творчо руйнує» всі усталені підходи до своєї діяльності, бо постійно створює щось нове, раніш невідоме.

Отже, адвокат-консультант суб'єкта підприємницької діяльності повинен добре знати всю Конституцію України, щоб давати своєму клієнту відповіді, наприклад, на питання щодо конституційних аспектів його справи у господарському суді або при укладанні крупних господарських угод тощо. Такі консультації можуть давати також фахівці в галузі конституційного права, науково-експертні установи та заклади вищої освіти.

Наведемо простий приклад застосування розширеного праворозуміння конституційної моделі розвитку інституту підприємництва. Так, парламент має право виключно законами визначати (пункт 1 частини 1 статті 92 Конституції України), зокрема, *права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод*. Звідси випливає, що парламент повинен врегулювати, зокрема, право громадян на підприємницьку діяльність, що не заборонена законом. Це він зробив

у двох кодексах – Господарському і Цивільному, які гарантують розвиток підприємництва, права суб'єктів підприємницької діяльності тощо.

Між Господарським і Цивільним кодексами існують певні розходження, але не це головне. Важливою є відповідність їх положень сучасній конституційній моделі функціонування інституту підприємництва в умовах глобалізації. Якщо такої відповідності немає, то кожен із цих кодексів треба змінювати й доповнювати, поки не буде досягнуто конституційної мети підприємництва, яка формується відповідно до сучасного праворозуміння цього інституту.

Що стосується права громадян на підприємницьку діяльність (стаття 42 Конституції України), то воно не обмежується лише відкриттям своєї приватної справи тощо. Воно також включає: а) право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю (частина перша статті 41 Конституції України), що є непорушним при здійсненні підприємницької діяльності; б) право знати свої права й обов'язки як підприємця (частина перша статті 57 Конституції України); в) право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону (частина друга статті 13 Конституції України); г) право на здобуття знань про основи підприємницької діяльності в межах права на освіту (стаття 53 Конституції України) тощо. За загальним правилом, конституційне право громадян на підприємницьку діяльність є невідчужуваним і невичерпним.

Зрозуміло, що для реалізації права громадян на підприємницьку діяльність в умовах глобалізації потрібен більш широкий підхід до визначення конституційних засад підприємницької діяльності взагалі. Хоча це може викликати нерозуміння або навіть заперечення з боку певних авторів, експертів тощо. Мабуть, українське суспільство повинно звикати до ідеї про вирішальну роль підприємництва в економічному житті, до ідеї «підприємництва без кордонів».

Це впливає з його конституційної природи як такого, що не порушує закони, права інших людей та суспільства. Саме системний підхід до праворозуміння конституційної природи й змісту інституту підприємництва дає ряд переваг над традиційним, формально-догматичним підходом до нього.

По-перше, широке праворозуміння конституційного інституту підприємництва піднімає рівень і масштаб його оцінки, незалежно від конкретного виду підприємницької діяльності, її суб'єктів та об'єктів тощо. При такому підході до підприємництва стає зрозумілим, що останнє є однією з головних суспільних цінностей, а не просто пересічним економічним інститутом. А це значить, що ставлення до нього з боку держави й суспільства має бути беззаперечно чесним і відкритим, професійним і ефективним, реальним і відповідальним.

По-друге, широке праворозуміння конституційного інституту підприємництва означає його інтеграцію в конституційно-правову систему держави, тобто підприємництво слід розглядати як надважливий елемент конституційного ладу, а тому зміна його конституційного статусу є можливою виключно за волею українського народу. Наприклад, за такої постановки питання підприємництво не можна обмежувати інакше, ніж на основі законів України. Ніякі підзаконні акти не можуть обмежувати права підприємців – це протизаконно і неконституційно.

У Кримінальному кодексі України та в Кодексі України про адміністративні правопорушення багато норм стосуються відповідальності підприємців, і практично мало норм про охорону їхнього права на підприємницьку діяльність. Це один із конкретних прикладів незбалансованого, непропорційного ставлення держави перехідної демократії до підприємництва та підприємців, які за такої версії більше схожі на потенційних правопорушників, ніж на чесних громадян. На нашу думку, в цих кодексах необхідно змінити зазначене

ставлення держави до підприємців, наприклад, шляхом виділення в них розділів про правопорушення проти підприємництва та підприємців.

По-третє, конституційна модель розвитку підприємництва дозволяє моделювати різні варіанти української ринкової економіки: від ліберальних до соціальних. Головне, щоб ці ринкові економіки не виходили за межі конституційних цінностей і принципів, закладених у Конституції України. Інакше кажучи, з конституційної точки зору ринкова економіка закінчується там, де починається невмотивоване державне втручання в неї, що веде до її деградації. Або, навпаки, має місце повна відмова держави від об'єктивно необхідного адміністративного втручання в економіку. У таких випадках держава має нести юридичну відповідальність перед своїми громадянами-підприємцями за завдані їм моральні та матеріальні збитки тощо.

Здебільшого українці хочуть процвітати, а не просто виживати в сучасному глобалізованому світі. Для цього вони повинні стати нацією підприємців, а не продовжувати бути переважно патерналістами і хуторянами. Бо інакше значна частина українців й надалі буде обслуговувати чужі їм інтереси та працюватиме на збагачення зарубіжних економік.

Змінити економічний світогляд українців не так просто, оскільки втрачено певні суспільні стимули, які успішно працювали після проголошення незалежності України в 1991 році та після прийняття Конституції України в 1996 році, коли масове зростання підприємництва складало до 200–300 % на рік! Замість обіцяних радикальних економічних реформ у другій половині 1990-х – на початку 2000-х років, що мали сформувати потужний середній клас – головного гаранта гідності та прав людини, верховенства права і конституційної демократії, – Україна отримала олігархат у поєднанні з вічно «опозиційними» до нього лівими і правими популістами.

Тому для формування майбутнього підприємництва в Україні треба шукати інші, нові шляхи. Однією з найменш задіяних сфер для його розвитку є освіта, що має значний потенціал для формування сучасного підприємницького класу. Ґрунт для формування цього класу, мабуть, слід закладати вже у середній школі, а також – продовжувати в закладах вищої освіти. У середній школі підприємництву, а також ІТ-технологіям, слід навчати учнів, починаючи з перших класів. Певна частина випускників шкіл могла б відкривати свої приватні справи, як це роблять учні за кордоном; інша їх частина могла б влаштуватись на роботу в бізнес-структурі. Проте головне – школа почала б готувати учнів до реального економічного життя, а сама вона стала б лабораторією для пошуків ними свого місця у житті. Питання про шкільну освіту з питань підприємництва парламент міг би врегулювати відповідним законом. Через 5–10 років середня школа могла б дати країні справжній бум стартапів.

Колись німецький канцлер ХІХ століття О. фон Бісмарк заявив, що успіх на війні забезпечують два фактори: рушниця нового зразка і шкільний *учитель*. Сьогодні можна сказати, що успіх, зокрема в економічному розвитку України, також можуть забезпечити два фактори: інноваційна економіка та все той же шкільний *учитель*.

Особливу увагу формуванню підприємницького класу мають приділяти заклади вищої освіти. Щоб привнести дух підприємництва у ці заклади, основи підприємництва мають викладатися для всіх без винятку неекономічних спеціальностей, причому бажано вченими спеціалізованих кафедр підприємницького профілю. Ліквідацію або фіктивне перепрофілювання цих кафедр закладами вищої освіти слід розглядати як надзвичайну ситуацію, на що в екстреному порядку повинні реагувати Міносвіти та Мінекономіки.

Очевидно, що зазначені два міністерства мали б прийняти спеціальне положення про організацію та діяльність

кафедр підприємницького профілю, що розширювало б їх повноваження та перетворювало б на важливий елемент системи підприємництва. Обмеження права студентів цих закладів на поглиблене вивчення теорії та практики підприємницької діяльності в студентських лабораторіях підприємництва, експериментальних підприємницьких структурах, які будуть створені тощо, слід розглядати як протиправне посягання на їх конституційне право на заняття цією діяльністю.

Для поширення духу підприємництва, в будь-якій шкільній чи університетській бібліотеці мають бути книги-каталоги видів і підвидів підприємницької діяльності, їх характеристики. Це повинні забезпечити Мінкультури спільно з Мінекономіки, щоб учні та студенти могли вільно знайомитись з відповідною інформацією та обирати цікавий для них вид підприємницької діяльності. У США вже давно так роблять і мають чудові результати. То чому ж би і нам не запровадити відповідну практику? За таких умов саме розумні люди стануть основою економічного прориву в Україні¹.

Отже, сучасна конституційна модель функціонування інституту підприємництва в Україні в умовах глобалізації економічних процесів вимагає переходу правової системи до розширеного праворозуміння підприємництва як конституційного інституту на основі доктрини «живої конституції», звільнення цієї системи від традиційного, формально-догматичної праворозуміння, можливо, за окремими винятками.

У впровадженні конституційної моделі функціонування інституту підприємництва об'єктивно зацікавлені всі органи державної влади та органи місцевого самоврядування, але найбільше – парламент, Президент та Уряд України, Конституційний Суд України, загальні суди і прокуратура,

---

¹ На цю тему також див.: Гарбар Р. Розумні люди – основа економічного прориву : відгук на статтю «Навіщо Україні потрібно розвивати свою науку?» *День*. № 30. 19 лютого 2020 р. С. 8.

правоохоронні та слідчі органи. Для вироблення загальних спільних підходів у правотворчій, правозастосовній та правопросвітницькій діяльності з питань підприємництва та підприємницької діяльності парламенту варто прийняти відповідну *Концепцію*.

У політико-економічній історії незалежної України було розроблено і прийнято чимало стратегій її економічного розвитку, проте жодну з них не було реалізовано ¹. Очевидно, що так буде і надалі, якщо не змінити методологію стратегічного планування і програмування економіки країни. Для цього, на нашу думку, за основу потрібно покласти *Концепцію* конституційної моделі функціонування інституту підприємства.

СТЕПАНЕНКО ОЛЕНА АНАТОЛІЇВНА,
*Представник Уповноваженого Верховної Ради
України з дотримання соціальних і економічних прав*

РОЛЬ УПОВНОВАЖЕНОГО ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ У ПРОЦЕСІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ КЕРІВНИХ ПРИНЦИПІВ ООН З ПИТАНЬ БІЗНЕСУ ТА ПРАВ ЛЮДИНИ

Відповідно до національного законодавства, основою якого є Конституція (Основний Закон) України ², Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (далі – Уповноважений) наділено функцією здійснювати парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини й громадянина та захищати кожного на території України і в межах її юрисдикції на постійній осно-

---

¹ Данилишин Б. Презентація, а не план дій для Мінекономіки. На що я робив би акцент у Стратегії розвитку економіки? *День*. № 32-33. 21-22 лютого 2020 р. С. 10.

² Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

ві¹. Статтею 55 Основного Закону України проголошується право кожної людини звернутися за захистом своїх прав до Уповноваженого.

З огляду на існування значних економічних і соціальних проблем у сучасному суспільстві, а також беручи до уваги той факт, що бізнес все більш стає «транснаціональним», господарська діяльність значно впливає на права людини – як у позитивному, так і в негативному відношенні.

Право людини на працю та на безпечне для життя і здоров'я навколишнє середовище найчастіше стають об'єктом порушень з боку підприємницьких структур.

Право на працю, закріплене статтею 43 Конституції України, є одним із фундаментальних прав людини, яке покликано забезпечити можливість доступу людини до джерел задоволення своїх особистих потреб і потреб своєї сім'ї, самореалізації та самовираження. Питання захисту права на працю набуває особливої актуальності для великої кількості внутрішньо переміщених осіб, які внаслідок окупації Російською Федерацією територій України залишились без роботи та стабільної заробітної плати.

Найбільш суттєвими є проблеми забезпечення гідних умов праці, в тому числі належного рівня оплати праці. На жаль, відповідно до даних Державної служби статистики України, на III квартал 2019 року заробітна плата становить 47,3 % у структурі доходів населення. При цьому доходи українців на 28,1 % складаються із соціальних виплат². Підтримуючи в цілому політику держави щодо підвищення мінімального розміру заробітної плати, не можна погодитись із встановленням розміром, адже наразі він не забез-

¹ Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1998. № 20. Ст. 99.

² Соціально-економічне становище України за січень–листопад 2019 року : публікація Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/soc_ek/2019/publ_11_2019_u.html

печує навіть мінімальних потреб працівників. Окрім того, ситуація погіршується через наявну проблему із заборгованістю з оплати праці. Так, станом на 1 лютого 2020 року загальна сума несплаченої заробітної плати працівникам економічно активних підприємств по Україні становить 3 034,1 млн гривень ¹.

До того ж, стала практика неофіційного працевлаштування сприяє загостренню проблем у галузі забезпечення права громадян на працю, пенсійне забезпечення, соціальне забезпечення. Відповідно до інформації Державного центру зайнятості на перше півріччя 2019 року, кількість зайнятих у неформальному секторі економіки громадян у віці від 15 до 70 років становила 3,5 млн осіб ². Здебільшого, явище нелегальної трудової зайнятості пов'язано із бажанням роботодавців оптимізувати свої податкові платежі та підсилюється високим рівнем безробіття в нашій країні, а також відсутністю гідних альтернативних місць роботи для працівника. Необхідно зазначити, що неофіційне працевлаштування не лише є незаконним за своєю природою та підриває державний бюджет, але й порушує права працівника, позбавляючи його можливості користуватися державними гарантіями відповідно до чинного законодавства (соціальний захист працівників, державна та соціальна допомога, гарантована державою відпустка, своєчасна та не нижче мінімальних гарантій оплата праці, безпечні умови праці).

Окремо варто наголосити на порушенні суб'єктами підприємництва конституційного *права громадян на безпечне для життя та здоров'я довкілля*. До Уповноваженого надходить значна кількість скарг від громадян щодо порушення

---

¹ Дані Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

² Ольга Макогон. Рівень неформальної зайнятості найнижчий за 10 років. *Інформація з офіційного сайту Державної служби зайнятості*. 24.10.2019 р. URL: <https://www.dcz.gov.ua/novyna/riven-neformalnoyi-zaynyatosti-naunyzhchyu-za-10-rokiv-olga-makogon>

суб'єктами підприємництва вимог екологічного законодавства. Здебільшого такі звернення стосуються наднормативних викидів підприємствами забруднюючих речовин в атмосферне повітря, скид стічних вод із перевищенням допустимих концентрацій забруднюючих речовин, провадження діяльності без отримання дозвільної документації (це явище є особливо актуальним для малих підприємств).

Уповноваженим за 2019 рік було здійснено 14 моніторингових візитів до водогосподарських організацій, які увійшли до числа найбільших забруднювачів поверхневих вод України. За результатами моніторингу було виявлено, що жодна з цих організацій не має технологічної можливості на очисних спорудах очищати воду від фосфатів і складних органічних сполук. Крім того, в результаті аналізу здійснених заходів встановлено, що у більшості випадків підприємства не інформують населення через засоби масової інформації про загальний обсяг та якісний склад скиду зворотних вод у поверхневі водні об'єкти.

Варто зауважити, що наведені вище факти негативного впливу бізнес-структур на права людини не можуть відобразити ситуацію в цілому і є лише епізодичними прикладами. Проте можна дійти висновку, що натепер держава виявляє неспроможність повною мірою забезпечити всебічну реалізацію особами їх конституційних прав і захист цих прав від порушень з боку бізнесу. Такі процеси потребують не лише виконання державою її владних повноважень щодо захисту прав людини, але й започаткування конструктивного діалогу між громадянським суспільством і бізнес-структурами (між усіма стейкхолдерами).

Однією з найбільш комплексних міжнародних платформ стандартів у сфері забезпечення та захисту прав людини в економічній діяльності є Керівні принципи ООН з питань

бізнесу і прав людини (далі – Керівні принципи)¹, односторонньо схвалені Радою ООН з прав людини у червні 2011 року. Вони включають у себе 31 принцип і охоплюють одночасно механізми обов'язковості державних приписів щодо захисту прав людини, добровільні зобов'язання підприємств поважати такі права та забезпечення доступу до ефективних засобів захисту прав осіб, постраждалих унаслідок діяльності суб'єктів господарювання.

Важливо підкреслити, що міжнародна спільнота активно долучилась до імплементаційного процесу Керівних принципів ООН. Низка країн (23 країни) вже розробила та реалізовує національні плани дій у сфері бізнесу і прав людини. В деяких країнах (20 країн, серед них і Україна) ці плани перебувають на стадії розроблення².

Визнано, що в процесі імплементації Керівних принципів важливу роль відіграють національні інституції захисту прав людини (далі – НІПЛ), які відповідають Паризьким принципам ООН³. До них належить і українська інституція Уповноваженого.

---

¹ Керівні принципи ООН з питань бізнесу та прав людини, схвалені резолюцією Ради ООН з прав людини № 17/4 від 16 червня 2011 року. *Зміцнення засад у сфері бізнесу та прав людини: драйвери для України* : збірник науково-практичних матеріалів міжнародного проекту / наук. ред. В. А. Устименко. Київ : НАН України, Інститут економіко-правових досліджень, 2019. С. 164–199.

² Национальные планы действий государств в области предпринимательской деятельности и прав человека. *Офіційний веб-сайт Управління Верховного комісара ООН з прав людини*. URL: <https://www.ohchr.org/RU/Issues/Business/Pages/NationalActionPlans.aspx>; National Action Plans (last updated: June 2019). URL: <https://www.business-humanrights.org/en/un-guiding-principles/implementation-tools-examples/implementation-by-type-of-initiative/national-action-plans>

³ Принципы, касающиеся статуса национальных учреждений, занимающихся поощрением и защитой прав человека [Парижские принципы] : Приложение к Резолюции 48/134 Генеральной Ассамблеи от 20 декабря 1993 года. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/paris.shtml

Відповідно до Единбурзької декларації 2010 року¹, НІПЛ взяли на себе обов'язок інтегрувати питання бізнесу та прав людини у свої стратегії на міжнародному та національному рівнях, сприяти й підтримувати імплементаційний процес Керівних принципів. З цього вбачається, що НІПЛ є ключовими внутрішніми (вітчизняними) механізмами просування поваги та захисту прав людини в економічній діяльності. В межах реалізації порядку денного з питань бізнесу і прав людини НІПЛ відіграють важливу роль у зв'язку з тим, що широкий мандат, компетенція та статус своєрідного медіатора між державними і недержавними суб'єктами з одного боку, особлива позиція між національним і міжнародним рівнями діяльності – з іншого, дають їм змогу ефективно брати участь у цій справі. Важливе місце в діяльності НІПЛ посідає функція з підвищення рівня обізнаності та інформованості ключових суб'єктів суспільних взаємовідносин щодо Керівних принципів.

Стосовно функціоналу Уповноваженого в процесі впровадження світових стандартів поваги та захисту прав людини, регламентованих Керівними принципами, необхідно наголосити на наявності в Інституції широкого спектру інструментів: сприяння в проведенні компетентними органами перевірок у разі наявності фактів, що свідчать про порушення прав людини підприємствами; здійснення відповідних моніторингів; внесення в установленому порядку пропозицій щодо удосконалення законодавства України у сфері захисту прав і свобод людини й громадянина; звернення до Конституційного Суду України з поданням щодо перевірки на відповідність Конституції України законів та інших нормативно-правових актів, які стосуються прав і свобод людини й громадянина.

---

¹ Единбурзька декларація про роль НУПЛ у розв'язанні проблем, пов'язаних з підприємницькою діяльністю і правами людини, 2010 р. URL: www.ohchr.org/Documents/AboutUs/NHRI/Edinburgh_Declaration_en.pdf.

Стосовно безпосередньої участі Уповноваженого у впровадженні на національному рівні міжнародних стандартів поваги та захисту прав людини, необхідно зазначити, що одним із напрямів його діяльності в 2019 році було визначено стимулювання процесу імплементації Україною Керівних принципів ООН з питань прав людини у сфері підприємницької діяльності. Прихильне ставлення інституції Уповноваженого до цього питання відображається й у Стратегічних напрямках діяльності Уповноваженого на 2020 рік, до яких включено просування поваги до прав людини у сфері бізнесу для досягнення Цілей сталого розвитку.

В рамках реалізації цих завдань у січні 2019 року за дорученням Уповноваженого відбулися робочі зустрічі з представниками Данського інституту з прав людини, який має понад двадцятирічний досвід роботи з проблематикою бізнесу і прав людини та наділений мандатом підтримувати інституції захисту прав людини в інших країнах. За результатами обговорень було узгоджено позицію, що саме Секретаріат Уповноваженого за сприяння Данського інституту прав людини має стати основною платформою в Україні для комунікації та підвищення обізнаності органів державної влади, представників бізнесу та громадськості з питань розроблення Національного плану дій у сфері бізнесу і прав людини.

З метою підвищення рівня обізнаності працівників Секретаріату Уповноваженого, у співпраці з Данським інститутом з прав людини у травні 2019 року в Секретаріаті Уповноваженого проведено дводенний тренінг з питань прав людини у сфері підприємницької діяльності, визначених Керівними принципами ООН. Працівники Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини ознайомилися з питаннями бізнесу і прав людини з позиції функцій національної інституції захисту прав людини. Програму тренінгу розроблено Данським інститутом прав лю-

дини для національних інституцій захисту прав людини від імені робочої групи GANHRI (Глобальна мережа національних інституцій захисту прав людини).

Уповноваженим надано змістовні рекомендації та зауваження, які було враховано в тексті дослідження Національного оцінювання базових показників з питань бізнесу і прав людини¹, проведеного Національним юридичним університетом імені Ярослава Мудрого спільно з низкою громадських організацій та презентованого Міністерством юстиції України у червні 2019 року.

З врахуванням позитивного досвіду зарубіжних країн щодо етапу консультацій із стейкохолдерами, який передувало розробленню Національного плану дій у сфері бізнесу і прав людини, у грудні 2019 року на базі Секретаріату Уповноваженого за підтримки Центру перспективних досліджень і співробітництва з прав людини в сфері економіки Інституту економіко-правових досліджень Національної академії наук України та Ресурсного центру з питань бізнесу та прав людини (Велика Британія) було проведено Експертні консультації високого рівня², які мали на меті започаткування платформи для обговорення проблематики дотримання та захисту прав людини у сфері підприємницької діяльності між ключовими учасниками таких процесів. За результатами Консультацій учасники підтримали ініціативу створення під егідою Уповноваженого *Міжсекторальної платформи*

---

¹ Національне оцінювання базових показників з питань бізнесу і прав людини, 2019 р. URL: [https://zakon.help/article/nacionalne-ocinyuvannya-bazovih-pokaznikiv-z-pitan?Menu=168](https://zakon.help/article/nacionalne-ocinyuvannya-bazovih-pokaznikiv-z-pitan-Menu=168).

² В Офісі Омбудсмана відбулися експертні консультації високого рівня в рамках реалізації міжнародного проекту «Просування поваги прав людини в сфері бізнесу в контексті імплементації Цілей сталого розвитку в Україні»: Новини Прес-служби Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, 03.12.2019 р.; Експертні консультації високого рівня за участю вчених Національної академії наук України: Повідомлення Прес-служби НАН України, 06.12.2019 р. URL: <http://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=5817>.

ми експертів для просування поваги прав людини у сфері бізнесу в контексті імплементації Цілей сталого розвитку, підвищення загального рівня обізнаності громадян і професійної спільноти щодо міжнародних еталонів додержання та захисту прав людини, недопущення негативного впливу компаній на якість життя населення та на розвиток країни в цілому.

Між тим, вважаємо необхідним наголосити, що питання прав людини та бізнесу належно не відображені у таких національних документах, як Стратегія сталого розвитку «Україна–2020»¹ і Національна стратегія у сфері прав людини². Ураховуючи той факт, що термін дії цих нормативних актів спливає у 2020 році, перед Україною постають виклики щодо забезпечення орієнтації нових стратегічних документів, у тому числі в напрямі забезпечення гарантій додержання та захисту прав людини у сфері підприємництва. Включення відповідної глави з питань бізнесу і прав людини у порівняно масштабніші національні стратегічні документи з прав людини є однією з практик імплементації Керівних принципів, що використовується у таких країнах, як Грузія та Південна Корея.

Очікується, що діяльність Міжсекторальної платформи на перших етапах буде спрямована на розроблення та просування пропозицій до оновленої Національної стратегії з прав людини та Стратегії сталого розвитку України на період після 2020 року. Вважаю, що така робота стане першим значним кроком на шляху до становлення міжнародних стандартів поваги прав людини в нашому суспільстві.

---

¹ Про Стратегію сталого розвитку «Україна–2020»: Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>

² Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини: Указ Президента України від 25.08.2015 р. № 501/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/501/2015>

Отже, лише консолідація професійних і громадських зусиль, спільна цілеспрямована взаємодія усіх ключових суб'єктів у напрямі впровадження міжнародних еталонів поваги та захисту прав людини у сфері бізнесу забезпечать можливість перейти від теорії до практичних дій та досягти позитивних і стійких результатів.

МЕЛЬНИКОВА МАРИНА ВІТАЛІЙВНА,
*доктор економічних наук, доцент,
провідний науковий співробітник відділу
економіко-правових проблем містознавства
Інституту економіко-правових досліджень
НАН України*

ТАРАСЕВИЧ ОЛЕНА ВІКТОРІВНА,
*кандидат економічних наук, доцент,
завідуюча відділом економіко-правових проблем
містознавства Інституту економіко-правових
досліджень НАН України*

СТВОРЕННЯ ЕКОНОМІКО-ПРАВОВИХ УМОВ СПІВРОБІТНИЦТВА ВЛАДИ ТА БІЗНЕСУ У ВІДНОВЛЕННІ СФЕРИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ ТЕРИТОРІЙ, ЗАЧЕПЛЕНИХ КОНФЛІКТОМ

Проблеми поваги прав людини в контексті реалізації одинадцятої Цілі сталого розвитку щодо «Забезпечення відкритості, безпеки, життєстійкості та екологічної стійкості міст та населених пунктів», задекларованих резолюцією ООН «Перетворення нашого світу: Порядок денний в галузі сталого розвитку на період до 2030 року» від 25 вересня 2015 р.¹, особливо гостро стоять на територіях, зачеплених конфліктом. У доповіді Дж. Раггі «Захищати, дотримуватися та відновлювати в правах: основні положення, що стосують-

---

¹ Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development: United Nations – Sustainable Development knowledge platform. Retrieved 23 August 2015. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld>

ся бізнесу і прав людини»¹, представленої на засіданні Генасамблеї ООН у квітні 2008 р., проголошуються основні принципи щодо дій з дотримання прав людини в «незвичайних умовах спорадичних (окремих/нерегулярних) або постійних спалахів насильства, збоїв у системі управління і відсутності законності». Особливу увагу він звертає на забезпечення взаємодії влади та бізнесу у справі подолання небезпеки і зниження рівня ризику у сфері прав людини.

Враховуючи те, що на Сході України в даний час наявні території, зачеплені військовим конфліктом, доцільно розглянути можливості дотримання прав людини щодо задоволення базових і додаткових потреб населення цих територій (водо-, тепло-, газо-, електропостачання, благоустрою та ТБО), які є щоденно насущними та надаються сферою життєзабезпечення міст, розташованих у Донецькій та Луганській областях.

Слід зазначити, що Донецька та Луганська області мають високий рівень урбанізації – в до-конфліктний період майже 90 % населення проживало у великих, середніх і малих містах, але в даний час на підконтрольних Уряду України територіях цей показник складає близько 70 %. У період загострення конфлікту – в 2014–2015 рр., об'єкти сфери життєзабезпечення міст Донецької та Луганської областей зазнали значних пошкоджень від бойових дій. Тому Урядом України було прийнято два ключових документа щодо їх відновлення, а саме: План заходів з організації відновлення пошкоджених (зруйнованих) об'єктів соціальної та транспортної інфраструктури, житлового фонду та систем забезпечення життєдіяльності на території Донецької й Луганської облас-

---

¹ Ruggie J. “Protect, Respect and Remedy: a Framework for Business and Human Rights”. *Report of the Special Representative of the Secretary-General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises*. 7 April 2008. URL: <https://www.business-humanrights.org/sites/default/files/reports-and-materials/Ruggie-report-7-Apr-2008.pdf>

тей, затверджений розпорядженням КМУ від 16.10.2014 р. № 1002 ¹ та Державну цільову програму відновлення й розбудови миру в східних регіонах України, затверджену постановою КМУ від 13.12.2017 р. № 1071 ², які реалізуються й до теперішнього часу.

Однак поряд із численними пошкодженнями має місце висока виснаженість основних фондів і об'єктів житлової та комунальної інфраструктури, які потребують відновлення. Так, за даними Департаменту житлово-комунального господарства Донецької облдержадміністрації ³ відзначається висока зношеність водопровідних і каналізаційних мереж (більш ніж 70 %), а половина з них перебуває в аварійному стані та в занепаді. В котельнях комунальної теплоенергетики четверта частина котлів опалення має строк експлуатації більш ніж 20 років, а коефіцієнт корисної дії досягає лише 80 %. За рахунок зношеності непродуктивні втрати у мережах водопостачання складають 13 %, в теплових мережах – 2,5 %. Станом на 01.01.2020 р. на території Донецької області десята частина будинків належить до аварійного житлового фонду, а дванадцята частина будинків – до зношеного житлового фонду, в них проживає більш 5,5 тис. осіб. Близько 60 % загальної площі комунального житлового фонду має від половини до трьох чвертей фізичного зносу та потребує капітального ремонту. Особливої уваги потребує система водопостачання. Її основними джерелами є: канал «Сіверський Донець–Донбас», який здійснює централізоване

---

¹ Про затвердження плану заходів з організації відновлення пошкоджених (зруйнованих) об'єктів соціальної і транспортної інфраструктури, житлового фонду та систем забезпечення життєдіяльності на території Донецької та Луганської областей : Розпорядження КМУ № 1002 від 16.10.2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1002-2014-%D1%80>

² Про затвердження Державної цільової програми відновлення та розбудови миру в східних регіонах України : Постанова КМУ № 1071 від 13.12.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1071-2017-%D0%BF>

³ Донецька обласна державна адміністрація. Департамент житлово-комунального господарства. Офіційний сайт. 2020. URL: <https://zkh.dn.gov.ua/ua>.

питне та технічне водопостачання, та Донецький міжрайонний водопровід, який здійснює перекачування питної води в маловодні райони Донецької області. Зазначені об'єкти перебувають на лінії розмежування та практично щомісячно зазнають шкоди в результаті обстрілів, що призводить до досить тривалих періодів відсутності централізованого водопостачання у містах Маріуполь, Торецьк, Мар'їнка, Красногорівка та Авдіївка, оскільки воно здійснюється через непідконтрольну Україні територію Донецької області.

Як визначає Департамент із питань цивільного захисту, мобілізаційної та оборонної роботи Донецької облдержадміністрації¹, «За період з травня 2018 по травень 2019 років на об'єктах КП «Компанія “Вода Донбасу”» сталося 56 аварій (з яких чверть виникла в результаті бойових дій) та 696 пошкоджень, майже 28,7 тис. проривів на мережі комунального водопостачання». Тому внаслідок пошкоджень Донецької фільтрувальної станції, водоводу «Горлівка-Торецьк» і Південно-Донбаського водопроводу близько 1,7 млн осіб вимушено обмежені у водопостачанні. Зважаючи на вищевикладене, завдання щодо реконструкції та заміни обладнання на об'єктах комунальної інфраструктури (водопостачання та водовідведення, тепlopостачання) потребують термінового виконання.

Вирішення проблем відновлення об'єктів інфраструктури у сфері життєдіяльності міста нерозривно пов'язано з реалізацією вартісних проектів, що своєю чергою передбачає залучення зацікавлених сторін, включаючи налагодження співробітництва влади та бізнесу на засадах публічно-приватного партнерства та соціальної відповідальності бізнесу. Про це наголошено у розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції реалізації держав-

---

¹ Донецька обласна державна адміністрація. Департамент з питань цивільного захисту, мобілізаційної та оборонної роботи надзвичайних ситуацій. Офіційний сайт. 2020. URL: <https://dcz.dn.gov.ua/ua>.

ної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року» № 66-р від 24 січня 2020 року ¹. Цим документом передбачено, що за рахунок соціально відповідального бізнесу на території його присутності в 2030 р. буде здійснюватися до 90 % відбудови та реконструкції об'єктів громадського й цивільного призначення, благоустрою, транспортної інфраструктури, дорожнього сервісу, які, до того ж, мають бути облаштовані з урахуванням потреб осіб із інвалідністю.

Для ефективного співробітництва влади та бізнесу на засадах публічно-приватного партнерства і соціальної відповідальності є необхідним сприятливий інвестиційний клімат, створений шляхом забезпечення інформаційної прозорості, інвестиційної лояльності (надання пільг і преференцій) з боку владних структур (зокрема, органів місцевого самоврядування) по відношенню до приватного бізнесу, який фінансує реалізацію соціогуманітарних та екологічно значимих проектів відновлення інфраструктури у сфері життєдіяльності на території його присутності в конфліктний період, про що наголошують фахівці ². При цьому, поряд з необхідністю дотримання світових стандартів щодо захисту прав людини у сфері бізнесу, вони також зазначають необхідність врахування особливостей здійснення державного управління та місцевого самоврядування на територіях, зачеплених конфліктом.

---

¹ Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року : Розпорядження КМУ № 66-р від 24 січня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/66-2020-%D1%80>

² Безвух С. В. Соціальна відповідальність бізнесу в конфліктні часи. *Економіка і суспільство*. 2016. Вип. 3. URL: http://economyandsociety.in.ua/journal/3_ukr/22.pdf; Білик О. Сучасні тенденції розвитку світових стандартів щодо захисту прав людини в сфері бізнесу. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки*. 2016. Вип. 41 (1). С. 89-96.

Так, у даний час на території Донецької та Луганської областей діють не обласні та районні органи місцевого самоврядування, а військово-цивільні адміністрації, які користуються лише чинним законодавством і не наділені повноваженнями ухвалювати необхідні підзаконні нормативно-правові акти, як це за законом практикується органами місцевого самоврядування. Враховуючи необхідність задоволення потреб населення, яке мешкає на територіях, зачеплених конфліктом, шляхом відновлення об'єктів сфери життєдіяльності міста, доцільним є створення відповідних економіко-правових умов для співробітництва влади та бізнесу, що своєю чергою сприятиме досягненню Цілі сталого розвитку щодо підтримки безпеки, екологічної стійкості та підвищення зайнятості. Бізнес, зі свого боку, при розробці та фінансуванні соціогуманітарних та екологічних проєктів має враховувати економічні ризики, які підсилюються в нині наявній зоні конфлікту.

Слід погодитися з твердженням фахівців¹ про необхідність мінімізації ризиків порушення прав людини в процесі ведення бізнесу на територіях, зачеплених конфліктом, за рахунок дотримання таких принципів. Запланований бізнес-проєкт повинен оцінюватися з точки зору ризику обмеження прав людини для населення території, де він впроваджується. При цьому доцільно залучати населення, яке проживає в зоні конфлікту, до прийняття рішень щодо розробки та реалізації такого проєкту. Також потрібно користатися основами антикорупційної корпоративної політики. Важливою умовою є підтримка зв'язків із громадськими організаціями та правозахисниками, що діють на конфліктній

---

¹ Hansson N. Corporate Responsibility in Conflict-Affected and High-Risk Areas. Diakonia 2013. 36 p. URL: http://swedfundfrankly.se/wp-content/uploads/2013/11/Report_Corporate-Responsibility-in-Conflict-Affected-and-High-Risk-Areas_2013_final.pdf; Шакоцько С. Бізнес в умовах збройного конфлікту: уроки для України. *Економічна правда*. 3 грудня 2019 р. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2019/12/3/654343/>.

території, де реалізується бізнес-проект. Крім того, має сенс забезпечити прозорість і відкритість інформації про реалізацію проекту на всіх стадіях – від його обговорення до впровадження. Особливої уваги потребує здійснення постійного моніторингу ситуації на зачепленій конфліктом території для прийняття оперативних рішень щодо корегування проекту як на стадії розробки, так і в процесі його виконання.

Отже, з метою реалізації взаємодії держави та бізнесу щодо забезпечення прав людини, зокрема у сфері життєдіяльності на територіях, зачеплених конфліктом, пропонується доповнити чинне законодавство положеннями, які дозволять задовольнити та не обмежувати інтереси всіх учасників співробітництва. Це стосується нормативно-правових актів, які регулюють діяльність місцевих державно-цивільних адміністрацій, які здійснюють управління на територіях, де відсутні органи місцевого самоврядування обласного та районного рівня, а також нормативно-правових актів щодо регулювання надання відповідних преференцій і пільг при реалізації бізнесом проектів, спрямованих на підвищення рівня зайнятості населення або безпеки довкілля на території його присутності, з урахуванням економічних ризиків, які мають місце в зоні конфлікту.

Розділ II.

КОРПОРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ ПОВАЖАТИ ПРАВА ЛЮДИНИ: ЗАПОБІГАТИ, ПОМ'ЯКШУВАТИ, РОЗВ'ЯЗУВАТИ

МАЛОЛІТНЕВА ВЕСТА КОСТЯНТИНІВНА,
*кандидат юридичних наук, учений секретар
Інституту економіко-правових досліджень
НАН України*

РОЛЬ СОЦІАЛЬНО ВІДПОВІДАЛЬНИХ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ ЯК ПРАВОВОГО ЗАСОБУ РЕАЛІЗАЦІЇ ЦІЛІ № 8 СТАЛОГО РОЗВИТКУ У ПРОСУВАННІ ПОВАГИ ПРАВ ЛЮДИНИ У СФЕРІ БІЗНЕСУ

Відповідно до даних Міжнародної організації праці, у 2016 році 24,9 млн людей стали жертвами примусової праці. З них 16 млн експлуатувались у приватному секторі економіки. Незаконні прибутки, отримані внаслідок використання такої праці, становлять 150 млрд дол. США на рік, більша частина яких припадає на ланцюги поставок ¹. Одне із завдань Цілі № 8 сталого розвитку – «Сприяння поступальному, всеохоплюючому та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та праці для всіх», зокрема завдання 8.7, полягає у *вжитті термінових та ефективних заходів для того, щоб викоринити примусову працю, покінчити з сучасним рабством і торгівлею людьми та забезпечити заборону й ліквідацію найгірших форм дитячої праці, включа-*

---

¹ Forced labour, modern slavery and human trafficking. *International Labour Organization*. URL: <https://www.ilo.org/global/topics/forced-labour/lang--en/index.htm>

ючи вербування та використання дітей-солдатів, а також до 2025 р. покінчити з дитячою працею у всіх її формах¹.

Постає питання щодо ролі публічних закупівель в реалізації даного завдання та самої Цілі № 8 сталого розвитку, адже вимоги у сфері охорони праці, працевлаштування та прав працівників не є притаманними такій сфері, як публічні закупівлі. Однак важливо встановити потенціал публічних закупівель у сприянні досягненню даної Цілі.

На наш погляд, слід почати з того, що в Україні, як майже в усьому світі, договори про публічні закупівлі зазвичай укладались на основі такого критерію оцінки пропозиції учасників закупівель, як найнижча ціна, запобігаючи при цьому фаворитизму та корупції під час використання грошей платників податків. Водночас, на жаль, у світовій економіці закупівлі на підставі найнижчої ціни можуть призвести до перемоги учасників, які отримують перевагу внаслідок пропозиції товару, виробленого з порушенням трудових прав та умов праці. Такі приховані порушення прав людини в публічних закупівлях, особливо в ланцюгу поставок, підривають чесну конкуренцію. Держава, яка експортує, може отримати нечесну перевагу, застосовуючи дуже низьку заробітну плату й тяжкі умови праці, тим самим понижуючи «нормальну» вартість трудового компоненту товарів і послуг. Наслідком такої політики може стати «вимивання» працівників зі своїх робочих місць у державі-імпортері та погіршення умов праці. Такий феномен отримав назву «соціальний демпінг»².

У випадку забезпечення гідних умов праці, під час здійснення закупівель відбувається співпадіння мети правового регулювання публічних закупівель з Ціллю сталого розвитку № 8. Так, метою регулювання публічних закупівель є за-

---

¹ Цілі сталого розвитку 2016-2030. *United Nations Ukraine*. URL: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku>

² Joseph S. Blame it on the WTO? A Human Rights Critique. USA : Oxford University Press, 2011. P. 130.

безпечення закупівлі товарів, робіт і послуг на найкращих умовах, що передбачає, як правило, придбання товару, роботи або послуги найвищої якості за найнижчу ціну. Таке співвідношення ціни та якості досягається більшою мірою саме завдяки конкуренції на ринку. Своєю чергою, дотримання трудових прав, прав людини, вимог у сфері охорони праці та соціального захисту сприяє чесній конкуренції, коли учасники знаходяться в рівних умовах для участі у закупівлі, а не отримують перевагу через недотримання зазначених вимог і низькі соціальні стандарти.

Зазначимо, що зарубіжні країни по-різному забезпечують відповідність вимогам у сфері соціального захисту, гідних умов праці, прав людини працівників під час здійснення публічних закупівель. Наприклад, Бюро США з міжнародних трудових питань (The Bureau of International Labor Affairs) веде список товарів і країн, з яких вони походять, відносно яких існують розумні підстави вважати, що вони виробляються з використанням примусової або дитячої праці. Цей перелік має на меті забезпечити, щоб федеральні замовники США не закуповували товарів, виготовлених з використанням такої праці. Учасники, котрі постачають федеральним замовникам товар, який входить до даного списку, мають підтвердити, що вони доклали зусиль з метою визначення, чи використовувалась примусова або дитяча праця під час вироблення даних товарів. Станом на 20.02.2020 р. у такому списку містяться, наприклад: бавовна з Таджикистану, Китаю, Буркіна-Фасо; електроніка з Китаю; одяг з Індії, Аргентини, Таїланду ¹.

У Норвегії також існує перелік категорій товарів, для яких є характерним і зафіксовано систематичне порушення

---

¹ Executive Order 13126 “Prohibition of Acquisition of Products by Forced or Indentured Child Labor. URL: https://www.dol.gov/agencies/ilab/reports/child-labor/list-of-products?combine=&field_exp_good_target_id=All&items_per_page=10&tid=All&page=2.

прав людини працівника, наприклад, із залученням примусової праці, небезпечних умов праці, дискримінації та ін.¹ Цей перелік не є вичерпним і постійно оновлюється. До даних товарів відносять каву, чай, будівельні матеріали, меблі, текстиль, іграшки, електроніку, хірургічні інструменти тощо. І згідно з § 5 Закону Норвегії про публічні закупівлі, замовники мають просувати права людини під час закупівлі товарів з високим ризиком порушення прав людини, особливо в ланцюзі поставок.

Слід акцентувати увагу на важливе в даному контексті нововведення в законодавстві України про публічні закупівлі. Так, нова редакція Закону України «Про публічні закупівлі», зокрема п. 12 ч. 1 ст. 16, передбачає серед підстав, на основі яких замовник приймає рішення про відмову учаснику в участі у процедурі закупівлі та відхиляє тендерну пропозицію, притягнення згідно із законом службової (посадової) особи учасника процедури закупівлі, яку уповноважено представляти його інтереси під час проведення процедури закупівлі, фізичної особи, яка є учасником, до відповідальності за вчинення правопорушення, пов'язаного з використанням дитячої праці або будь-якими формами торгівлі людьми.

Крім того, публічні закупівлі можуть сприяти виконанню завдання 8.8 Цілі сталого розвитку № 8 – «Захищати трудові права і сприяти забезпеченню надійних і безпечних умов праці для всіх трудящих, включаючи трудящих-мігрантів, особливо жінок-мігрантів, та осіб, які не мають стабільної зайнятості». Дане завдання може бути досягнуто, наприклад, шляхом встановлення спеціальних умов договору про закупівлю. Так, відповідно до Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини, держави повинні заохочувати бізнес-структури, з якими вони здійснюють комерцій-

---

¹ Public Procurement and Human Rights. URL: https://www.anskaffelser.no/public-procurement/_socially-responsible-public-procurement

ні операції, в тому числі через умови контрактів, поважати права людини. Частина 2 ст. 18 Директиви ЄС 2014/24 про публічні закупівлі передбачає, що держави-члени ЄС під час виконання договорів про закупівлю мають вживати заходів з метою забезпечення відповідності вимогам, визначеним національним законодавством, нормативно-правовими актами ЄС, колективними угодами, міжнародними документами, наведеним у додатку до Директиви у сфері охорони навколишнього середовища, соціального захисту та трудових прав, наприклад, Конвенції Міжнародної організації праці № 29 щодо примусової праці або № 138 щодо мінімального віку для прийому на роботу тощо. Деякі країни розробили модельні спеціальні умови договору для замовників, які ґрунтуються на конвенціях Міжнародної організації праці, Керівних принципах ООН з питань бізнесу та прав людини, Конвенції ООН про права дитини та національному законодавстві країни-виробника ¹.

Враховуючи значні щорічні обсяги публічних закупівель товарів, робіт і послуг, які закуповує держава для виконання своїх функцій, публічні закупівлі можуть сприяти виконанню завдання 8.5 Цілі сталого розвитку № 8 – «...до 2030 року забезпечити повну і продуктивну зайнятість та гідну працю для всіх жінок і чоловіків, у тому числі молодих людей та інвалідів, і рівну оплату за працю рівної цінності». Нові Директиви ЄС у сфері публічних закупівель 2014 р. дозволяють включати до договору про закупівлю спеціальні умови щодо забезпечення зайнятості та соціального захисту при забезпеченні їх пов'язаності з предметом закупівлі.

Наприклад, у законі Іспанії про закупівлі соціальні аспекти можуть бути включені як спеціальні умови договору.

---

¹ Public Procurement and Human Rights. The Norwegian Division for Public Procurement offers guidance on public procurement and human rights (PPHR). URL: <https://www.anskaffelser.no/public-procurement/socially-responsible-public-procurement>

Закон передбачає відповідальність до 10 % вартості договору про закупівлю або навіть його розірвання у випадку невідповідності або порушення спеціальних умов договору, що можуть мати відношення до забезпечення зайнятості осіб, які мають проблеми із працевлаштуванням, боротьбою з безробіттям та навчанням працівників ¹. Місто Барселона, як одне з найбільш активних у здійсненні соціально відповідальних публічних закупівель, розробило керівництво щодо реалізації таких закупівель ², згідно з яким замовники мають право включати соціальні заходи з метою заохочення учасника залучати до виконання договору про закупівлю безробітних людей з особливими проблемами із працевлаштуванням або соціального відчуження. Серед таких груп людей визначено, наприклад, біженців та осіб, які шукають притулок.

Отже, публічні закупівлі виступають потужним потенційним засобом для досягнення Цілі № 8 сталого розвитку та просування прав людини працівників у сфері бізнесу.

З метою забезпечення посилення дотримання прав людини та чесної конкуренції на внутрішньому і міжнародному ринках публічних закупівель, шляхом попередження випадків досягнення цінової переваги учасників закупівель за рахунок порушення прав працівників, пропонується перелік інформації щодо обґрунтування аномально низької тендерної пропозиції, передбачений ч. 14 ст. 29 нової редакції Закону України «Про публічні закупівлі», доповнити інформацією про дотримання учасником прав працівників або зобов'язань у сфері охорони праці, у т. ч. які закріплено в конвенціях Міжнародної організації праці та ратифіковано Україною, зокрема: 1) Конвенція про примусову чи обов'язкову працю

---

¹ Employment Alert : Law 9/2017 on Public Sector Contracts. URL: <https://www.andersentaxlegal.es/en/publications-and-news/employment-alert-law-92017-on-public-sector-contracts.html>

² Social Public Procurement Guide. *Barcelona City Council*. URL: https://ajuntament.barcelona.cat/contractaciopublica/sites/default/files/social_public_procurement_guide_eng_1.pdf

№ 29; 2) Конвенція про свободу асоціації та захист права на організацію № 87; 3) Конвенція про скасування примусової праці № 105; 4) Конвенція про дискримінацію в галузі праці та занять № 111; 5) Конвенція про мінімальний вік для прийому на роботу № 138; 6) Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці № 182.

ЗАЙЧУК ОЛЕГ ВОЛОДИМИРОВИЧ,
*доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України*

ЗАЙЧУК ЮРІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ,
кандидат юридичних наук, LL.M

МІЖНАРОДНИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ВІДНОВЛЮВАНІ ДЖЕРЕЛА ЕНЕРГІЇ: ДОСЯГНЕННЯ (ІННОВАЦІЇ) ТА ВИКЛИКИ

Нині ні в кого не викликає сумнівів, що доступ до надійної дешевої енергії та палива є базовим елементом процвітаючої економіки. В Україні поступово наближається момент, коли інфраструктура електрогенерації, яка була побудована за часів СРСР, включаючи атомні реактори, вичерпає свій ресурс. Тому вкрай актуальним стане питання капітальної модернізації старих або побудови нових енергетичних об'єктів.

Як вважає велика кількість (якщо не більшість) впливових політичних діячів Заходу, включаючи Генерального секретаря ООН і політичне керівництво Європейського Союзу (далі – Євросоюзу, ЄС), зменшення негативного впливу парникових газів на клімат планети, які виникають здебільшого як результат використання мінеральних палив, є найбільш важливим викликом сучасності. Перехід на відновлювальні джерела енергії, з точки зору цих політичних акторів, є чи найбільш бажаним рішенням цього виклику.

На сьогодні більше ніж 80 % первинної потреби в енергії задовольняється за рахунок мінеральних палив. Незважаю-

чи на «швидке зростання» використання вітро- і сонячної генерації, ці джерела у світовому енергетичному балансі становлять приблизно 1 %. Навіть у таких країнах, як Німеччина, після десятирічної розбудови відновлювальних джерел енергії, яка коштувала сотні мільярдів євро, на енергію вітра і сонця приходиться помітна, але відносно невелика частка використаної первинної енергії. При цьому важливо визнати, що наразі не існує альтернативи вуглеводним паливам у галузях транспорту та сільського господарства, а дизельний двигун, газова і парова турбіни залишаються майже монопольними джерелами механічної енергії в усьому світі, включаючи індустріальні країни Заходу. Використання мінеральних палив у світі постійно і стабільно збільшується, незважаючи на активну діяльність ООН і міжнародних неурядових організацій, спрямовану на зменшення викидів парникових газів, у тому числі в рамках реалізації Цілей розвитку тисячоліття протягом 2000–2015 рр.¹, Цілей сталого розвитку на 2016–2030 рр.², Рамкової програми «Захист, повага та засоби захисту» для бізнесу та прав людини³ тощо.

Україна, на жаль, нині є однією з найбідніших країн Європи і потребує дешевої високоякісної первинної енергії для економічного розвитку. Попри численні економічні та політичні проблеми, включаючи вихід Великобританії зі складу Євросоюзу, на рівні Єврокомісії останнім часом знову почалося обговорення можливості застосування спеціального імпортного мита для країн, які «недостатньо активно» впроваджують засоби зменшення викидів парникових газів. На сьогодні не зовсім зрозуміло, як подібний податок може роз-

---

¹ Цілі розвитку тисячоліття 2000–2015. URL: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/mdgs>

² Цілі сталого розвитку 2016–2030. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/sustainable-development-goals.html>

³ The UN «Protect, Respect and Remedy» Framework for Business and Human Rights, 2008. URL: <https://www.business-humanrights.org/sites/default/files/reports-and-materials/Ruggie-protect-respect-remedy-framework.pdf>

глядатися в межах діяльності Світової організації торгівлі та з точки зору найбільш важливих торговельних партнерів ЄС. Частка Євросоюзу у світовій економіці постійно зменшується, і навіть якщо ЄС скоротить свої власні викиди до нуля, це навряд чи примусить країни, які знаходяться в процесі індустріалізації (Китай, Індія, Пакистан, Індонезія, Малайзія, Бразилія та ін.) та енергетично самодостатні країни Заходу (США, Канада, Австралія та ін.), пожертвувати своїми економіками для того, щоби мати більш дешевий доступ до ринку Євросоюзу. Найімовірніше, торговельні партнери Євросоюзу введуть контр-мита, що ще більше ускладнить економічний стан самої Європейської економічної спільноти (далі – ЄЕС).

Наша держава останніми роками знаходиться у складній ситуації, враховуючи слабкість її економіки та важливість підтримання позитивних відносин із Євросоюзом. Водночас з огляду на вихід США з Паризької кліматичної угоди (далі – Паризька угода) ¹ і фактичну відмову Китаю та інших країн в процесі їх розвитку від «добровільно-примусового» скорочення використання мінеральних палив, Україна повинна прагнути досягнення балансу у взаємовідносинах із Євросоюзом, який є енерго-дефіцитним у аспекті запасів мінеральних і немінеральних палив та майже повністю залежить від імпорту.

Зазначимо, що Паризька угода, прийнята ООН у 2015 р., повернула регулювання впровадження і використання будь-яких джерел енергії на національний рівень. Далеко не всі діячі з індустріально розвинених країн Заходу активно підтримують ентузіазм європолітиків щодо використання відновлювальних джерел енергії, але це не завжди зрозуміло із заяв певної частини політиків відповідних країн.

---

¹ Паризька угода від 12.12.2015 р., ратифікована Законом України № 1469-VIII від 14.07.2016 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_l61

Наприклад, у Канаді юрисдикція щодо використання різних джерел енергії належить окремим провінціям, де існує різне ставлення до карбонових податків і субсидій на користь зеленої енергетики. На міжнародному рівні Канаду представляє федеральний уряд, який не має безпосереднього права на визначення політики провінцій у сфері енергетики. На відміну від Євросоюзу, Канада, по-перше, має величезні промислові запаси будь-яких мінеральних і немінеральних палив (зокрема, урану). По-друге, територія Канади з населенням у 12 разів меншим за населення Євросоюзу перевищує територію Євросоюзу в 2,5 рази. При цьому Канада входить до кола світових технологічних лідерів у розробці та впровадженні будь-яких джерел енергії і є розвинутою ліберальною демократичною країною, яка активно впроваджує програми, спрямовані на захист навколишнього середовища.

Коли будь-яка з країн Євросоюзу, на території якої немає суттєвих вуглеводних запасів, приймає програму щодо заборони використання вуглеводних палив на своїй території до 2040-х або 2050-х років на тлі постійного скорочення частки Євросоюзу у світовій економіці та зростання викидів парникових газів у світі, стає незрозумілим, наскільки це важливо з точки зору перспектив розвитку економіки України, частка якої в світовому балансі викидів парникових газів є мізерною – 0,55 % (станом на 2017 р.)¹.

Для України, економіка якої потребує прискорення розвитку, важливо й актуально зрозуміти, яким чином країни, що мають реальний вибір, наприклад Канада, втілюють глобальне кліматичне право на своїй території. Це важливо усвідомити для того, щоби не витратити обмежені час і ресурси на високовартісні «енергетичні експерименти».

---

¹ List of countries by carbon dioxide emissions. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_carbon_dioxide_emissions

Тож, як відомо, Канада є федеративною демократією, де у відповідності до Конституції¹ регулювання виробництва й використання джерел енергії (за виключенням атомної енергетики) належить до виключної юрисдикції окремих провінцій. У цьому контексті варто зауважити, що помилки у впровадженні енергетичної політики можуть призвести до серйозних політичних наслідків на рівні провінцій. Зокрема, у 2018 році після повної та жорстокої поразки Ліберальної партії Онтаріо (далі – ЛПО), яка разом із зацікавленим бізнесом тривалий час активно просувала зелену енергетику в цій провінції, вибори виграла Консервативна партія Онтаріо, яка майже одразу після перемоги на виборах припинила більш ніж 750 контрактів на будівництво нових об'єктів відновлювальної енергетики і скасувала Акт про зелену енергетику 2009 року, яким було суттєво обмежено право місцевих громад на прийняття рішень щодо розміщення промислових об'єктів відновлювальної енергетики на території громад. Цей помилковий підхід ЛПО був не лише недемократичним, він також суперечив засадам, окресленим у вищезгаданій Рамковій програмі ООН «Захист, повага та засоби захисту» 2008 року.

Стисло окреслюючи проблему, зазначимо, що свого часу ЛПО внесла зміни до діючого на той момент законодавства з метою обмеження права громад на прийняття остаточного рішення щодо розміщення промислових об'єктів зеленої енергетики на їхніх територіях. Цю мету тоді підтримувала значна кількість прихильників ЛПО у великих містах, у той час, коли сільські спільноти, де об'єкти відновлювальної енергетики мали будуватися, приречені були пережити на собі наслідки розміщення таких об'єктів. Головними результатами обмеження прав виборців стало розгортання значної

---

¹ The Constitution Acts 1867 to 1982. Department of Justice, Canada. Consolidated as of January 1, 2013. URL: https://laws-lois.justice.gc.ca/pdf/const_e.pdf

кількості зеленої електрогенерації, різні лімітування та різке підвищення вартості рахунків за електроенергію для всіх мешканців. Тому під час виборів 2018 року всі групи виборців активно проголосували за те, щоб ЛПО програла вибори і втратила статус офіційної партії в Парламенті Онтаріо, що стало повчальним прикладом для всіх провінцій Канади і політиків у всьому світі.

Як вже зазначалося, боротьба за попередження «небезпечного антропогенного вторгнення в атмосферу Землі», на думку Генерального секретаря ООН і певної частини, переважно Північно-європейських політиків, є головним викликом, що стоїть перед людством. Цілі сталого розвитку 2016–2030 зафіксували рішення держав-членів ООН докладати зусиль для забезпечення загального доступу до недорогої електроенергії шляхом інвестування в розвиток екологічно чистої енергетики.

Слід визнати, що протягом останніх 25-ти років представники ООН і політики різної ваги майже щодня попереджали світ про небезпеку кліматичних змін для майбутнього людства і планети. При цьому вони просували утворення «планово-примусового» механізму зменшення викидів парникових газів у якості «мульти-латерального» механізму для вирішення цієї проблеми за допомогою ООН як найбільш впливової міжнародної організації сучасності. Після того, як спроба поступової побудови такого механізму за допомогою Кіотського протоколу зайшла в глухий кут, Паризька угода 2015 року фактично повернула ініціативу скорочення викидів парникових газів на національний рівень і поставила крапку на спробі утворення примусового механізму скорочення викидів із санкціями на міжнародному рівні. Актори, які відстоювали просування централізованої моделі вирішення проблем на рівні міжнародного права, практично визнали слабкість такого підходу і повернулися до традиційних для

публічного міжнародного права підходів щодо розв'язання викликів, які нині постали перед людством.

На додаток до проблеми постійного зростання викидів парникових газів і наслідків індустріалізації Індії, Китаю і інших країн світу, а також проблем із реалізацією міжнародних домовленостей, упродовж попередніх десятиліть виникло явище, яке значно змінило динаміку та контент взаємодії політичних акторів і виборців – все більший обсяг наукових і статистичних джерел інформації став доступним через мережу Інтернет. Кожний громадянин будь-якої країни світу за наявності доступу до мережі Інтернет, певної кількості вільного часу та зацікавленості може проаналізувати будь-яку політичну заяву або публікацію, у т. ч. на екологічну тематику, і перевірити достовірність фактів, які в них згадуються, а також публічно висловити свою думку, користуючись тими самими технічними можливостями. На жаль, часто-густо достовірність фактів, представлених в заявах політичних лідерів та публікаціях ЗМІ, частково або повністю не співпадає з їхньою метою.

До прикладу, 13 червня 2019 року всесвітньо відомий журнал «Тайм» вийшов у друк із обкладинкою, де була розміщена світлина Генерального секретаря ООН Антоніо Гуттереша, який стояв по коліно у воді ¹. За задумом авторів, Генеральний секретар ООН стоїть по коліно в океані біля узбережжя Тувалу, невеликої країни, що входить до складу острівних країн. Коментується, що на думку А. Гуттереша, ці країни очолюють світову боротьбу зі змінами клімату. Як написав «Тайм», Генеральний секретар ООН в якості «Голови ООН» вважає, що зміни клімату, можливо, є «найбільш важливою проблемою, яка вимагає колективного рішення», і саме такі багатосторонні організації, як ООН, мають шанс

---

¹ The Leaders of These Sinking Countries Are Fighting to Stop Climate Change. Here's What the Rest of the World Can Learn. URL: <https://time.com/magazine/us/5606236/june-24th-2019-vol-193-no-24-u-s/>

«продемонструвати свою корисність» у вирішенні проблеми змін клімату та інших колективних проблем сучасності¹.

Заради об'єктивності вдамося до найпростішого аналізу наданої в поважному ЗМІ інформації. Перш за все, одразу повертає увагу зазначення Генерального секретаря ООН в якості її «Голови». Водночас, згідно зі Статутом ООН² (статтею 97 Глави XV «Секретаріат») Генеральний секретар ООН має інший статус. Так, у статті 97 визначено, що «Секретаріат складається з Генерального Секретаря і такого персоналу, який може знадобитися для Організації. Генеральний секретар призначається Генеральною Асамблеєю за рекомендацією Ради Безпеки. Генеральний секретар є головною адміністративною посадовою особою Організації».

Що ж до думок, відображених в інтерв'ю А. Гуттереша журналу «Тайм» стосовно екологічної ситуації в острівних країнах, варто згадати, що ще у 2017 році вчені з Австралії опублікували дослідження динаміки змін території невеликих острівних країн, у якому вони зробили висновок, що територія 9-ти атолів і 101-го рифового острова держави Тувалу за період з 1971 по 2014 рік збільшилась на 2,9 %³. Аналогічні висновки було зроблено й щодо інших невеликих острівних країн. Проте, згідно із заявами Генерального секретаря ООН, вони знаходяться під загрозою затоплення водами світового океану. При цьому вважається за само-зрозуміле, що відбувається саме затоплення, і що воно загрожує невеликим острівним країнам, і що це відбувається в результаті антропогенних кліматичних змін. Але в реальності, за

---

¹ U.N. Head: Climate Change Can Prove the Value of Collective Action. Time, by J. Worland, June 13, 2019. URL: <https://time.com/5602482/antonio-guterres-climate-change-united-nations-summit/>

² Статут Організації Об'єднаних Націй від 26.06.1945 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010

³ Patterns of island change and persistence offer alternate adaptation pathways for atoll nations. By Paul S. Kench, Murray R. Ford & Susan D. Owen. Nature, 09 February 2018. URL: <https://www.nature.com/articles/s41467-018-02954-1>

даними ряду досліджень, затоплення або його відсутність залежать від багатьох факторів, а ситуація зі зміною рівня світового океану є досить складною. У конкретному випадку держави Тувалу, інформація про становище в ній є загальною доступною, і як журналісти, так і Генеральний секретар ООН, якщо він дійсно саме таке бачення представив в інтерв'ю, мали б користуватися коректними даними.

Крім того, цікавими є відображені журналістом «Тайм» міркування Генерального секретаря ООН стосовно того, що Тувалу та інші острівні країни очолюють світову боротьбу зі змінами клімату. З цього приводу виникає певний сумнів, адже боротьба зі змінами клімату – це комплексне і складне явище, яке може мати різні риси в різних державах. Виходячи на рівень формування та прийняття рішень ООН, важливо згадати про модель участі її держав-членів у цих процесах. Загальновідомо, що історично ООН була створена для того, щоби запобігти війні як методу вирішення суперечок між країнами, і з цієї точки зору абсолютно логічним є верховенство принципу суверенної рівності країн для попередження майбутніх воєн і вирішення суперечок мирним шляхом. Генеральна Асамблея ООН формується, виходячи з принципу «одна країна – один голос», що повністю відповідає принципу суверенної рівності країн. З точки зору демократичної рівності мешканців усієї планети, держава Тувалу з населенням 11 192 мешканця (станом на 2017 р.)¹ та, наприклад, Індія з населенням 1,352 млрд мешканців (станом на 2018 р.)², є рівноправними членами ООН і мають по одному голосу в Генеральній Асамблеї, та час від часу беруть участь в засіданнях Ради Безпеки ООН в якості тимчасових членів. При цьому Резолюції Генасамблеї ООН не мають юридично зобов'язальної сили, а резолюції Радбезу ООН мають обов'язкову силу лише

---

¹ URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/Tuvalu>

² URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/India>

за умови отримання всіх голосів постійних членів Радбезу, до складу яких не входять ані Тувалу, ані Індія. Але з позиції рівності всіх мешканців планети, незалежно від того, де вони мешкають, наприклад, мешканці Франції (67 мільйонів) ¹ напевно чи погодяться з тим, що вони колективно мають такий самий один голос під час голосування в Генеральній Асамблеї ООН за те або інше важливе для планети рішення, як і, наприклад, мешканці Кірібаті (122 тисяч) ². Тож, як здається, варто диференціювати особливості інтересів і потреб мешканців кожної з держав-членів ООН у боротьбі зі змінами клімату й не зводити її лише до прикладів країн, котрі, як наголошувалося, потерпають від затоплення.

11 січня 2020 року Генеральний секретар ООН під час свого виступу на десятій сесії Асамблеї Міжнародної агенції з відновлювальних джерел енергії (IRENA) виступив із черговою заявою щодо подолання «кліматичної кризи». Зокрема, ним зазначено наступне:

- відновлювальна енергетика буде відігравати центральну роль у зменшенні викидів до 2030 року парникових газів на 45 % з тим, щоб досягнути «у середньому нульових викидів» до 2050 року;

- відновлювальна енергетика – це найбільш дешеве і найбільш швидко зростаюче джерело енергії у світі;

- існує багато бар'єрів для розвитку відновлювальних джерел енергії, включаючи недосконалість акумуляторних батарей та субсидій на користь мінеральних палив;

- ООН закликає уряди світу прискорити розгортання відновлювальних джерел енергії для вирішення кліматичної кризи ³.

---

¹ URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/France>

² URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/Kiribati>

³ Secretary-General's message to the Tenth Assembly of the International Renewable Energy Agency (IRENA), 11 January 2020, Abu Dhabi, United Arab Emirates. URL: <https://www.un.org/sg/en/content/sg/statement/2020-01-11/secretary-generals-message-the-tenth-assembly-of-the-international-renewable-energy-agency-%28irena%29>.

Політичні заяви Генерального секретаря ООН, Голови Єврокомісії та національних лідерів щодо відновлювальної енергетики можуть бути темою окремого дослідження. На нашу думку, більш актуальним є вивчення сучасної практики розгортання і використання енергії сонця та вітру для генерації електроенергії в промислових обсягах у тих країнах, які, у відповідності до рекомендацій ООН і міжнародних зобов'язань, просунулися досить далеко на цьому шляху, наприклад, Канади (Онтаріо), про що в подальшому йтиметься в цій статті.

Варто зауважити, що прийняття рішень щодо використання різних джерел енергії в Євросоюзі та Канаді регулюється національним законодавством, а не міжнародним правом, хоча останнє є, безумовно, важливим і береться до уваги. Нагадаємо, що історія міжнародного кліматичного регулювання розпочалася 9 травня 1992 року, коли було затверджено Рамкову конвенцію ООН про зміну клімату (далі – Кліматична конвенція)¹. Кліматична конвенція набула чинності 21 березня 1994 року після того, як її ратифікувало 50 країн. Метою кліматичної конвенції була «...стабілізація парникових газів в атмосфері Землі на рівні, який зможе запобігати небезпечному антропогенному втручанням в кліматичну систему планети» (стаття 2). Водночас, Конвенція не позбавлена недоліків, адже, по-перше, вона не містить визначення рівня, на якому треба стабілізувати рівень парникових газів, і по-друге, вона не визначила, що саме вважається «небезпечним втручанням у кліматичну систему». Кліматична конвенція 1992 року сама по собі не утворила міжнародно-правових зобов'язань для країн, які її ратифікували.

---

¹ Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату, ратифіковано Законом України № 435/96-ВР від 29.10.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_044

Продовженням Кліматичної конвенції став Кіотський Протокол до неї¹, який було прийнято 11 грудня 1997 року і який вступив в силу лише 16 лютого 2005 року, після ратифікації 55-ма державами-членами Кліматичної конвенції. Кіотський протокол мав на меті поступове утворення міжнародно-правового механізму примушення країн до виконання «планового» зменшення викидів парникових газів (Додаток А до Протоколу) з боку індустріально розвинутих країн Заходу і колишнього СРСР. Прі цьому США, Китай, Індія, Бразилія, Малайзія, Пакистан та інші важливі країни (з точки зору збільшення викидів парникових газів) або не ратифікували цей Протокол (США) або на них не поширювались зобов'язання щодо скорочення викидів парникових газів. Так звана «перша черга зобов'язань» за Кіотським протоколом закінчилася в грудні 2012 року, а для вступу в силу так званої «другої черги зобов'язань» до цього часу не вистачає кількості країн, які погодяться її ратифікувати. Фактично, Кіотський протокол не діє і не був ефективним інструментом для скорочення викидів парникових газів.

Цікаво, що в 2009 році під час 15-ї щорічної конференції держав-учасниць Кліматичної конвенції було визнано, що «існує науковий висновок» про те, що для попередження небезпечного втручання людства в клімат необхідно обмежити підвищення температури клімату більш ніж +2 С° у порівнянні з перед-індустріальним рівнем. Спроба знайти джерело згаданого «наукового висновку» не дає однозначного результату. Проте з юридичної точки зору ця Конвенція, по-перше, не була обов'язковою, і по-друге, вона не встановлює, стосовно якої температури має бути це обмеження – стосовно рівня 1990 року чи стосовно «перед-індустріального періоду». Логічним було б визнати, що точкою відліку є

---

¹ Кіотський протокол до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату від 11.12.1997 р., ратифіковано Законом України № 1430-IV від 04.02.2004 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_801

саме температура «перед-індустріального періоду». Але в такому випадку, як мінімум, треба визначити, коли цей період розпочався. Окрім визначення часу початку індустріального періоду виникають й інші питання, включаючи визначення історичної температури нижнього шару атмосфери, залежність цієї температури від концентрації парникових газів тощо. І відповіді на них є занадто складними для включення в прості до виконання юридичні формули.

У 2015 році всі держави-учасниці Кліматичної конвенції уклали Паризьку кліматичну угоду (далі – Паризька угода)¹, яка вступила в силу 4 листопада 2016 року. На відміну від попередніх домовленостей, направлених на затвердження обов'язкових обмежень щодо викидів парникових газів, Паризька угода повернулася до традиційного для сучасного публічного міжнародного права добровільного підходу до виконання міжнародно-правових зобов'язань. Прийняття Паризької угоди фактично створило умови для визнання того факту, що «планово-примусовий» підхід до зменшення викидів парникових газів, який активно просувався за допомогою ООН упродовж останніх 25-ти років, не спрацював.

У відповідності до пункту 2 статті 4 Паризької угоди, «Кожна зі Сторін повинна готувати, повідомляти та підтримувати послідовні національно визначені внески, що вона має намір досягти. Сторони повинні вживати внутрішні заходи для пом'якшення зміни клімату з метою досягнення цілей таких внесків». Таким чином, згідно з Паризькою угодою, держави повинні мати національну кліматичну стратегію і самостійно її визначати, при тому, що вона не є обов'язковою, а лише визначає мету. Пункт 3 статті 4 встановлює, що «Кожен наступний національно визначений внесок Сторони буде прогресом у порівнянні з поточним національно визна-

---

¹ Паризька угода від 12.12.2015 р., ратифіковано Законом України № 1469-VIII від 14.07.2016 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_l61

ченим внеском та відображати її найбільш можливі амбіції, відображаючи її спільну, але диференційовану відповідальність, а також відповідні можливості у світлі різних національних обставин». Тобто, ці національні стратегії мають передбачати поступове підвищення рівня скорочення викидів парникових газів, однак норми статті 15 Паризької угоди не встановлюють санкцій за її невиконання. Паризька угода повернула право визначати кліматичну політику на рівень національних урядів. З іншого боку, можна сказати, що така політика завжди й була прерогативою держав. Крім того, слід зауважити, що у відповідності до статті 28 Паризької угоди будь-яка з її держав-учасниць завжди може вийти з неї без жодних санкцій за це. Саме на підставі цих положень США вийшли з Паризької угоди після обрання Дональда Трампа Президентом США.

Зазначимо, що першим «стовпом» міжнародного кліматичного права, який активно просувався за допомогою ООН, було запровадження обов'язкового для держав-членів плану скорочення викидів парникових газів. В ідеалі планувалося ввести санкції за невиконання цих квот на скорочення викидів. Однак норми Паризької угоди фактично поставили крапку на цьому напрямі роботи ООН, а право на запровадження будь-яких планів щодо скорочення викидів парникових газів повернулося на національний рівень.

Другим «стовпом» міжнародного кліматичного права з позиції ООН і великої кількості політиків, які просувають цю тематику, було активне використання енергії вітру і сонця в якості альтернативи енергії мінеральних палив.

Розглядаючи досвід Канади з цього приводу, слід зауважити, що починаючи з 1970-х років прихильники відновлювальних джерел енергії створили позитивний імідж для об'єктів енергетики, які працюють без використання мінерального палива. Пересічні мешканці міст при цьому могли уявляти собі зелену енергетику у вигляді сонячної панелі на

даху будинку або щось на кшталт класичного голландського вітряку. Втім, насправді реалії «зеленої енергетики» виглядають дещо інакше, адже сонячні електростанції – це сотні або навіть тисячі квадратних метрів або кілометрів темно-синіх запилених сонячних панелей, а вітрогенератори – це «ліс» башт висотою 100–200 метрів, які можуть вкривати поля, ліси і гори або пляжі до горизонту. З одного боку, вітряки і сонячні батареї не створюють шкідливих викидів, але з іншого боку, промислові об'єкти відновлювальної енергетики займають в сотні, а то й у тисячі разів більше території, ніж традиційні джерела енергії, і потребують інфраструктуру для роботи у вигляді нових ЛЕП, доріг і т. п. Теоретично, вони не потребують палива, проте практика доводить, що їх розбудова вимагає великих обсягів невідновлювальних ресурсів і тих самих мінеральних палив. При цьому після закінчення будівництва вони потребують охорони й обслуговування, а після закінчення строку їх гарантійної експлуатації ліквідація цих об'єктів і повернення навколишнього середовища у первинний стан потребує великих фінансових та енергетичних витрат того самого мінерального палива.

Звісно, в Канаді вистачає території для розміщення будь-яких об'єктів. Але енергія потрібна там, де знаходяться її споживачі, і там, де є відповідна інфраструктура. Найбільша кількість споживачів мешкає у великих містах, де немає місця для розгортання зеленої енергетики, яку зручно розбудовувати в сільській місцевості навколо великих міст. Але серед мешканців не спостерігається великого ентузіазму перетворювати ліси й поля на індустріальні парки. Наприклад, один із критиків побудови сонячної електростанції сформулював своє ставлення до цього об'єкту наступним чином: «Будуйте сонячні станції над паркінгами або стадіонами, де все одно земля вже знищена. Навіщо знищувати 300 акрів прекрасної землі, яка може прогодувати 300-350 осіб, для того, щоб хтось заряджав акумулятори для смартфонів

і ноутбуків»¹. Тобто, аргументи ООН і прихильників невідкладного вирішення «кліматичної кризи» будь-яким шляхом, можливо, вважаються безсумнівними для їхніх авторів, але не для мешканців громад, де промислові зелені парки будуть розміщуватись.

Боротьба місцевих громад проти розміщення зелених індустріальних парків почалася ще в 1990-х роках. Водночас, Ліберальна партія Онтаріо (далі – ДПО) активно просувала ідеї нового Акту про зелену енергетику. Її аргументація була стандартною для лоббістів масового використання «нової» зеленої енергетики, а саме – вітро- і сонячної електрогенерації. По-перше, як зазначалося, розбудова зеленої енергетики скорочує ризик антропогенних змін клімату. По-друге, закриття та консервування вугільних, а в ідеалі – будь-яких джерел енергії, які використовують карбонові палива, зменшує забруднення атмосфери. За результатами досліджень консультантів ЛПО, у випадку Онтаріо такі заходи значно зменшують кількість захворювань, шкода від яких мешканцям провінції дорівнює декільком мільярдам доларів. По-третє, як наголошувалося, зелені джерела енергії є дешевими, а їх розбудова утворює велику кількість нових робочих місць.

Однак враховуючи в цілому негативне ставлення фермерів і мешканців невеликих містечок до зелених індустріальних парків, ЛПО внесла зміни до провінційного законодавства з метою зменшення впливу громад на вирішення питань про розміщення таких об'єктів, ускладнила процес оскарження рішень щодо розбудови зелених індустріальних парків з боку місцевих мешканців і вивела процес отримання дозволів на побудову таких проектів з-під юрисдикції

---

¹ Solar flares: How renewable energy is raising hackles in rural Ontario – and across Canada, by P. Kuitenbrouwer. Financial Post, August 7, 2015. URL: <https://business.financialpost.com/commodities/energy/solar-flares-how-renewable-energy-is-raising-hackles-in-rural-ontario-and-across-canada>

місцевих громад. А прийняття Акту про зелену енергетику 2009 року остаточно виключило проекти щодо розбудови промислових об'єктів зеленої енергетики з-під юрисдикції місцевих громад, які виступали проти перетворення їхніх територій на індустріальні парки заради забезпечення зеленої енергією населення великих міст. Цей Акт практично повністю ліквідував можливість впливу місцевих громад на прийняття рішень щодо використання їхніх територій, тим самим обмежив громадянські права місцевих громад заради переходу на зелені джерела енергії.

Окремо варто підкреслити, що на відміну від більшості країн Євросоюзу, електроенергетика Онтаріо базується на гідро- і атомних електростанціях, які не дають викидів парникових газів. Використання обмеженої кількості сучасних вугільних станцій було припинено на користь більш сучасних газових електростанцій, що супроводжувалось скандалом, спричиненим розміщенням однієї з таких станцій на території містечка Оаквілл біля Торонто, де ЛПО витратила на проект електростанції приблизно один мільярд доларів платників податків. Але з огляду на те, що виборці цього традиційно ліберального регіону виступили проти розміщення промислового об'єкту біля їхніх будинків, ця газова електростанція була перенесена на інше місце. Тобто, поза увагою населення не залишилося те, що з одного боку ЛПО була готова марно витратити мільярд доларів платників податків для отримання голосів своїх прихильників у Оаквіллі, але з іншого боку – вона обмежила права прихильників інших партій впливати на питання розміщення зелених індустріальних парків на території їхніх громад. Унаслідок цього, а також через те, що обіцянки лідерів ЛПО про низькі ціни на електроенергію й утворення великої кількості нових робочих місць не справдилися, вона катастрофічно програла вибори 2018 року.

Тому Консервативна партія Онтаріо, що виграла вибори, та її Уряд під керівництвом нового прем'єра Дагласа Форда, на шляху вдосконалення режиму розгортання об'єктів зеленої енергетики на території Провінції Онтаріо припинив більш ніж 750 контрактів на будівництво нових об'єктів відновлювальної енергетики, ухвалив Білль № 4 і скасував законодавство Провінції про торгівлю квотами на викиди, а також акти про зменшення впливу на атмосферу й розвиток некарбонової економіки. А його Білль № 34 скасував Акт про зелену енергетику 2009 року. На додаток до цього, Уряд повернув порядок отримання дозволів на встановлення об'єктів зеленої енергетики до юрисдикції місцевих громад. Окрім того, до переліку обов'язкових вимог було додано цікавий пункт, який передбачає необхідність надати переконливі аргументи стосовно безспірності потреби в електроенергії, яка буде вироблятися на новому об'єкті за умови отримання дозволу на розміщення об'єкту на території громади ¹.

На думку окремих експертів, це ставить під сумнів перспективи зеленої енергетики в Канаді, за виключенням гідро- і атомних електростанцій, які історично довели свою конкурентоспроможність. Виходячи з цього, провінція Онтаріо фактично вирішила припинити високовартісний експеримент щодо масового впровадження зеленої енергетики, що є безпосереднім результатом невдоволення виборців «добровільно-примусовим» впровадженням зелених промислових парків у межах їхніх громад і різкого підвищення вартості рахунків за електроенергію. Перспективи розбудови зелених індустріальних парків у межах інших дев'яти провінцій Канади також є досить слабкими.

Підсумовуючи зазначимо, що політико-правові та соціально-економічні процеси останніх десятиліть свідчать про

---

¹ Amending the Renewable Energy Approvals Regulation to help restore municipal authority. Effective Date: June 11, 2019, Ontario's Regulatory Registry. URL: <https://www.ontariocanada.com/registry/view.do?postingId=28167>

активний пошук шляхів досягнення сталого та екологічно безпечного розвитку людства, що здійснюється на рівні ООН, ЄС, інших міжнародних організацій та на рівні держав. Одним із таких шляхів є збереження сприятливого клімату, в т. ч. й за рахунок використання доступної та чистої енергії (Ціль № 7 ЦСР). Міжнародні договори, що ухвалюються ООН, є інструментами, які можуть сприяти розв'язанню наявних проблем, проте процеси їх ратифікації та реалізації державами є доволі складними.

Паризька кліматична угода 2015 року повернула діалог щодо скорочення викидів парникових газів на національний рівень. І така зміна курсу в розвитку міжнародного кліматичного права ще раз довела, що доки існує Вестфальська система міжнародного права, яка базується на співіснуванні суверенних країн, «командно-примусовий» підхід до розв'язання викликів, які стоять перед людством, не є оптимальним. Тому міжнародна політична спільнота у вирішенні питань забезпечення безпечного середовища для життя людства була змушена повернутись до традиційного «добровільно-консенсусного» методу реалізації міжнародного права.

Приклад програшу ЛПО під час останніх виборів 2018 року і відмова від «добровільно-примусового» розгортання відновлювальної енергетики в найбільш індустріалізованій провінції Канади продемонстрував, що масовий перехід на використання вітро- і сонячної генерації є можливим лише за підтримки місцевого населення, яке вимушене співіснувати з такими індустріальними об'єктами, а також за умови забезпечення конкурентоспроможності зелених джерел на енергетичних ринках без великих субсидій, які зрештою призводять до значного підвищення цін за енергопослуги для пересічних мешканців.

Можливо, це збіг обставин, але двома країнами з найбільш високими цінами на електроенергію в Європі є Німеч-

чина і Данія, які також відомі своїми досягненнями у сфері впровадження відновлювальних джерел енергії ¹.

Навіть якщо з точки зору ООН і значної кількості політиків прискорена розбудова зеленої енергетики потрібна для вирішення проблеми несприятливого антропогенного впливу на клімат планети, досягнення цієї мети є неможливим без усвідомленої підтримки всіх процесів з боку населення (виборців) на національному рівні, як це доречно передбачено Керівними принципами ООН з питань бізнесу та прав людини ².

ЄРЕМЕЄВА НАТАЛІЯ ВАЛЕРІЇВНА,
*кандидат юридичних наук, завідувача відділом
господарсько-правових досліджень проблем економічної
безпеки Інституту економіко-правових досліджень
НАН України*

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЦІЛІ № 7 – «ДОСТУПНА ТА ЧИСТА ЕНЕРГІЯ»: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Глобальні Цілі сталого розвитку (далі – ЦСР), затверджені в рамках Саміту ООН зі сталого розвитку, та прийняття Порядку денного розвитку світу в період після 2015 року визначили всеосяжні рамки цінностей, принципів і ключових чинників поступу людства до 2030 року. Адаптовані для окремої країни з урахуванням національної специфіки, вони визначають напрями глибоких соціально-економічних перетворень.

В Україні розроблено національну систему ЦСР – 86 завдань національного розвитку та 172 показники для їх мо-

---

¹ Which European countries have the most expensive electricity? by D. Hooper. Euronews, 07.12.2017. URL: <https://www.euronews.com/2017/12/07/which-european-countries-have-the-most-expensive-electricity>

² Керівні принципи ООН з питань бізнесу та прав людини: Реалізація Рамкової програми ООН «Захист, повага та засоби захисту», схвалені резолюцією Ради ООН з прав людини № 17/4 від 16 червня 2011 р. URL: http://www.iepd.kiev.ua/?page_id=8524

ніторингу ¹, що знайшла відображення у відповідному Указі Президента України ² та є орієнтиром для розроблення проєктів прогнозних і програмних документів, проєктів нормативно-правових актів. Невід'ємним елементом національної системи ЦСР є доступна та чиста енергія (Ціль № 7).

Реалізація Цілі № 7 передбачає забезпечення загального доступу до недорогого, надійного й сучасного енергопостачання, збільшення частки енергії з відновлюваних джерел у енергобалансі, підвищення енергоефективності, полегшення доступу до досліджень і технологій у зазначеній галузі й одночасно створює умови для досягнення країною інших Цілей сталого розвитку. Рейтинг споживання електроенергії з врахуванням її доступності, екологічності генерації та раціональності енергоспоживання є важливим індикатором рівня людського розвитку ³ в контексті подолання нерівності та поляризації суспільства.

Втім, аналіз визначення пріоритетів сталого розвитку на рівні областей і міст, а також дослідження кейсів з корпоративної соціальної відповідальності щодо впровадження ЦСР компаніями України демонструє відсутність широкої суспільної підтримки Цілі № 7, яка ще не стала предметом співпраці бізнесу та громадськості. Так, при формуванні регіональних політик Ціль № 7 не розглядається в якості основного пріоритету для жодної з областей ⁴. Станом на

---

¹ Цілі Сталого Розвитку: Україна : національна доповідь. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, 2017. 42 с. URL: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku>.

² Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України № 722/2019 від 30 вересня 2019 року. *Офіційний вісник України*. 2019. № 79. Ст. 2712.

³ Human Development Report 2019. Beyond income, beyond averages, beyond today: Inequalities in human development in the 21st century. By the United Nations Development Programme, 1 UN Plaza, New York, NY 10017 USA. URL: <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2019.pdf>

⁴ Обласні консультації з питань адаптації Цілей сталого розвитку (ЦСР) в Україні. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, ПРООН в Україні, GIZ в Україні, 2016. С. 10–28; Громоздова Л., Громоздов В. Глобальні цілі сталого розвитку в регіональній політиці України. *Міжнародна економічна політика*. 2017. № 2 (27). С. 173-187.

2018 р. серед регіонів України виробництво електроенергії з відновлюваних джерел активно здійснювалося лише в п'ятьох областях (Запорізькій, Одеській, Миколаївській, Херсонській, Вінницькій), переважно на вітро- і сонячних електростанціях. Інші відновлювані джерела енергії (далі – ВДЕ), приміром енергетичний потенціал утилізації відходів, використовуються незначною мірою ¹.

За даними оцінки внеску бізнесу в досягнення ЦСР, проведеної на основі аналізу практик українських компаній у 2016–2019 рр., компанії в Україні не практикують або не визначають серед пріоритетних Ціль № 7 ². Умовою залучення бізнесу до імплементації ЦСР є наявність у компанії не лише можливості скласти уявлення про власні впливи на сталий розвиток, але й оцінити в далекій перспективі ризики та переваги реалізації окремої Цілі. Навігатором на цьому шляху для бізнесу мають стати стабільні, недвозначні та прості правила, закріплені в законодавстві, що визначають умови здійснення певного виду господарської діяльності, критерії застосування стимулів, підстави відповідальності, можливості для інновацій, розробки нових продуктів. Для сталого функціонування енергетичного сектору ключовим є забезпечення балансу загальнонаціональних і колективних (групових) інтересів на національному та колективному рівні (окремі ринки, регіони, громади). Це передбачає визначення цілей розвитку в програмних документах і нормативно-пра-

---

¹ Цілі сталого розвитку для України: регіональний вимір : аналітична доповідь / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України». Львів, 2018. (Серія «Проблеми регіонального розвитку») С.40-41, С.74.

² Цілі сталого розвитку: внесок бізнесу. CSR Ukraine, експертна організація Центр «Розвиток корпоративної соціальної відповідальності (КСВ)». URL: <http://csr-ua.info/csr-ukraine/library/>; Практики КСВ в Україні 2019 / під ред. Саприкіної М.; Центр «Розвиток КСВ». К.: 2019. 152 с. URL: <http://csr-ua.info/csr-ukraine/library/csr-cases-2019/>; Практики КСВ в Україні 2018 / під ред. Саприкіної М.; Центр «Розвиток КСВ». К., 2019. 68 с. URL: <http://csr-ua.info/csr-ukraine/library/>

вове забезпечення реалізації зазначених цілей в межах системи законодавчих актів різної галузевої приналежності.

Програмним документом для розвитку енергетичної галузі є Енергетична стратегія України на період до 2035 року (далі – Стратегія) ¹. Цілі Стратегії корелюють із національною системою ЦСР, зокрема з Ціллю № 7: забезпечення потреб суспільства та економіки в паливно-енергетичних ресурсах у технічно надійний, безпечний, економічно ефективний та екологічно прийнятний спосіб, для гарантування поліпшення умов життєдіяльності суспільства. Проте Стратегія не встановлює послідовності нормативно-правового забезпечення наведених пріоритетів з тим, щоб гарантувати зв'язок між положеннями оновленого акту відповідно до визначених цілей законодавства та наслідками дії актів, ухвалених раніше. Відсутність такого зв'язку здатна спричинити не лише «напругу» між нормами законів, які прийняті в різних часові періоди, але й «перегрів» відповідних економічних відносин.

Наочним прикладом є запровадження нової моделі функціонування ринку електроенергії ² без врахування діючої упродовж тривалого періоду системи стимулювання альтернативної енергетики ³, яка фактично законсервувала негнучкий і нединамічний варіант фіксованого преміювання. У світовій практиці фіксовані пільгові тарифи довели свою ефективність в якості лише початкового імпульсу розвитку відновлюваної енергетики, за умови їх чутливості до дина-

---

¹ Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність»: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 р. № 605-р. *Урядовий кур'єр*. 08.09.2017 р. № 167.

² Про ринок електричної енергії: Закон України від 13 квітня 2017 року № 2019-VIII (в редакції Закону України від 19 грудня 2019 року № 394-IX). *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 27-28. Ст. 312; *Голос України*. 28.12.2019. № 251.

³ Про альтернативні джерела енергії: Закон України від 20 лютого 2003 року № 555-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 24. Ст. 155.

міки зниження собівартості електроенергії та досягнення цільових рівнів виробництва з окремих джерел. Так, у країнах ЄС термін дії тарифів, їх величина і графік поступового зниження компенсаційної надбавки помітно відрізняються по регіонам у межах окремих держав і за конкретними видами ВДЕ та регулярно переглядаються. Наприклад, Німеччина скоротила тарифну підтримку для фотоелектроустановок після виходу на прогнозовані обсяги потужності, збільшивши тарифи на виробництво електроенергії з енергії вітру, на тлі щорічного зниження рівня пільгових тарифів відповідно до зниження собівартості виробництва енергії з відновлюваних джерел ¹.

Втім, у вітчизняному законодавстві механізм забезпечення відповідності рівня «зелених» тарифів умовам виробництва електроенергії не було впроваджено. Як наслідок, було втрачено головну перевагу системи фіксованого преміювання – можливість прогнозування розвитку відновлюваної енергетики. Непрогнозоване виробництво енергії з ВДЕ призвело до «перестимулювання» вітро- та сонячної енергетики. А в сполученні з фактично безумовним (не враховуючи вплив нового об'єкта на роботу енергосистеми в цілому) порядком приєднання ВДЕ до електромереж на тлі дефіциту регулюючої, маневреної та резервної потужності, – це призвело до значних диспропорцій у функціонуванні внутрішнього ринка. Зокрема, наслідком стало скорочення потужності усіх видів традиційної генерації для балансування об'єднаної енергосистеми. Окрім того, задоволення потреби у балансуванні змінної потужності сонячних і вітроелектростанцій збільшило навантаження на теплову генерацію

---

¹ Зарубіжна практика стимулювання розвитку поновлюваних джерел енергії та їх приєднання до електромереж енергосистем / Міністерство енергетики та вугільної промисловості України, НЕК «Укренерго» Науково-технічний центр електроенергетики. Київ, 2012. С. 11-12. URL: <https://ua.energy/mediya/galereya/analitichni-materialy/> (дата звернення : 10.02.2020).

та відсунуло в часі виконання завдань з декарбонізації економіки, передбачених Стратегією. Ситуація, що склалася, дала підстави для обговорення в експертному середовищі наслідків неконтрольованої експансії ВДЕ як дестабілізуючого фактору¹.

Отже, правове забезпечення реалізації Цілі № 7 потребує впровадження у чинне законодавство певних норм-запобіжників, які б сприяли сталому функціонуванню енергетичного сектору. Такими можуть бути критерії сталості генеруючих потужностей; конкретизація з огляду на зазначені критерії повноважень місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у відносинах із суб'єктами електроенергетики; підстави відповідальності суб'єктів електроенергетики; гнучка та динамічна система стимулів для відновлюваної енергетики.

Основою для формування системи критеріїв сталості є положення Директиви ЄС 2009/72/ЄС про спільні правила внутрішнього ринку електроенергії та Директиви ЄС 2009/82/ЄС про заохочення до використання енергії, виробленої з відновлюваних джерел². Наведені критерії мають бути підґрунтям: для вирішення питань надання дозволу на будівництво нових генеруючих потужностей; для приєднання електроустановок до електромереж; для погодження місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування розміщення на підпорядкованій їм

---

¹ Коваль І. «Зелено-жадібно»: чому альтернативна енергетика не рятує довкілля. І виснажує економіку. *Mind*. 14 січня 2020. URL:<https://mind.ua/publications/20206516-zeleno-zhadibno-chomu-alternativna-energetika-ne-ryatue-dovkillya>

² Директива Європейського Парламенту та Ради ЄС 2009/72/ЄС про спільні правила внутрішнього ринку електроенергії та про скасування Директиви 2003/54/ЄС від 13.07.2009 р. *Офіційний вісник Європейського Союзу*. 14.08.2009. L211/55; Директива Європейського Парламенту та Ради ЄС 2009/82/ЄС про заохочення до використання енергії, виробленої з відновлюваних джерел від 23.04.2009 р. *Офіційний вісник Європейського Союзу*. 05.06.2009. L140/16.

території об'єктів електроенергетики; для застосування обмеження, тимчасової заборони (зупинення) або припинення діяльності об'єктів електроенергетики; для проведення конкурсів на спорудження нової генеруючої потужності та виконання заходів з управління попитом; для застосування стимулюючих заходів.

Виходячи зі змісту зазначених директив, за цільовою спрямованістю критерії сталості можуть бути розподілені на три групи: економіко-технічні, соціальні та екологічні. Економіко-технічні критерії передбачають оцінку: економічного ефекту проекту для системи в цілому; надійності окупності проекту, що забезпечить стабільність інвестування; відповідності технічним вимогам із врахуванням оптимальних діапазонів роботи енергосистеми та факторів енергетичної безпеки. Соціальні критерії охоплюють: попередній аналіз економічних наслідків проекту для споживача; використання місцевих виробничих потужностей щодо формування доступного ринку обладнання для підприємства енергетики; показники створення додаткових робочих місць; виконання обов'язку енергопостачальника інформувати населення (кінцевих споживачів) у доступній формі та з певною періодичністю про структуру паливного балансу підприємства, із зазначенням частки кожного джерела енергії, впливу на довкілля, обсягів викидів шкідливих речовин і парникових газів. Екологічні критерії мають враховувати: енергоефективність проекту, внесок генеруючих потужностей у зменшення викидів, утворення відходів, раціональне використання земельних ресурсів. Зазначимо, що окреслені норми директив ЄС узгоджуються з положеннями Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини 2011 року в частині відповідальності компаній стосовно поваги прав людини в процесі їх діяльності.

Тож, при розгляді конкретного кола питань доцільним уявляється нормативне визначення пріоритетності застосу-

вання певної групи критеріїв та встановлення відповідних зобов'язань генеруючих підприємств. Відповідно до зазначених критеріїв мають бути конкретизовані повноваження місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо погодження питань розміщення на підпорядкованій їм території об'єктів електроенергетики (ст. 10 Закону України «Про ринок електроенергії»). Окрім того, щоб подібні питання вирішувались з урахуванням інтересів територіальної громади, необхідно чітко вказати на значущість такого погодження при отриманні дозволу на будівництво нових генеруючих потужностей, регламентувати процес погодження, гармонізувати його з процедурою оцінки впливу на довкілля¹.

Недотримання критеріїв сталості та відповідних ним зобов'язань може розглядатись як підстава для обмеження, тимчасової заборони (зупинення) або припинення діяльності енергетичних підприємств (ст. 14 Закону України «Про ринок електроенергії»). Таким чином, впровадження зазначених критеріїв слугуватиме підґрунтям для вдосконалення норм юридичної відповідальності у сфері енергетики за умови узгодження спеціального законодавства із загальними правилами Господарського кодексу України щодо адміністративно-господарських санкцій, визначення вичерпного кола уповноважених органів і порядку притягнення до відповідальності.

В умовах збереження системи фіксованого преміювання для відновлюваної енергетики до 2030 р. критерії сталості можуть слугувати орієнтиром для оцінки відповідності рівня пільгового («зеленого») тарифу умовам виробництва енергії з відповідного джерела. Вбачається доцільним надати національному регулятору повноваження щодо про-

---

¹ Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23 травня 2017 року № 2059-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 29. Ст. 315.

ведення такого аналізу і внесення пропозицій відносно корегування тарифу для нових об'єктів ВДЕ, з урахуванням досягнення прогнозованих (індикативних) обсягів потужності та зниження собівартості виробництва енергії певних відновлюваних джерел.

Отже, правове забезпечення реалізації Цілей сталого розвитку через впровадження в чинне законодавство певних норм-запобіжників шляхом формування системи критеріїв сталості функціонування енергетичних підприємств сприятиме стабільності умов здійснення господарської діяльності в цій сфері, а також співпраці бізнесу та громадськості в досягненні Цілі № 7.

ШОМПОЛ ОЛЕНА АНАТОЛІЇВНА,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри екологічного права
юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

БЕЗПЕЧНЕ НАВКОЛИШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ: ПЕРЕВАГИ ДЛЯ БІЗНЕСУ, СУСПІЛЬСТВА І ДЕРЖАВИ

Навколишнє природне середовище відіграє важливу, визначальну роль у житті людини, у формуванні та розвитку суспільства і держави. Розглядаючи історію розвитку людства, можна сказати, що це історія розвитку відносин взаємодії людини та суспільства із навколишнім природнім середовищем.

Сьогоднішній стан екологічної обстановки та навколишнього природного середовища, стан розвитку економічної системи, як на рівні окремих держав, так і на рівні міжнародної спільноти в цілому, обумовлюють необхідність пошуку та реалізації інструментів і заходів щодо забезпечення досягнення балансу в задоволенні потреб та інтересів

людства. Саме на вирішення цих завдань зорієнтована концепція сталого розвитку.

Сучасні пріоритети концепції сталого розвитку знайшли своє закріплення в Цілях сталого розвитку у вересні 2015 року в Нью-Йорку, в межах 70-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН, в рамках Саміту ООН зі сталого розвитку та Порядку денного розвитку після 2015 року. У підсумковому документі Саміту – «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року», було затверджено 17 Цілей сталого розвитку та 169 відповідних завдань, які замінили собою Цілі розвитку тисячоліття в кінці 2015 року. Нові цілі планується досягати з 2016 до 2030 року¹. Одна третина зазначених цілей безпосередньо спрямована на вирішення екологічних проблем. Серед екологічних Цілей сталого розвитку доцільно зазначити наступні:

- Ціль 6: забезпечення наявності та раціонального використання водних ресурсів і санітарії для всіх;
- Ціль 11: забезпечення відкритості, безпеки, екологічної рівноваги міст і населених пунктів;
- Ціль 12: забезпечення переходу до раціональних моделей споживання та виробництва;
- Ціль 13: реалізація термінових заходів щодо боротьби зі змінами клімату та його наслідками;
- Ціль 14: збереження та раціональне використання океанів, морів і морських ресурсів в інтересах сталого розвитку;
- Ціль 15: захист та відновлення екосистем суші та сприяння їх раціональному використанню, раціональне лісокористування, боротьба зі спустелюванням, зупинення деградації земель і припинення процесу втрати біорізноманіття.

---

¹ Цілі сталого розвитку 2016-2030. URL: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/sustainable-development-goals/>

Дані цілі передбачають значний перелік завдань, які держави мають реалізувати в період до 2030 року.

Україна вживає заходів щодо інтеграції Цілей сталого розвитку в національну екологічну політику, пріоритети якої затверджено на рівні Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» від 28 лютого 2019 року ¹, який набув чинності з 1 січня 2020 року.

Основною метою державної екологічної політики України до 2030 року є досягнення доброго стану довкілля шляхом запровадження екосистемного підходу до всіх напрямів соціально-економічного розвитку України, з метою забезпечення конституційного права кожного громадянина України на чисте та безпечне довкілля, впровадження збалансованого природокористування і збереження та відновлення природних екосистем ².

Якщо аналізувати мету та пріоритети національної екологічної політики, то їх досягнення орієнтовано на забезпечення балансу в задоволенні приватних і публічних інтересів у процесі природокористування, і обов'язковою умовою досягнення такого балансу є забезпечення безпечного стану навколишнього природного середовища.

Відповідно до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» ³, навколишнє природне середовище розглядається як сукупність природних і природно-соціальних умов і процесів (ч. 1 ст. 5), а безпечний стан навколишнього природного середовища – це такий його стан, при якому забезпечується попередження погір-

---

¹ Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28.02.2019 року № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19>

² Там само.

³ Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 року № 1264-XII (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>

шення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей (ч. 1 ст. 50). Такий безпечний стан навколишнього природного середовища (екологічна безпека) гарантується, відповідно до ч. 2 ст. 50, здійсненням широкого комплексу *взаємозв'язаних* (підкреслено Ш. О.) політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів.

Зазначена система заходів об'єктивується в еколого-правових нормах і формує правовий механізм забезпечення екологічної безпеки, який включає організаційно-розпорядчі, контрольно-виконавчі, превентивно-обмежувальні, процесуально-правові та охоронно-забезпечувальні (захисні) гарантії забезпечення екологічної безпеки та забезпечення права громадян на безпечне для життя та здоров'я навколишнє середовище ¹.

Які ж переваги отримують громадяни, суспільство, суб'єкти господарювання (бізнес) та держава від реалізації цих заходів і досягнення безпечного навколишнього природного середовища? Такі переваги обумовлюються наявністю балансу публічних і приватних інтересів в екологічній сфері. На нашу думку, розглядати досягнення такого балансу можна через призму правового інструментарію, через склад правовідносин забезпечення екологічної безпеки, а саме – через систему взаємних прав і обов'язків суб'єктів цих правовідносин (фізичних, юридичних осіб та держави).

Переваги для громадян та суспільства. Важливою перевагою безпечного навколишнього природного середовища для громадян є не просто гарантування, а фактичне забезпечення конституційного, природного та невід'ємного права на безпечне для життя і здоров'я, на довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди, що

---

¹ Андрейцев В. І. Екологічне право: курс лекцій : навч. посібник для юрид. фак. вузів. Київ : Вентурі, 1996. С. 51-52.

закріплено в ст. 50 Конституції України ¹, яке держава нам гарантує непорушенням нашого права та дотримання вимог екологічного законодавства з боку необмеженого кола осіб (фізичних, юридичних осіб, органів державної та місцевої влади).

Безпечний стан природного середовища означає його відповідність юридичним критеріям, до яких належить вся система екологічних, санітарно-гігієнічних, протиепідемічних та інших норм, нормативів, правил, вимог, заборон щодо забезпечення екологічної безпеки в процесі здійснення будь-якої людської діяльності тощо.

Конституційному праву громадян на екологічну безпеку кореспондується, насамперед, обов'язок *держави*: 1) розробити, встановити норми, правила, нормативи і вимоги щодо забезпечення екологічної безпеки на правовому рівні; 2) визначити вимоги, обмеження та заборони щодо здійснення екологічно небезпечної діяльності та будь-якої діяльності, яка потенційно може негативно впливати на навколишнє природне середовище та здоров'я людини; 3) здійснювати ефективний контроль за дотриманням вимог екологічної безпеки всіма суб'єктами правовідносин екологічної безпеки; 4) забезпечити функціонування ефективної системи попередження настання надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру і термінового реагування на них, включаючи ліквідацію наслідків таких ситуацій тощо.

Взаємозв'язок права людини на екологічну безпеку і бізнесу є очевидним, оскільки такому праву кореспондується обов'язок суб'єктів господарювання й підприємницької діяльності дотримуватися вимог екологічного законодавства щодо забезпечення екологічної безпеки.

---

¹ Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254 %D0 %BA/96- %D0 %B2 %D1 %80](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80)

Якщо звернутися до практики Європейського суду з прав людини (наприклад, справ: *Guerra and other v. Italy, Lopez Ostra v. Spain, Powell and Rayner v. United Kingdom, Oneryildaz v. Turkey*)¹, то захист порушених прав людини на безпечне для життя і здоров'я, навколишнє природне середовище Судом тлумачиться та захищається в межах прав, передбачених ст. 2 «Право на життя» та ст. 8 «Право на невтручання в особисте життя та недоторканність житла» Конвенції по захист прав людини і основоположних свобод². Говорячи мовою рішень Європейського суду з прав людини, якщо суб'єкти господарювання порушують вимоги екологічного законодавства про екологічну безпеку, то вони порушують права громадян на життя.

Переваги для бізнесу, які можуть бути отримані від досягнення безпечного природного середовища, – це не тільки реалізація прав на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом, але й можливість доступу до використання якісних і безпечних природних ресурсів як засобів та ресурсів виробництва з метою отримання прибутку. Безпечний та якісний стан навколишнього природного середовища й природних ресурсів є обов'язковою умовою (а в законодавстві ЄС – і вимогою) для забезпечення якості та безпечності продукції й товарів, які виробляються.

Переваги для держави, які можна отримати при досягненні безпечного навколишнього природного середовища, – це не лише виконання конституційних обов'язків і повнова-

---

¹ Case of *Giacomelli v. Italy*. Judgement of the European Court of Human Rights of 26 March 2007. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-77785>; Case of *Hatton and Others v. The United Kingdom*. Judgement of the European Court of Human Rights of 08 July 2003 URL: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-59686>; Case of *Zender v. Sweden*. Judgement of the European Court of Human Rights of 21 October 2009 URL: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-9365>.

² Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р., ратифікована Законом України № 475/97-ВР від 17.07.97 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

жень держави у сфері використання та охорони природних ресурсів і забезпечення екологічної безпеки. У цьому випадку мова йде про фактичну реалізацію державою своїх суверенних прав на власні природні ресурси та забезпечення національного суверенітету держави. І коли держава в особі уповноважених нею суб'єктів належним чином контролює стан забезпечення екологічної безпеки, то фактично дії держави в екологічній сфері забезпечують суверенітет держави.

Саме через призму визначення *переваг для громадян, бізнесу та держави*, які можна отримати, досягнувши безпечного стану навколишнього природного середовища, можна розглянути забезпечення публічного та приватного інтересу. Публічний інтерес у даному випадку – це інтерес держави та кожного з нас, а приватний інтерес – це інтерес бізнес-компаній, суб'єктів господарювання.

Досягнення окреслених переваг обумовлено ефективністю системи заходів, якими держава гарантує нам забезпечення екологічної безпеки, в першу чергу правових, економічних та організаційно-інституційно правових.

Розглянемо найбільш проблемні, на нашу думку, блоки питань, які потребують вирішення.

По-перше, це питання ефективності дозвільної системи в екологічній сфері. Останніми роками в законодавстві України превалює ліберальний підхід до ліцензування та видачі дозволів на здійснення господарської діяльності, в тому числі й екологічно небезпечної. Це прослідковується у скороченні переліку видів господарської діяльності, в тому числі й тих, що можуть негативно впливати на стан довкілля, для здійснення яких необхідний спеціальний дозвіл. Ідея та підходи, на думку автора, гарні, якби дотримання вимог екологічного законодавства суб'єктами господарювання підтримувалося з боку держави ще й заходами ефективного державного контролю та економічними важелями, спроможними стимулювати екологічно спрямовану поведінку господарюючих

суб'єктів, а також адекватними санкціями юридичної відповідальності за порушення вимог екологічного законодавства. На практиці, порушнику екологічного законодавства часто буває економічно вигідно сплачувати мізерні штрафи, ніж вжити заходів щодо усунення порушень у своїй діяльності.

Удосконалення потребує й сама процедура видачі дозволів. Запровадження механізму «Єдиного вікна» частково спростило процедуру передачі документів для отримання спеціальних дозволів. Проте суб'єктам господарювання, які є одночасно і забруднювачами, і природокористувачами, необхідно додатково отримати низку дозволів та узгоджень для здійснення своєї діяльності, а це інколи ускладнюється через відсутність узгодженості між процедурними нормами. Запровадження системи інтегрованого дозволу (а на виконання Угоди про асоціацію Україна має адаптувати своє законодавство до Директиви Ради Європейського Союзу 2010/75 про викиди, раніше – до Директиви про інтегровану систему контролю за довкіллям), який обумовлює підприємство переходити на найкращі доступні технології, могло б частково вирішити ці проблеми.

Другий блок проблемних питань стосується економіко-правових гарантій забезпечення екологічної безпеки. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст. 41) до складу економіко-правового механізму у сфері охорони довкілля включає систему екологічних платежів, сьогодні це екологічний податок і рентна плата за спеціальне використання природних ресурсів, фінансування природоохоронних заходів, а також передбачає економічне стимулювання екологічно безпечного природокористування й виробництва.

Аналіз положень Податкового кодексу України та практики його застосування дозволяє зробити висновок, що наразі існує потреба реформування системи екологічних платежів – як складу екологічного податку, який за своєю

природою є компенсаційним платежем, так і плати за спеціальне використання природних ресурсів. До цього часу в Податковому кодексі України не визначено плату за спеціальне використання окремих природних ресурсів (наприклад, за використання об'єктів рослинного світу).

Наступним важливим питанням є формування ефективного економічного стимулювання суб'єктів господарювання, які запроваджують екологічно чисті та безпечні технології, устаткування та способи виробництва. Таке стимулювання, на нашу думку, може включати:

1) систему пільгового оподаткування для підприємств забруднювачів, які знижують рівень викидів забруднюючих речовин, наприклад, тих, які знизили рівень викидів на 30 %;

2) систему пільгового кредитування для підприємств, які реалізують заходи з екологічної модернізації.

Окремого розгляду потребують проблеми фінансування природоохоронних заходів в Україні. Джерелами такого фінансування є Державний бюджет України, місцеві бюджети, кошти підприємств, установ і організацій, фондів охорони навколишнього природного середовища. Відповідно до ст. 47 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» в Україні утворюються Державний та місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища. До запровадження в дію Бюджетного кодексу України від 21 червня 2001 року ¹ Державний фонд охорони навколишнього природного середовища існував як позабюджетний, і розпорядником коштів було Міністерство охорони навколишнього природного середовища України (Мінприроди України). З 2001 року даний Фонд обраховується в межах Державного бюджету. Основне призначення коштів цього Фонду – це фінансування виключно природоохоронних заходів.

---

¹ Бюджетний кодекс України : Закон України від 21 червня 2001 року № 2542-III (втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2542-14>

Проте, після потрапляння до Державного бюджету кошти від екологічного податку фактично втрачають своє цільове призначення, і при цьому втрачається зміст компенсаційного характеру самого екологічного податку як обов'язкового платежу. За таких умов, на наш погляд, говорити про ефективне акумулювання коштів на рівні Державного бюджету для фінансування природоохоронних заходів поки ще зарано. Доцільно, як ми вважаємо, розглянути можливість повернення до попередньої моделі фінансування природоохоронних заходів за рахунок окремого Фонду охорони навколишнього природного середовища, кошти з якого на конкурсній основі могли б частково отримувати суб'єкти господарювання різної форми власності для реалізації природоохоронних заходів, орієнтованих на забезпечення екологічних інтересів не лише підприємців, але й членів окремої територіальної громади, або всі громадяни України. Слід зазначити, що подібний досвід наявний в Європейському Союзі, наприклад, у Литві діє спеціальна Програма LEIF (Lithuanian Environmental Investment Fund) ¹, та у Сполучених Штатах Америки, де діє Супер Фонд.

Крім того, бажано створення економіко-правових важелів для формування культури ощадливого споживання як серед населення, так і в бізнес-середовищі. В якості прикладу такої моделі споживання можна навести громадський рух «Зелений офіс», до якого приєдналося вже декілька десятків українських компаній.

Підсумовуючи викладене вище, можна зазначити, що забезпечення безпечного навколишнього природного середовища дозволить не тільки досягти Цілей сталого розвитку до 2030 року, але й забезпечити баланс публічних і приватних інтересів в екологічній сфері та гарантувати дотримання прав людини.

---

¹ Lithuanian Environmental Investment Fund. GreenGain.eu Information Platform. URL: <https://greengain.eu/platform/literature/lithuanian-environmental-investment-fund-leif/>

МЕЛЬНИКОВА МАРИНА ВІТАЛІЇВНА,
*доктор економічних наук, доцент,
провідний науковий співробітник відділу
економіко-правових проблем містознавства
Інституту економіко-правових досліджень
НАН України*

ГРАДОБОЄВА ЄЛИЗАВЕТА СЕРГІЇВНА,
*кандидат економічних наук, старший
науковий співробітник відділу
економіко-правових проблем містознавства
Інституту економіко-правових досліджень
НАН України*

ШЛЯХИ УЗГОДЖЕННЯ ІНТЕРЕСІВ ВИРОБНИКІВ І СПОЖИВАЧІВ ПОСЛУГ У СФЕРІ ЖИТТЄЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ МІСТА

Забезпечення відкритості, безпеки, життєстійкості й екологічної стійкості міст, у відповідності до п. 11 ч. 1 Указу Президента України від 30 вересня 2019 р. № 722/2019 ¹, є однією з Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року, які є результатом ухвалення Резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 25 вересня 2015 р. № 70/1. При цьому одним із її основоположних завдань є забезпечення до 2030 року для всіх людей доступу до нормального, безпечного і прийняттого за ціною житла й основних послуг, що, своєю чергою, відповідає п. 1 ст. 25 Загальної декларації прав людини, п. 1 ст. 11 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права тощо ².

---

¹ Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30 вересня 2019 р. № 722/2019. *Офіційне інтернет-представництво Президента України*. 2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825>

² Руководство по правам человека к Целям в области устойчивого развития. *The Human Rights Guide to the Sustainable Development Goals*. Датський інститут з прав людини. 2020. URL: <https://sdg.humanrights.dk/ru>.

Дотримання зазначених цілей та виконання відповідних завдань багато в чому залежить від функціонування й розвитку підприємств сфери життєзабезпечення міста, що надають послуги водо-, тепло-, газо-, електропостачання, благоустрою, капітального ремонту житла та поведження з твердими побутовими відходами. Однак галузеві, організаційно-технологічні особливості та значна питома вага природних локальних технологічних монополістів серед виробників послуг у сфері життєзабезпечення обумовлює певну вразливість споживачів послуг у контексті дотримання їхніх інтересів і пов'язаної з цим складності захисту відповідних прав.

З іншого боку, здійснюється державне регулювання процесів ціно-, тарифоутворення природних монополістів сфери життєзабезпечення, включаючи процедури формування, затвердження і перегляду тарифів на житлово-комунальні послуги (в тому числі й за результатами їх коригування), а також забезпечення відповідності якості послуг встановленим нормативам, стандартам, порядкам і правилам, умовам відповідних договорів та вимогам чинного законодавства, що регламентовано Законом України «Про житлово-комунальні послуги» від 9 листопада 2017 р. № 2189-VIII (далі – Закон України «Про ЖКП») (яким запроваджено договірні засади відносин, що виникають у процесі надання та споживання послуг, визначено засади та принципи державної політики у сфері життєзабезпечення, повноваження органів державної влади та місцевого самоврядування)¹, а також відповідними постановами Кабінету Міністрів України

---

¹ Про житлово-комунальні послуги : Закон України від 9 листопада 2017 р. № 2189-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 1. Ст. 1.

(далі – КМУ)¹, якими регламентовано вимоги щодо кількісних і якісних показників послуг життєзабезпечення за видами тощо. Отже, дотримання інтересів виробників послуг у сфері життєзабезпечення та їх узгодження з інтересами споживачів безпосередньо залежить від державного регулювання, про що наголошено і в проекті Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2027 року. В цьому документі визначено, що неотримання споживачами безперервних і якісних комунальних послуг є наслідком неефективності державного регулювання суб'єктів природних монополій і суб'єктів господарювання на суміжних ринках, неузгодженості відповідної політики з можливостями громад, відсутності фінансового ресурсу як у органів місцевого самоврядування, так і у надавачів послуг у сфері життєзабезпечення для проведення розрахунків за енергоносії, здійснення заходів з модернізації основних засобів, що призвело до накопичення значних обсягів збитків, кредиторської та дебіторської заборгованості².

---

¹ Про затвердження Правил надання послуг з централізованого водопостачання та централізованого водовідведення і типових договорів про надання послуг з централізованого водопостачання та централізованого водовідведення : Постанова Кабінету Міністрів України від 5 липня 2019 р. № 690. *Офіційний вісник України*. 2019. № 63. Ст. 2194; Про затвердження Правил надання послуги з постачання теплової енергії і типових договорів про надання послуги з постачання теплової енергії : Постанова Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2019 р. № 830. *Офіційний вісник України*. 2019. № 71. Ст. 2507; Про затвердження Правил надання послуги з управління багатоквартирним будинком та Типового договору про надання послуги з управління багатоквартирним будинком : Постанова Кабінету Міністрів України від 5 вересня 2018 р. № 712. *Офіційний вісник України*. 2018. № 72. Ст. 2435; Про затвердження Правил надання послуги з постачання гарячої води та типових договорів про надання послуги з постачання гарячої води : Постанова Кабінету Міністрів України від 12 грудня 2019 р. № 1182. *Урядовий кур'єр*. 2020. 11.02. № 26.

² Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2027 року : проект Постанови Кабінету Міністрів України. *Міністерство розвитку громад та територій України*. *Офіційний сайт*. 2020. URL: <http://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2020/02/Proekt-Derzhavnoyi-strategiyi-regionalnogo-rozvitku-na-period-do-2027-roku.pdf>.

Зважаючи на вищевикладене, потрібно створення умов для узгодження та досягнення балансу інтересів виробників і споживачів послуг у сфері життєзабезпечення, що повинно стати запорукою їхніх взаємовигідних економічних відносин та сприятиме сталому розвитку міста, що підкреслює актуальність і своєчасність досліджуваної проблематики.

Основними інтересами споживачів житлових і комунальних послуг є, зокрема: їх стабільне та безперерйне отримання; забезпечення доступності, підвищення якості та надійності надання; прозорість формування їх собівартості; належна якість за справедливою ціною/тарифом, що відповідає споживчій вартості (очікувана споживачем корисність – сукупність якісних і кількісних характеристик послуги, здатних задовольнити відповідні потреби, при певному рівні ціни/тарифу, яку може сплатити споживач із врахуванням рівня платоспроможності)³.

Інтереси суб'єктів господарювання – виробників послуг у сфері життєзабезпечення, в контексті сталого розвитку міста пов'язані з формуванням раціональної економічної поведінки і здійсненням соціально орієнтованого й економічно вигідного функціонування з метою підвищення ефективності господарювання, зменшення витрат на надання послуг, скорочення дебіторської та кредиторської заборгованостей, зменшення аварійності та непродуктивних втрат тепла й води за рахунок впровадження енергоефективних технологій і модернізації комунальної інфраструктури. Тому з метою недопущення збитковості діяльності підприємств – виробників послуг у сфері життєзабезпечення, доцільно при формуванні та коригуванні тарифів враховувати як зміну вартості складових собівартості послуг, так і зміну фактичних обсягів їх надання.

---

³ Мельникова М. В., Градобоева Є. С. Принцип «кількість–якість–вартість послуг»: економіко-правові умови реалізації у житлово-комунальній сфері міста. *Економіка та право*. 2019. № 4 (55). С. 91-92.

З іншого боку, перерахунок тарифу є засобом дотримання інтересів і реалізації прав споживачів щодо його справедливості та економічної обґрунтованості, адже може призвести до зниження плати за послуги за умов здешевлення природного газу. Його вартість, зокрема у грудні 2019 р. складала 4 276,70 грн. за тис. куб. метрів (без ПДВ та інших надбавок). І вона виявилася значно нижчою (на 1 958,810 грн. або на 31,4 %), ніж та, що закладена в тариф на послуги з постачання теплової енергії й гарячої води більшості підприємств теплокомуненерго міст України на опалювальний період 2019/2020 рр. (6 235,51 грн. за тис. куб. метрів без ПДВ та інших надбавок). Укладання нових договорів населення з постачальниками зазначених послуг буде розпочато з травня 2020 р., а до цього періоду зміна місцевою владою тарифів, що складають істотні умови за чинними договорами про надання ЖКП (п. 5 ч. 3 ст. 12 Закону України «Про ЖКП»), не уявляється можливою. У зв'язку з цим КМУ розробив механізм перерахунку зазначених тарифів¹, який полягає в компенсації переплачених споживачами коштів, відображених у платіжних документах за травень 2020 р., та передбачає можливість в подальшому (починаючи з січня 2020 р.) оперативного (щомісячного) перерахунку тарифів теплової енергії та комунальних послуг шляхом коригування, із врахуванням зміни за цей період вартості їх основної складової – природного газу.

На виконання зазначеної Постанови Уряду, згідно з даними Міністерства розвитку громад і територій України, станом на 17 січня 2020 р. 143 підприємства теплокомуненерго у 21-й області України і в місті Києві прийняли рішення щодо зменшення розміру плати за послуги з централізо-

---

¹ Деякі питання нарахування (визначення) плати за теплову енергію та послуги з централізованого опалення, централізованого постачання гарячої води для споживачів у зв'язку із зміною ціни природного газу : Постанова Кабінету Міністрів України від 24 грудня 2019 р. № 1082. *Офіційний вісник України*. 2020. № 2. Ст. 83.

ваного опалення для населення ¹. Максимальне зниження по країні досягнуто у місті Вільнянськ (Запорізька область), де відсоток перерахунку платежів за центральне опалення для населення склав 31 %. Утім, у деяких містах і областях жодне з підприємств не знизило плати за послуги з централізованого опалення для населення (Миколаївська та Чернівецька області).

Також пріоритетним напрямом узгодження інтересів виробників і споживачів послуг у сфері життєзабезпечення міста є гармонізація відповідної вітчизняної законодавчої бази із законодавством ЄС, зокрема:

- прийняття Постанови КМУ «Про затвердження Порядку здійснення перерахунку вартості послуги з управління багатоквартирним будинком за період її ненадання, надання невідповідної якості» від 5 червня 2019 р. № 482 дозволяє реалізувати споживачам передбачене п. 5 ч. 1 ст. 7 Закону «Про ЖКП» право на зменшення розміру плати за житлову послугу в разі її ненадання, надання в неповному обсязі або неналежної якості, а також встановлює прозорі механізми взаємодії споживача та виконавця/надавача послуг відповідно до європейських стандартів, посилює права та створює передумови захисту інтересів споживачів комунальних послуг у частині оплати ними їх справедливої вартості;

- прийняття 24 грудня 2019 р. Постанови КМУ № 1082 «Деякі питання нарахування (визначення) плати за теплову енергію та послуги з централізованого опалення, централізованого постачання гарячої води для споживачів у зв'язку зі зміною ціни природного газу», а також запровадження ініціативи НКРЕКП щодо розробки та реалізації механізмів

---

¹ Роз'яснення Мінрегіону щодо перерахунку платежів за центральне опалення для населення. Міністерство розвитку громад та територій України. *Офіційний сайт*. 2020. URL: <http://www.minregion.gov.ua/press/news/roz-yasnennya-minregionu-shhodo-pererahunku-platezhiv-za-tsentralne-opalennya-dlya-naselennya/>

визначення мінімальної плати за послуги розподілу для споживачів, що є новими або які протягом минулого газового року не споживали природний газ (попередньо схвалений відповідний проект рішення про внесення змін до Кодексу газорозподільних систем, зокрема, зміни порядку визначення річної замовленої потужності)¹, створюватимуть передумови забезпечення балансу інтересів споживачів теплової енергії, газу, комунальних послуг і підприємств – виробників послуг в умовах функціонування ринку природного газу і переходу до нових договірних відносин у сфері комунальних послуг відповідно до Закону України «Про ЖКП»;

– запровадження з 2021 року так званих стимулюючих тарифів (РАВ-тарифів), затверджуваних на 3 роки, в яких коригуватимуться певні елементи, що містять інвестиційну складову, на яку нараховуватиметься дохід. Завдяки реалізації зазначеної пропозиції, яка міститься в Програмі діяльності Міністерства розвитку громад та територій України на 2019–2024 роки², з'явиться можливість передбачати динаміку змін тарифів на послуги життєзабезпечення протягом трьох років. Це сприятиме підвищенню прозорості процесів тарифоутворення та прогнозованості майбутніх грошових потоків, мотивуватиме виробників послуг до залучення інвестицій у інноваційний розвиток і модернізацію мереж та інфраструктури, здійснення заходів щодо оптимізації й зниження витрат. Окрім того, це створюватиме передумови для запобігання ризиків при реалізації інвестиційних програм,

---

¹ Нацрегулятор хоче знизити плату за розподіл газу для тих, хто ним не користується. *Україна Комунальна. Офіційний сайт*. 2020. URL: <http://jkg-portal.com.ua/ua/publication/one/nacreguljator-khoche-zniziti-platu-za-rozpodl-gazu-dlja-tih-khto-nim-ne-koristujetsja-58857>.

² Бабак А. В комунальній сфері неефективна система регулювання діяльності водоканалів і підприємств теплопостачання. *Міністерство розвитку громад та територій України. Офіційний сайт*. 2020. URL: <http://jkg-portal.com.ua/ua/publication/one/ababakv-komunalnj-sfer-nejefektivna-sistema-reguljuvannja-djalnost-vodokanaliv--pdrijemstvo-teplopostachannja-58229>.

інноваційно-інвестиційних проектів, залучення інвестицій у сферу життєзабезпечення міста. Всі перелічені фактори, своєю чергою, сприятимуть задоволенню інтересів споживачів шляхом підвищення якості, доступності та надійності надання послуг у сфері життєзабезпечення міста.

Дотриманню інтересів споживачів, зміцненню потенціалу їх впливу як на якісні параметри (за рахунок спеціально створених програм із пільговими умовами фінансування заходів щодо поліпшення енергоефективності для житлових будинків, на кшталт «ЕНЕРГОДИМ»), так і на вартісні характеристики послуг (зокрема, шляхом уникнення абонплати в разі укладення колективного договору на обслуговування) сприятиме як самостійне управління для будинків із невеликою кількістю квартир, так і створення організацій співвласників багатоквартирних будинків (ОСББ) для сучасних багатоповерхівок із великою кількістю квартир.

Згідно з даними Державної служби статистики України, станом на 20 січня 2020 р. кількість зареєстрованих ОСББ в країні становить 32 408, проте середній показник будинків, що знаходяться в управлінні ОСББ, все ще залишається доволі низьким і становить 17,6 %¹. При цьому в цілому по Україні в 22,7 % будинків управителя ще призначають органи місцевого самоврядування за результатами конкурсів, і лише 7 % ББ обрали управителів самостійно, що свідчить про певну інертність населення в цьому питанні. Тому Міністерству розвитку громад та територій України, відповідним управлінням і департаментам органів місцевого самоврядування доцільно проводити інформаційно-роз'яснювальні кампанії щодо суті (покрокова інструкція), переваг, вигід і забезпечення прозорості процесу вибору виконавця житлової послуги (управителя ББ).

---

¹ Державна служба статистики України. *Офіційний сайт*. 2020. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Отже, дотримання і захист прав людини, узгодження інтересів виробників і споживачів послуг у сфері життєзабезпечення міста значною мірою сприятиме забезпеченню сталого розвитку України шляхом розроблення відповідних проектів прогнозних і програмних документів, прийняття і/або внесення змін і доповнень у чинні нормативно-правові акти з метою забезпечення збалансованості економічного (досягнення економічної ефективності господарювання підприємств сфери життєзабезпечення), соціального (підвищення якості та надійності наданих послуг і як результат – зростання соціального вдоволення споживачів) та екологічного (зменшення ресурсо- та енергоспоживання, техногенного навантаження на навколишнє середовище, підвищення енергоефективності та екологічної безпеки діяльності суб'єктів господарювання – виробників послуг) вимірів зазначеного розвитку.

ЛИГА Андрій Іванович,
*провідний економіст відділу проблем модернізації
господарського права та законодавства Інституту
економіко-правових досліджень НАН України*

САМОРЕГУЛЮВАННЯ БІЗНЕСУ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ ЯК ОСНОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ ТА ДОЛАННЯ «ПРОВАЛІВ (ФІАСКО) РИНКУ»

Україна є найбільшою європейською країною з величезним економічним потенціалом, що ґрунтується на вигідному географічному положенні та значних природних, промислових і людських ресурсах. При цьому на теперішній час цей потенціал фактично є нереалізованим, а розглядаючи питання з певної точки зору можна стверджувати, що за роки незалежності його значна частина втрачена.

Якщо брати до уваги обсяги зростання ВВП України за показником паритету купівельної спроможності (далі –

ПКС), то можна зауважити, що на час здобуття Україною незалежності її економіка вже знаходилась у кризовому стані, який на той час охопив всю радянську економіку. Оскільки методологія оцінки ВВП у СРСР і в західних країнах істотно відрізнялась, визначити реальний стан справ, особливо в розрізі пост-радянських республік, доволі складно. Але все ж існують певні експертні оцінки, які дозволяють мати судження про загальні тенденції економіки в той час.

Так за даними Інституту економіки та права Івана Кушніра, ВВП СРСР зростав до 1983 року, коли він досяг 993 млрд доларів США¹, але темпи цього зростання у порівнянні з провідними країнами світу по відношенню до 1970 року були в середньому вдвічі нижчими. Починаючи з 1984 року відбувалося падіння ВВП СРСР, яке на 1990 рік становило понад 20 %, або 790 млрд доларів США порівняно з 1983 роком. Водночас це була внутрішня, а не загальна світова тенденція.

За той саме час економіка США зросла з 3 634 млрд доларів США до 5 963 млрд доларів США, або збільшилась на 64 %; Японії – з 1 406 млрд доларів США до 2 451 млрд доларів США, або збільшилась на 74 %; Німеччини – з 1 058 млрд доларів США до 1 643 млрд доларів США, або збільшилась на 55 %; Великобританії – з 635 млрд доларів США до 1 002 млрд доларів США, або збільшилась на 58 %; Китаю – з 470 млрд доларів США до 1 124 млрд доларів США, або збільшилась на 139 %; Індії – з 544 млрд доларів США до 991 млрд доларів США, або збільшилась на 82 %².

Такий економічний дисбаланс призвів до того, що в суспільстві ствердилася загальна думка про беззаперечну

---

¹ Валовый внутренний продукт СССР, 1970-1990, / Институт экономики и права Ивана Кушнира URL: <http://be5.biz/makroekonomika/gdp/su.html>

² World Economic and Financial Surveys, International Monetary Fund. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2019/01/weodata/index.aspx>; Валовой внутренний продукт стран в 1980–2018 годах, SVSPB.NET, URL: <http://svspb.net/danmark/vvp-stran.php>

перевагу ринкової економіки над командно-адміністративною. Крім ВВП у цьому переконувала краща якість товарів і послуг та відсутність їх дефіциту в країнах з ринковою економікою. Також зверталась увага на конкурентну заробітну плату, яка у провідних країнах світу була значно вищою, високі соціальні стандарти, громадянську свободу та можливість займатися підприємницькою діяльністю.

Як наслідок, у нашому суспільстві запанувала думка, що достатньо лише проголосити ринкову економіку та дозволити громадянам займатися комерційною діяльністю, як ринкова економіка сама по собі забезпечить високі темпи економічного зростання країни, соціальний захист і добробут її громадян. У цьому також переконували підручники з ринкової економіки, де перший розділ стосувався класичної економічної теорії, яка стверджувала, що «невидима рука ринку» та принцип «*laissez-faire*» – це вирішення всіх проблем суспільства. Перспектива нічого не робити та мати гарну економіку так привабила українських посадовців, що вони, як здається, не стали вивчати підручники до кінця і заповіли це своїм наступникам.

Це було їхньою великою помилкою, адже класична економічна теорія ще на початку ХХ століття зазнала істотних трансформацій, які продовжуються й до теперішнього часу, а проголошені нею принципи в чистому вигляді ніде не працюють. Мова йде про «провали (фіаско) ринку», які здебільшого можна подолати лише «видимою рукою держави»¹.

Але економічні тенденції ХХ та початку ХХІ століття лишились поза увагою української влади. Наступні 30 років в Україні влада лише «вдосконалювала свої здібності нічого не робити» та позбавляла ринок будь-якого державного впливу. Запроваджувались мораторії на перевірки, руйнува-

---

¹ Басу К. По ту сторону невидимой руки: основания новой экономической науки. М.: Издательство Института Гайдара, 2014. С. 303.

лась система державного нагляду та відповідна законодавча база, бізнес звільнявся від будь-яких державних вимог і стандартів, а також від відповідальності за їх порушення та порушення прав споживачів.

У результаті на споживчому ринку України створилася ситуація засилля контрабандної та контрафактної продукції, нехтування з боку недобросовісного бізнесу вимогами законодавства, стандартами та гарантіями, а також правами споживачів. Так, за дослідженнями Європейської бізнес асоціації, доля фальсифікату та контрафакту на ринку складає: кава – 40 %; алкогольні напої – 60 %; побутова техніка – від 50 % до 70 %; засоби захисту рослин – 25 % (на ринку дрібного фасування – більше 70 %) тощо ¹. Отже, добросовісний бізнес потерпає від нечесної конкуренції, а держава не тільки не в змозі захистити добросовісний бізнес, а навпаки – продовжує створювати умови для зменшення впливу на недобросовісний бізнес, що руйнує чесну конкуренцію, нищить українську економіку та створює саме ті «провали (фіаско) ринку», що не дозволяють ринковій економіці ефективно працювати.

За спостереженнями громадськості, недобросовісний бізнес нічого, крім хабарів, не сплачує, адже сплатити хабар завжди дешевше, ніж чесно сплачувати всі податки та мита, додержуватися вимог якості та безпеки. Неякісні товари і неможливість отримати відшкодування в разі будь-якого порушення з боку недобросовісного бізнесу позбавляють статків українські домогосподарства, підривають їхню довіру до ринку та інновацій. Водночас такий бізнес часто не зазнає жодних репутаційних втрат, адже він завжди може провести «ребрединг», змінивши назву фірми чи товару, або взагалі підробивши інший відомий бренд.

---

¹ Позиція бізнесу щодо захисту прав інтелектуальної власності на імпортні товари, *Європейська бізнес асоціація*. URL: <https://eba.com.ua/pozytsiya-biznesu-shhodo-zahystu-prav-intelektualnoyi-vlasnosti-na-importni-tovary/>

Недобросовісний бізнес нічого не вкладає і в подальший розвиток економіки. Завезення ним неякісних товарів із закордону чи виробництво контрафактної продукції на незареєстрованих потужностях не вимагає великих капіталовкладень чи створення офіційних або просто нових робочих місць. А це створює умови для розквіту безробіття. При цьому з'являється «інституційна пастка», тобто створюється ситуація, коли очевидні та логічні кроки для забезпечення чесної конкуренції здаються нелогічними та неочевидними. До такого стану призводить пасивність держави, недосконалість законодавства та корупція, що створили умови для розквіту лише недобросовісного бізнесу.

Тобто, добросовісний бізнес, який несе всі витрати, пов'язані з виробництвом якісної продукції, виведенням її на ринок і забезпеченням гарантійної відповідальності, забезпеченням працівників офіційною роботою, сплатою податків і мит, виявляється нездатним конкурувати з бізнесом, який нічого з вище означеного не робить. Тому добросовісний бізнес вимушений або згортати діяльність, або ставати недобросовісним, знижуючи свої витрати шляхом удосконалення недобросовісних практик.

Фінансова система країни від діяльності недобросовісного бізнесу не отримує користі, оскільки набуті таким чином прибутки майже повністю вивозяться за кордон, осідають у «офшорах» або витрачаються на іноземні предмети розкоші, що поглиблює відчуття соціальної нерівності та несправедливості в українському суспільстві.

З огляду на окреслене, доцільним є порівняти наслідки діяльності недобросовісного бізнесу із загальновідомими причинами «провалів (фіаско) ринку». Серед найбільш поширених із них, як правило, називають наступні чотири:

1. Недосконала конкуренція. «Економія» за рахунок зниження якості вироблених (завезених) товарів, виконаних робіт і наданих послуг, блокування технічного прогресу.

2. Асиметрія інформації – стан, коли одна частина учасників ринкової угоди має важливу інформацію, а інша її не має. Потенційні продавці приховують справжні цілі своєї поведінки і використовують різні способи для одержання переваг. Важливою обставиною є репутація фірми – марка установи й фірмові знаки, тому долається це явище через здатність їх забезпечення та притягнення недобросовісного бізнесу до відповідальності.

3. Слабка зацікавленість виробляти суспільні блага та забезпечувати громадянам соціальні гарантії. А також нейтралізація надмірної диференціації в розподілі доходів і неефективного забезпечення стабільної зайнятості працездатного населення.

4. Малопридатність для усунення екстерналій (ефектів), особливо негативних. За особливостями виникнення зовнішні екстерналії можуть бути споживацькими, технологічними або грошовими. Сам ринок не здатен усунути або компенсувати збиток, що наноситься негативними зовнішніми екстерналіями. Угода між зацікавленими сторонами без зовнішнього втручання може бути досягнута лише в рідкісних випадках. На практиці, за наявності серйозних проблем необхідно втручання держави.

Як бачимо, наслідки діяльності недобросовісного бізнесу прямо пов'язані із загальновідомими причинами «провалів (фіаско) ринку». Отже, якщо держава самоусувається від будь-якого впливу на ринок, тим самим вона стимулює створення «провалів (фіаско) ринку» та згортання економіки.

Результат такого помилкового підходу проявляється в тому, що майже за 28 років незалежності ВВП України сягнув 390 млрд доларів США, що складає лише 77 % від ВВП України в 1990 році. І це при тому, що останні 4 роки він демонструє зростання, що в цілому дорівнює або незначно перевищує середньо-європейські темпи зростання ВВП. Якщо порівняти періоди зростання та падіння, то вони майже од-

накові – 13 років економіка падала і 15 зростала, але, як можна побачити, у відсотковому співвідношенні темпі падіння вище за темпи зростання.

Якби Україна була єдиною країною у світі, то на підставі отриманих результатів можна було б припустити відсутність переваг ринкової економіки над командно-адміністративною. Та є одне «але» – з наведених вище статистичних даних про зростання економіки США, Японії, Німеччини, Великобританії, Китаю й Індії за той самий період можна зробити висновок, що справа не в недоліках ринкової економіки, а в неспроможності української влади ефективно управляти економікою, здійснюючи за необхідності заходи державного впливу.

Але чи свідчить це про необхідність повернення командно-адміністративних методів управління економікою? Звичайно ні, адже національні економіки названих держав досягли успіху, використовуючи саме ринкові механізми. Тобто «невидима рука ринку» та принцип *«laissez-faire»* насправді працює, але лише за умови, якщо «видима рука держави» не допускає «провалів (фіаско) ринку». Крім того, зайвий державний нагляд створює умови для корупції та непотрібний тиск на бізнес, проте і без нього обійтись неможливо.

Отже потрібно розібратись, яким чином провідні економіки світу забезпечують економічне зростання, знаходячи «золоту середину» між втручанням і невтручанням у ринкову економіку.

У листі Президента Європейської Комісії Жозе Мануеля Баррозу Президентові Європейського Парламенту Єжи Бузеку від 28 вересня 2011 р., в розділі «Єдиний ринок для зростання» визначено, що «Впевнені споживачі створюють процвітаючі ринки»¹. Фактично, споживача визначено цен-

---

¹ Letter by President Barroso to the President of the European Parliament, Jerzy Buzek. European Commission, Press Release Database. 28.09.2011. URL: http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-11-645_en.htm

тральною фігурою європейської політики. Це, зокрема, підкреслюється Європейською програмою споживачів, ухваленою Європейською Комісією в 2012 році. Відповідно до абз. 4 ст. 1, ця Програма «...визначає ключові заходи, необхідні для розширення прав споживачів та підвищення їхньої довіри до ринку. Вона встановлює заходи, спрямовані на те, щоб споживачі були в центрі всіх політик ЄС». У розділі 5 зроблено наступний висновок: «Лише розумний і стійкий попит з боку споживачів, що відповідає справедливому постачанню, зробіть внесок у повернення ЄС на шлях зростання»¹.

Відповідно, велике значення справі захисту прав споживачів приділено в резолюціях ООН від 16 квітня 1985 р. № 39/248 та від 22 грудня 2015 р. № 70/186. В них також визначено, що питання захисту прав споживачів – це головне підґрунтя, яке сприяє справедливому, рівноправному і стійкому економічному та соціальному розвитку, а також наголошено на важливості врахування питань захисту прав споживачів у діяльності бізнесу, як це передбачено в Керівних принципах з питань бізнесу та прав людини, затверджених Резолюцією Ради ООН з прав людини від 16 червня 2011 р. № 17/4².

Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (далі – Угода про асоціацію)³ зобов'язала нашу держа-

---

¹ Communication from the Commission to the European Parliament, The Council, The Economic and Social Committee and The Committee of The Regions «A European Consumer Agenda – Boosting confidence and growth (Brussels, 22.5.2012, COM(2012) 225 final). URL: https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/consumer_agenda_2012_en.pdf

² Керівні принципи ООН з питань бізнесу та прав людини, схвалені резолюцією Ради ООН з прав людини № 17/4 від 16 червня 2011 року. *Зміцнення засад у сфері бізнесу та прав людини: драйвери для України* : збірник науково-практичних матеріалів міжнародного проекту / наук. ред. В. А. Устименко. Київ : НАН України, Інститут економіко-правових досліджень, 2019. С. 164–199.

³ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, ратифікована Законом України від 16 вересня 2014 року № 1678-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011

ву забезпечити високий рівень захисту прав споживачів та досягнути сумісності відповідної системи з європейською. Але й наразі зобов'язання, взяті нашою державою в рамках положень її глави 20 розділу 5, залишаються невиконаними, як і положення затвердженої Розпорядженням КМУ від 29 березня 2017 р. № 217-р «Концепції державної політики у сфері захисту прав споживачів на період до 2020 року»¹ та Плану заходів до неї.

Те саме стосується й реалізації Цілей сталого розвитку, що були ухвалені на Саміті ООН 25 вересня 2015 року Резолюцією Генеральної Асамблеї № 70/1², які наш Уряд взявся виконувати. Але питання захисту прав споживачів в Цілі № 12 – «Відповідальне споживання та виробництво», так і не було взято до уваги в Національній доповіді 2017 року «Цілі сталого розвитку: Україна». Нашою державою було визначено 4 завдання замість 8-ми, визначених на саміті ООН, на які наш Уряд вважав за потрібне спрямувати свою діяльність. У результаті проігноровано наступні завдання: створення 10-річної програми стійкого споживання та виробництва; досягнення сталого управління та ефективного використання природних ресурсів; заохочення компаній, застосовування стійкої практики та інтегрування інформації про сталий розвиток у свій цикл звітності; внесення принципових змін у спосіб, яким наше суспільство виробляє та споживає товари й послуги; здійснення внеску в зміну нестабільних моделей споживання та виробництва; пропагування практики державних закупівель; забезпечення, щоб люди скрізь мали від-

---

¹ Про схвалення Концепції державної політики у сфері захисту прав споживачів на період до 2020 року : розпорядження кабінету Міністрів України від 29 березня 2017 р. № 217-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/217-2017-%D1%80>

² Резолюція Генеральної Асамблеї ООН A/RES 70/1 «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року». URL: <http://sdg.org.ua/ua/resources-2/344-2030-2015>

повідну інформацію та обізнаність щодо сталого розвитку та способу життя в гармонії з природою ¹.

Акти ООН є взаємопов'язаними документами, тому якщо одна резолюція стверджує, що захист прав споживачів сприяє справедливому, рівноправному і стійкому економічному й соціальному розвитку, то не враховувати ці положення при складанні програм стійкого споживання та виробництва є суттєвою помилкою. Серед основоположних споживчих прав є також: право на здорове навколишнє середовище; право на споживчу освіту; право на задоволення базових потреб, які тісно перекликаються з Ціллю № 12 сталого розвитку.

Також слід враховувати цілі захисту прав споживачів, проголошені Резолюцією ООН від 22 грудня 2015 р. № 70/186, яка відповідно до Преамбули враховує положення, викладені в Декларації тисячоліття. В цій Резолюції, зокрема, з Цілями сталого розвитку перекликаються наступні принципи:

- доступ споживачів до товарів і послуг першої необхідності;
- захист споживачів, які знаходяться в уразливому і несприятливому становищі;
- захист споживачів від факторів ризику, які впливають на їх здоров'я і безпеку;
- просвіта споживачів, у тому числі в питаннях екологічних і соціально-економічних наслідків їх споживчих переваг;
- сприяння формуванню раціональних моделей споживання ².

---

¹ Sustainable Development Goals, Official website of the United Nations General Assembly. URL: https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E

² Resolution adopted by the General Assembly on 22 December 2015 70/186. Consumer protection. Official website of UNCTAD United Nations General Assembly. URL: https://unctad.org/meetings/en/SessionalDocuments/ares70d186_en.pdf

Крім того слід враховувати, що виробництво неякісних і небезпечних товарів, а також використання провідними компаніями світу штучно створених глобальних програм планового старіння з метою збільшення обсягів продажу, не лише спричиняють шкоду споживачам, але й є головним фактором, який формує нестабільні моделі споживання та виробництва, на протидію яким здебільшого і спрямована вся Ціль № 12 – «Відповідальне споживання та виробництво».

Як здається, головна проблема українських урядовців у тому, що вони можуть або контролювати, наглядати й примушувати, або переходити до іншої крайності – ні на що не впливати. При цьому складається враження, що вони не спроможні заохочувати, навчати, інформувати, підтримувати та робити свою діяльність максимально прозорою для суспільства. Тобто – Уряд не може бути партнером у колі стейкхолдерів.

Свою чергою, Європейська споживча політика є партнерством між ЄС, його державами-членами та громадянами, що базується на двох ключових принципах, визначених у Договорі про функціонування ЄС. По-перше, це вжиття повного комплексу заходів для захисту здоров'я, безпеки та економічних інтересів споживачів; по-друге, це забезпечення їхнього права на інформацію, освіту та об'єднання для захисту своїх інтересів. Метою споживчої політики ЄС є розширення можливостей для споживачів і зміцнення їхньої довіри до ринку¹.

Отже, державне партнерство як основа створення та забезпечення довіри вже давно стало наріжним каменем європейської споживчої політики. Значна увага в цьому партнерстві приділяється тому, що держава має заохотити суб'єктів господарювання «...вийти за межі простого дотри-

---

¹ Притульська Н. В., Лига А. І. Система захисту прав споживачів: досвід ЄС. *Вісник КНТЕУ*. 2018. № 3. С. 24–25.

мання законодавства, розробити заходи саморегулювання, а також ініціативи з корпоративної соціальної відповідальності, підвищуючи таким чином свою увагу до обслуговування клієнтів як ключового фактору конкурентоспроможності»¹.

Невідповідність між міжнародними зобов'язаннями України та існуючим станом системи захисту прав в Україні утворює практичні проблеми, які потребують вирішення. Це зокрема стосується подолання наступних з них:

- 1) декларативність, недосконалість, суперечливість законодавства, а також нагальна необхідність його приведення у відповідність до норм міжнародного права;
- 2) низька ефективність державного захисту;
- 3) низька ефективність судового захисту;
- 4) інституційна пастка, що утворює переваги для недобросовісного бізнесу на противагу добросовісному;
- 5) низька споживча обізнаність;
- 6) відсутність частини з європейських механізмів, що утворюють систему захисту прав споживачів ЄС (особливо недержавних механізмів);
- 7) слабкість інститутів громадянського суспільства.

Враховуючі вищенаведені проблеми, потрібно здійснити низку заходів, що сприятимуть створенню ефективної системи захисту прав споживачів європейського зразка та які мають здійснюватися на двох рівнях – на рівні формування та на рівні реалізації споживчої політики. Також ключовим моментом для України має стати створення тієї частини європейської системи захисту прав споживачів, яка на часі відсутня. Мова йде про недержавні механізми захисту прав споживачів.

Одним із найважливіших з них є практика саморегулювання бізнесу. Адже більшість суперечок виникає на най-

---

¹ On certain aspects of the sale of consumer goods and associated guarantees; Directive 1999/44/EC. 25.05.1999. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex % 3A31999L0044](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A31999L0044).

нижчому рівні, тобто там, де споживач отримує товар або послугу і куди в разі необхідності він/вона повертається зі своєю претензією. Відповідно, від здатності попередити можливість виникнення претензій (зокрема через високу якість продукції або послуг), а також від безконфліктності, швидкості та зручності для споживача вирішення його претензій, залежить рівень задоволеності споживачів і рівень їхньої довіри до ринку. Залучення державних і недержавних організацій та установ до вирішення спорів щодо захисту прав споживачів, і тим більше – до вирішення спорів у судах, має стати винятковими випадками.

Держава повинна заохочувати бізнес постійно підвищувати рівень захисту прав споживачів і пропонувати споживачам навіть більший рівень захисту, ніж визначено державою. Цей принцип має знайти відображення в законодавстві. Окрім того, держава має чітко законодавчо врегулювати не лише компетенції та діяльність органів, які складатимуть її систему захисту прав споживачів, але й засади саморегулятивної діяльності бізнесу та її взаємодії з іншими елементами системи захисту прав споживачів. При розробці відповідних законодавчих і нормативних актів мають враховуватися такі документи як, зокрема: Керівні принципи ООН з питань бізнесу та прав людини, Рекомендація Rec (2016)3 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про права людини та бізнес, Керівні настанови Організації економічного співробітництва та розвитку для багатонаціональних підприємств, Оновлена стратегія ЄС з питань корпоративної соціальної відповідальності та інші.

На жаль, нещодавно запропонований проект Закону про саморегулювання господарської та професійної діяльності (реєстр. № 2613 від 17.12.2019 р.) не тільки не враховує вищенаведених положень, але й створює підстави для продовження згубної практики позбавлення держави будь-яких механізмів впливу на ринок.

Що ж до саморегулювання бізнесу – воно має відбуватись шляхом сприйняття суб'єктами господарювання Кодексів добросовісної практики та долучення до них, що має забезпечити комплексне використання стандартів ISO 10001-10004, які передбачають реалізацію наступних заходів: 1) досягнення належного рівня менеджменту якості товарів і послуг та взаємодії зі споживачами; 2) швидкий і ефективний розгляд звернень і скарг споживачів, орієнтований на найкраще вирішення проблем; 3) організацію процедури діяльності суб'єктів господарювання у випадках, коли спори вирішуються не в порядку саморегулювання, але із залученням інших наявних у державі органів і установ; 4) забезпечення моніторингу рівня задоволеності клієнтів товарами та послугами, що ним надаються, тощо.

ТОКУНОВА Анастасія Володимирівна,
*кандидат юридичних наук, старший науковий
співробітник відділу господарсько-правових
досліджень проблем економічної безпеки
Інституту економіко-правових досліджень
НАН України*

ПРОСУВАННЯ ҐЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В КОНТЕКСТІ КЕРІВНИХ ПРИНЦИПІВ ООН З ПИТАНЬ БІЗНЕСУ ТА ПРАВ ЛЮДИНИ

У вересні 2019 р. Президент України видав Указ «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року»¹. Цей нормативно-правовий акт відкрив новий етап імплементації резолюції Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 25 вересня 2015 р. № 70/1 «Перетворення нашого сві-

---

¹ Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30 вересня 2019 р. № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019/conv>.

ту: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року»¹ (далі – Резолюція про Порядок денний 2030) в нашій країні. Відтепер «Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» є орієнтирами для розроблення проєктів прогностичних і програмних документів, проєктів нормативно-правових актів з метою забезпечення збалансованості економічного, соціального та екологічного вимірів сталого розвитку України. Однією з них є Ціль № 5 – «Забезпечення гендерної рівності, розширення прав і можливостей усіх жінок та дівчат». У цілому питання гендерної рівності є наскрізним у Резолюції про Порядок денний 2030, в якій закріплено, що затверджені сімнадцять цілей спрямовано на реалізацію прав людини для всіх, досягнення гендерної рівності та розширення прав і можливостей усіх жінок і дівчат.

Тому просування гендерної рівності та напрацювання підходів і інструментів, спрямованих на зміцнення прав і можливостей жінок у сфері економіки й бізнесу, є актуальним напрямом дослідження в умовах розроблення нового стратегічного бачення розвитку України.

Проблематика гендерної рівності у сфері економіки і бізнесу в нашій країні визначається конкретними та відчутними характеристиками. Так, за підсумками 2018 р. в Україні відзначався розрив у середньомісячній заробітній платі жінок і чоловіків у 22,3 %; у регіонах ці дані різняться, і найгірший показник має Донецька область – 36,4 %². Частка жінок-керівниць юридичних осіб складає лише близько 30 %, при цьому найбільше очільниць працюють у галузі освіти. Поряд із цим галузі, переважно очолювані чоловіками, – це

---

¹ Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development: Resolution adopted by the General Assembly of the United Nations on 25 September 2015 № A/RES/70/1. URL: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E

² Кількість та заробітна плата жінок по регіонах у 2018 році. *Праця України у 2018 році* : статистичний збірник. С. 120. URL: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/2019/zb/08/zb_pu2018_pdf.pdf

транспорт, будівництво, сільське господарство, добувна промисловість та енергетика ¹. Окрім наведених прикладів системних проблем, в Україні фіксуються й порушення прав людини з боку бізнесу стосовно жінок.

Серед таких порушень можна виділити наступні приклади, які було відображено в дослідженнях вітчизняних і міжнародних неурядових організацій та результатах роботи відповідальних інститутів держави у сфері прав людини: дискримінуючі оголошення про найм працівників за статтю; відмова у прийнятті на роботу або вимушене звільнення з причин народження дитини, вагітності, наявності малолітньої дитини ²; випадки сексуальних домагань на робочому місці ³; реклама, яка посилює гендерні стереотипи щодо ролі жінки, розповсюдження реклами, зміст якої принижує гідність людини за ознакою статі, зокрема, яка містить зображення жінки як сексуального об'єкта ⁴ та інше. І це лише те, що було зафіксовано в рамках теперішньої спроможності України відстежувати ситуацію у сфері прав людини і бізнесу, а також за відсутності чітко визначених механізмів та інструментів для просування гендерної рівності в цій сфері. Проте навіть наведене вище дає можливість зрозуміти, що

---

¹ Жінки та чоловіки на керівних посадах в Україні : Звіт за результатами статистичного аналізу відкритих даних ЄДРПОУ / ПРООН. 2017 р. С. 45. URL: http://www.un.org.ua/images/documents/4531/Women_and_Men_in-Leadership_Position.pdf.

² Гендерна дискримінація у доступі до праці й послуг: оцінка стану впровадження Україною антидискримінаційних директив : Аналітичне дослідження Ради ЄС, Бюро соціальних та політичних розробок. С. 4. URL: [https://bureau.in.ua/downloads/Vysnovky%20\(12.12.2017%20FIN\).pdf](https://bureau.in.ua/downloads/Vysnovky%20(12.12.2017%20FIN).pdf)

³ Alternative report on Ukraine's Implementation of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women: VIII Periodic Report (English version), p. 24/ Ed. by M. Skoryk, E. Lamakh. Kyiv: Kyiv Gender Studies Institute, 2017. 60 p.

⁴ Про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2018 рік : Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. 2018. С. 113. URL: <http://www.univ.kiev.ua/content/upload/2019/-697223196.pdf>

існують суттєві виклики у становищі жінок, пов'язані з проблемами реалізації їхніх прав людини і сферою економіки та бізнесу.

При цьому зв'язок гендерної рівності, прав людини та економічної сфери не є випадковим. Це загально визнаний підхід у світовій науці, практиці й міжнародному праві. З часу заснування Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) взаємозалежність зазначених питань закріплюється в міжнародних документах. Так, у ст. 1 Статуту ООН встановлюється мета щодо здійснення міжнародного співробітництва для вирішення міжнародних проблем економічного, соціального, культурного й гуманітарного характеру, а також задля заохочення та розвитку поваги до прав людини і основних свобод для всіх – незалежно від раси, статі, мови, релігії¹. Принцип, що кожна людина володіє всіма правами і свободами незалежно від статі, закріплюється й у ст. 2 Загальної декларації прав людини².

Конвенція ООН «Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок»³ встановлює зобов'язання держав включити принцип рівноправності чоловіків і жінок у свої національні конституції або в інше відповідне законодавство; вимагає вживати всіх відповідних заходів для ліквідації дискримінації щодо жінок з боку будь-якої особи, організації або підприємства. Також надається визначення дискримінації щодо жінок, яке означає будь-яке розрізнення, виняток або обмеження за ознакою статі, спрямоване на ослаблення чи зведення нанівець визнання, користування або здійснення

---

¹ Charter of the United Nations, 26 June 1945. URL: <https://www.un.org/en/sections/un-charter/chapter-i/index.html>.

² Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103.

³ Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18 грудня 1979 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207

жінками, незалежно від їх сімейного стану, на підставі рівноправності чоловіків і жінок, прав людини й основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, громадській або будь-якій іншій сфері.

Пекінська декларація¹, прийнята на IV Всесвітній конференції зі становища жінок 15 вересня 1995 року, підкреслює, що права жінок є правами людини, і зазначає необхідність залучення жінок до економічного й соціального розвитку, забезпечення рівних можливостей, повної та рівноправної участі жінок і чоловіків як рушійних сил і бенефіціарів орієнтованого на людей стійкого розвитку.

Важливо, що Україна ратифікувала та долучилася до виконання зазначених і багатьох інших міжнародних зобов'язань щодо забезпечення гендерної рівності, які охоплюють у тому числі й сферу економіки та бізнесу. Усе це створює міцне підґрунтя для того, щоб відповідно підвищувати значущість цих питань у державному стратегічному розвитку, плануванні та програмуванні. Таким чином, Порядок денний 2030 та Цілі сталого розвитку набувають особливого значення, оскільки допомагають відповідати на запитання «Що треба зробити?»

Так, Ціль № 5 відповідно до визначень Національної доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна»² встановлює низку завдань щодо просування гендерної рівності, серед яких Україною визначено наступні шість:

5.1. Створити умови для ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок і дівчат;

---

¹ Beijing Declaration and Platform for Action, Adopted at the 16th plenary meeting, on 15 September 1995. URL: https://www.un.org/en/events/pastevents/pdfs/Beijing_Declaration_and_Platform_for_Action.pdf

² Національна доповідь «Цілі сталого розвитку: Україна», 2017. URL: <http://un.org.ua/ua/publikatsii-ta-zvity/un-in-ukraine-publications/4203-2017-natsionalna-dopovid-tsili-staloho-rozvytku-ukraina-iaka-vyznachaie-bazovi-pokaznyky-dlia-dosiahnennia-tsilei-staloho-rozvytku-tssr>.

5.2. Знизити рівень ґендерно-зумовленого та домашнього насильства, забезпечити ефективне запобігання його проявам і своєчасну допомогу постраждалим;

5.3. Заохочувати спільну відповідальність за ведення господарства та виховання дитини;

5.4. Забезпечити рівні можливості представництва на вищих рівнях прийняття рішень у політичному та суспільному житті;

5.5. Розширити доступ населення до послуг з планування сім'ї та знизити рівень підліткової народжуваності;

5.6. Розширити економічні можливості жінок.

Із наведеного переліку чіткий зв'язок питань ґендерної рівності та недискримінації з галуззю економіки та бізнесу вбачається щонайменше в завданнях 5.1 та 5.6. Однак, як уже зазначалось вище, питання ґендерної рівності є наскрізним. Тому ці пріоритети мають місце і в Цілі № 8 – «Сприяння поступальному, всеохоплюючому та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх», наприклад, коли мова йде про завдання 8.3. «Підвищити рівень зайнятості населення» та 8.6. «Створити інституційні та фінансові можливості для самореалізації потенціалу економічно активної частини населення та розвитку креативної економіки». Так само і щодо Цілі № 10 – «Скорочення нерівності», відповідно до завдання 10.4. – «Проводити політику оплати праці на засадах рівності та справедливості» тощо.

Цей перелік можна продовжити. Однак, крім питання «Що робити?», на яке відповідь багато в чому вже надано, постають не менш важливі питання: «Яким чином слід здійснювати просування ґендерної рівності у сфері економіки та бізнесу?» та «Які учасники мають бути задіяні?»

Безумовно, участь держави як відповідальної сторони є аксіомою. Про це наголошують і Керівні принципи ООН з

питань бізнесу та прав людини ¹ (далі – Керівні принципи). Однак виклики сучасного світу вимагають нових рішень та долучення інших інститутів. Тому цілком логічним є застосування підходу, аналогічного до визначеного в розділі «Засоби здійснення і Глобальне партнерство» Резолюції про Порядок денний 2030, а саме – залучення всіх можливих зацікавлених сторін, у тому числі приватного сектора.

Таке залучення та об'єднання зусиль може бути реалізовано різними засобами. Одним із них є застосування зазначених вище Керівних принципів, відсилання до яких міститься у п. 67 Резолюції про Порядок денний 2030. Адже вони можуть відіграти роль об'єднуючого фактору для вироблення спільного бачення й розроблення конкретних кроків з боку держави, суспільства та бізнесу в питанні забезпечення та поваги прав людини, просування ґендерної рівності.

Керівні принципи ООН ґрунтуються на визнанні наступних загальних принципів:

1) зобов'язання держав щодо поваги, захисту і забезпечення прав людини й основоположних свобод;

2) роль підприємств в якості спеціалізованих органів суспільства, що виконують спеціалізовані функції, від яких вимагається дотримуватись усіх відповідних законів і поважати права людини;

3) необхідність забезпечення узгодженості прав і обов'язків із належними та ефективними засобами захисту і

---

¹ Керівні принципи ООН з питань бізнесу та прав людини, схвалені резолюцією Ради ООН з прав людини № 17/4 від 16 червня 2011 року. *Зміцнення засад у сфері бізнесу та прав людини: драйвери для України* : збірник науково-практичних матеріалів міжнародного проекту / наук. ред. В. А. Устименко. Київ : НАН України, Інститут економіко-правових досліджень, 2019. С. 164–199; Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations «Protect, Respect and Remedy» Framework: Annex to the Report of the Special Representative of the Secretary General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises, John Ruggie on 21 March 2011 № A/HRC/17/31. URL: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/HRC/17/31&Lang=E

відновлення прав у випадку їх порушення. При цьому також закріплюється принцип недискримінації та робиться наголос на приділення відповідної уваги різноманітним ризикам, з якими можуть зіткнутися жінки та чоловіки.

Такий підхід розробників документу дає підґрунтя та мотивує до інкорпорації питань гендерної рівності при імplementації Керівних принципів у національному контексті. Одним із найбільш розповсюджених шляхів імplementації Керівних принципів є розробка країнами національних планів дій (далі – НПД). Україна нині також розглядає перспективу підготовки відповідного Плану дій. Важливою характеристикою НПД щодо імplementації Керівних принципів є те, що вони є програмними документами, які розробляються спільно сторонами держави, громадянського суспільства і бізнесу. І спрямованістю таких документів є посилення бізнесу стосовно його спроможності забезпечувати повагу прав людини в ході своєї діяльності.

Як зазначалося вище, на сьогодні одним із ключових міжнародних зобов'язуючих документів у питанні забезпечення гендерної рівності є Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, реалізація вимог якої контролюється Комітетом ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок, який періодично надає рекомендації державам за результатами вивчення їхніх звітів про виконання Конвенції.

В Україні затверджено Національний план з виконання таких рекомендацій до 2021 року ¹. За змістом самих рекомендацій і запланованих заходів значна увага приділяється можливостям та становищу жінок у бізнес-секторі в різних аспектах: започаткування й провадження підприємницької

---

¹ Про затвердження Національного плану дій з виконання рекомендацій, викладених у заключних зауваженнях Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок до восьмої періодичної доповіді України про виконання Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок на період до 2021 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 05 вересня 2018 р. № 634-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/634-2018-%D1%80>.

діяльності; зайнятості та трудових відносин; інших ситуацій і відносин, пов'язаних із процесом функціонування бізнесу (таких як рекламні кампанії, убезпечення від домагань на робочому місці тощо). Аналогічні елементи мають місце і в інших планово-програмних документах з прав людини, наприклад, у Державній соціальній програмі забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року ¹. Вбачається, що реалізація таких заходів матиме суттєвий вплив на регулювання підприємницької діяльності, зміст колективних договорів тощо. Проте аналіз та використання цієї важливої інформації є досить складним для представників бізнесу через великий обсяг і розрізненість документів.

Наголос на мейнстримінг питань гендерної рівності у сфері бізнесу та прав людини в останні роки посилюється з боку міжнародних організацій. У зв'язку з цим хотілося б приділити увагу Доповіді Робочої групи з питань прав людини і транснаціональних корпорацій та інших підприємств, наданій Раді ООН з прав людини – «Гендерний вимір Керівних принципів ООН щодо бізнесу та прав людини» ² (далі – Доповідь щодо гендерного виміру), яку було опубліковано в середині 2019 року. В документі поставлено декілька цілей, а саме: надати державам та бізнесу настанови щодо інтеграції гендерної перспективи при реалізації Керівних принципів; підвищити обізнаність щодо необхідності інтеграції гендерного фактору у сфері підприємницької діяльності в аспекті

---

¹ Про затвердження Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 11 квітня 2018 р. № 273. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273-2018-%D0%BF>.

² Gender Dimensions of the Guiding Principles on Business and Human Rights, Report of the Working Group on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises. URL: https://ap.ohchr.org/documents/dpage_e.aspx?si=A/HRC/41/43

прав людини та висвітлити належні практики, які вже запроваджують деякі держави й бізнес.

Доповідь щодо гендерного виміру підсумовує виклики для жінок у сфері бізнесу та прав людини, надає характеристики вибраним існуючим стандартам, деталізує рамкову структуру Керівних принципів ООН. За своїм змістом запропонована гендерна рамкова структура Керівних принципів включає тріступеневий цикл: гендерно-відповідальна оцінка, гендерно-трансформаційні заходи та гендерно-трансформаційні засоби правового захисту. При цьому оцінка має бути здатною реагувати на різний, міжсекторальний і непропорційний негативний вплив на права жінок, так само як і на дискримінаційні норми та патріархальні структури владних відносин. Відповідні заходи та засоби правового захисту мають бути трансформаційними, оскільки вони повинні бути здатними вносити зміни до патріархальних норм і нерівних владних відносин, що лежать в основі дискримінації, гендерно зумовленого насильства та гендерних стереотипів. У додатку до Доповіді щодо гендерного виміру надається докладне керівництво щодо гендерної складової за кожною частиною Керівних принципів і чітке роз'яснення з цього питання, а також пропонуються можливі дії як для сторони держави, так і для сторони бізнесу.

Слід відзначити, що в Доповіді щодо гендерного виміру акцентується увага на проблемах і викликах, аналогічних із тими, з якими стикається Україна, серед них: невизнання або недооцінка внеску жінок в економіку; занадто високе представництво жінок у неформальній, непостійній, частковій зайнятості та виробничо-збутових ланцюгах підприємств, де вони є більш вразливими до експлуатації та зловживань; дискримінація з приводу вагітності та материнства; занадто низьке представництво на управлінських посадах, гендерний розрив у заробітній платі; закріплення гендерних стереотипів у маркетингу тощо. Таке співпадіння контексту

має дозволити досить ефективно використовувати цей інструмент в Україні.

З наведеного вбачається, що зараз для України є слушна нагода скористатися сформованим досвідом інших країн і методичним керівництвом з боку міжнародних організацій при продовженні розробки проекту НПД з імплементації Керівних принципів, та інтегрувати до нього сприяння досягненню Цілі № 5 Порядку денного 2030. Для цього доцільно враховувати аспекти, відображені щонайменше в декількох документах, а саме: у Доповіді щодо гендерного виміру та додатку до неї; в Конвенції про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок; у національних планово-програмних документах, які розглядають питання просування гендерної рівності та розширення можливостей жінок.

Це дозволить підвищити актуальність проблематики гендерної рівності у сфері бізнесу та надасть можливість для здійснення низки кроків, а саме:

- узагальнення ключових – як національних, так і міжнародних підходів до забезпечення гендерної рівності в контексті поваги бізнесу до прав людини;
- ознайомлення бізнесу з означеною проблематикою та посилення сприйняття важливості поставлених завдань щодо просування гендерної рівності;
- з'ясування й окреслення очікувань бізнесу від співпраці з двома іншими сторонами – владою та громадянським суспільством у контексті реалізації Цілі № 5 Порядку денного 2030 та інших цілей в розрізі гендерного аспекту.

Також, уже під час розробки НПД важливо планувати заходи щодо інформаційно-роз'яснювальної роботи для розкриття сутності, цілей, завдань та змісту цього документу. Така інформаційна робота має не просто орієнтуватися на підприємців, але й проводитися із значним залученням представників бізнесу, включаючи торгово-промислові палати, об'єднання роботодавців, різноманітні бізнес-асоціації тощо. При розробленні матеріалів і проведенні заходів щодо

цього інформування слід також забезпечити відповідне розкриття аспектів гендерної рівності, які будуть включені, та враховувати особливості регіонів. Так, для областей, які зазнали впливу конфлікту, порівняно гостро стоїть проблема гендерно зумовленого насильства, тож необхідно приділити увагу роз'ясненню цих питань.

Підсумовуючи зауважимо, що Україна нині має можливість забезпечити зв'язок між міжнародними зобов'язаннями держави у сфері прав людини, діями вітчизняного бізнесу та очікуваннями суспільства в питанні гендерної рівності, що може бути досягнуто через виконання наступних рекомендацій під час підготовки відповідного НПД щодо бізнесу та прав людини. Таким чином, доцільним буде здійснення наступних кроків:

- по-перше – включення до НПД окремого розділу щодо розширення прав і можливостей жінок та встановлення чітко означених цілей, спрямованих на досягнення гендерної рівності, наприклад, стосовно зменшення гендерного розриву в оплаті праці, збільшення представництва жінок серед органів управління юридичних осіб суб'єктів господарювання тощо;
- по-друге – планування заходів, спрямованих на виконання міжнародних документів у сфері гендерної рівності та прав людини, в першу чергу Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, для забезпечення їх спільного виконання та залучення цієї інформації до подальшого звітування з боку держави перед відповідними міжнародними органами та спільнотою;
- по-третє – розробка інформаційних матеріалів для суб'єктів господарювання та вжиття інших заходів, спрямованих на підвищення обізнаності бізнесу стосовно питання гендерної рівності, а також гендерно зумовленого насильства;
- по-четверте – врахування положень Доповіді щодо гендерного виміру Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини.

Розділ III.

ОСНОВОПОЛОЖНЕ ПРАВО НА ДОСТУП ДО ЕФЕКТИВНИХ ЗАСОБІВ ЗАХИСТУ ПРАВ: ГАРАНТІЇ ДЕРЖАВИ ТА ВІДПОВІДАЛЬНЕ СТАВЛЕННЯ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

САНЧЕНКО АЛЕВТИНА ЄВГЕНІВНА,
*кандидат юридичних наук, старший науковий
співробітник, керівниця Центру перспективних
досліджень і співробітництва з прав людини
у сфері економіки Інституту економіко-правових
досліджень НАН України*

ПРО СИСТЕМУ ЗАСОБІВ ЗАХИСТУ ПРАВ У КОНТЕКСТІ КЕРІВНИХ ПРИНЦИПІВ ООН З ПИТАНЬ БІЗНЕСУ ТА ПРАВ ЛЮДИНИ: «НІХТО ОСТОРОНЬ»

Основним компонентом Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини (далі – Керівні принципи), прийнятих у 2011 році Резолюцією Ради ООН з прав людини № 17/4¹, є комплекс їх положень щодо ефективних засобів захисту прав. Цей постулат неможливо заперечити, адже права людини в якості всезагальної цінності визнані Статутом ООН 1945 року², який є непорушним фундаментом сучасної міжнародної системи їх захисту. Тож за доктриною ООН, і

---

¹ Керівні принципи ООН з питань бізнесу та прав людини, схвалені резолюцією Ради ООН з прав людини № 17/4 від 16 червня 2011 року. *Зміцнення засад у сфері бізнесу та прав людини: драйвери для України* : збірник науково-практичних матеріалів міжнародного проекту / наук. ред. В. А. Устименко. Київ : НАН України, Інститут економіко-правових досліджень, 2019. С. 164–199; Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations 'Protect, Respect and Remedy' Framework, 2011. URL: https://www.ohchr.org/documents/publications/guidingprinciplesbusinessshr_en.pdf

² Статут Організації Об'єднаних Націй від 26 червня 1945 р. URL: http://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf

регулювання відносин у парадигмі «бізнес і права людини» на тлі викликів глобалізації спрямовано на запровадження норм і стандартів щодо недопущення порушення прав людини, а в разі потреби – й на їх захист різними можливими способами та засобами на різних рівнях відповідальної дії.

Про це свідчать ухвалена та запроваджена в 2008 році Рамкова програма ООН «Захист, повага та засоби захисту» для сфери бізнесу і прав людини¹ і «Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року», що є планом дій для людей, планети та процвітання, затверджений в 2015 році Генеральною Асамблеєю ООН в її Резолюції № 70/1². При цьому важливо зазначити, що ця Резолюція посилається на Керівні принципи як на один із потужних міжнародних інструментів у п. 67 розділу «Засоби здійснення і Глобальне партнерство». Проголошуючи в Резолюції про Порядок денний до 2030 року основні параметри перетворення сучасного світу, держави-члени ООН декларують рішучість забезпечувати можливості всіх людей реалізувати свій потенціал в умовах гідності й рівності та у здоровому навколишньому середовищі, а також нікого не залишати осторонь, поза увагою, і захищати права людини.

Таким чином світове співтовариство вкотре підтвердило, що загальноприйнятою нормою міжнародного права є обов'язок держав захищати кожного, хто знаходиться на їхній території та/або під їхньою юрисдикцією, від порушень прав людини, і не залишати нікого осторонь своєї уваги. Держава є основним гарантом прав і свобод людини, і будь-

---

¹ The UN «Protect, Respect and Remedy» Framework for Business and Human Rights, 2008. URL: <https://www.business-humanrights.org/sites/default/files/reports-and-materials/Ruggie-protect-respect-remedy-framework.pdf>

² Резолюція Генеральної Асамблеї ООН A/RES 70/1 «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року», прийнята на 70-й сесії 25 вересня 2015 року. URL: <http://sdg.org.ua/ua/resources-2/344-2030-2015>

яка державна політика повинна бути спрямована на забезпечення їх захисту.

Відповідно, самий перший принцип Керівних принципів встановлює обов'язок держави вживати необхідних заходів для запобігання, розслідування та покарання порушень прав людини в її відносинах із суб'єктами господарювання на їхній території та/або під їхньою юрисдикцією, а також і відшкодування заподіяної шкоди.

Керівний принцип 22, який включено до змісту другої засадничої основи Керівних принципів «Корпоративна відповідальність щодо поваги прав людини», передбачає, що у випадках, коли суб'єкти господарської діяльності встановлюють факт справляння ними негативного впливу на права людини або сприяння його вчиненню, вони повинні в рамках законних процедур відшкодувати заподіяну шкоду або співпрацювати з державою або третіми сторонами з метою її відшкодування.

Своєю чергою, Керівний принцип № 25 в третій засадничій основі Керівних принципів щодо доступу до засобів захисту прав встановлює, що в межах свого обов'язку захищати від пов'язаних із підприємницькою діяльністю порушень прав людини, держави за допомогою судових, адміністративних, законодавчих чи інших відповідних засобів повинні вживати належних заходів для забезпечення того, щоб у випадках, коли такі порушення відбуваються на їхній території та/або в межах їхньої юрисдикції, особи, права яких порушено, отримували доступ до ефективних засобів захисту прав.

Як передбачається Керівними принципами, засоби захисту прав можуть набувати різних матеріально-правових форм (напр.: принесення вибачення, реституція, реабілітація, фінансова або нефінансова компенсація, застосування адміністративних або кримінальних санкцій, ін.) і бути такими, що здатні забезпечити відшкодування заподіяної пра-

вам людини шкоди або відновлення становища, що існувало до часу вчинення порушення.

Безсумнівно важливо – не лише з теоретичних, але й з практичних поглядів, що Керівні принципи одночасно констатують непорушність обов'язку держав захищати права людини й передбачають механізми забезпечення доступу до ефективних засобів захисту при порушенні прав людини у сфері господарських відносин. Такі засоби можуть мати як превентивний характер, так і характер реагування на вже наявне порушення, у т. ч. скаргу або звернення потерпілої сторони.

Зазначимо, що Керівні принципи передбачають наступні три типи механізмів забезпечення доступу до ефективних засобів правового захисту при порушенні прав людини у сфері підприємництва:

- 1) державні судові механізми;
- 2) державні позасудові механізми подання та розгляду скарг;
- 3) недержавні механізми подання та розгляду скарг.

Згідно з положеннями Керівних принципів, термін «механізм розгляду скарг» означає будь-який організований судовий або позасудовий процес, що здійснюється державним або недержавним органом, у рамках якого можуть бути подані скарги на пов'язані з господарською діяльністю порушення прав людини та запит щодо захисту прав. При цьому процес застосування засобів захисту прав і відповідні процедури, що його супроводжують, повинні мати справедливий і неупереджений характер, бути захищеними від корупції, а також економічного чи політичного тиску з боку інших державних агентів або суб'єктів підприємницької діяльності, спрямованого на здійснення впливу на результати. Крім того, варто не створювати перешкод для законної та мирної діяльності правозахисників.

Очевидно, що ефективні *державні судові механізми* є основою для забезпечення доступу до засобів правового захисту. Їх здатність усувати порушення прав людини, пов'язані з господарською діяльністю, залежить від їх професійності, чесності, законодавчих та інших можливостей забезпечувати належний судовий розгляд. До останніх можна віднести, наприклад, і недопущення державами виникнення правових, процедурних або практичних бар'єрів, здатних перешкоджати поданню до суду законних скарг.

Зокрема, правові бар'єри можуть виникати у випадках, коли: а) спосіб розподілу правової відповідальності між членами корпоративної групи відповідно до національного кримінального і цивільного законодавства дозволяє ухилятися від виконання принципу належної підконтрольності/підзвітності; б) позивачі стикаються з відмовою щодо правосуддя в державі, де відбулося порушення прав людини, і не можуть отримати доступ до судів держави походження незалежно від предмету позову; в) окремі групи осіб, такі як корінні народи й мігранти, не охоплюються системою правового захисту їхніх прав людини, якою користується решта населення.

Практичні та процедурні бар'єри, що перешкоджають доступу до судових засобів правового захисту, можуть, зокрема, виникати за умов, коли витрати, пов'язані з подачею позову, набагато перевищують встановлену величину, що слугує стримуючим фактором від подачі необґрунтованих позовів, та/або не можуть бути знижені до розумних рівнів за допомогою підтримки уряду, «ринкових» механізмів (страхування витрат судового розгляду, безоплатна правова допомога, ін.) або інших засобів. Крім того, нерідко позивачі стикаються з труднощами отримання законного представника через відсутність у них достатніх ресурсів. Відзначаються також і такі перешкоди: відсутність належних мож-

ливостей для об'єднання позовів або проведення судових розглядів за участю представників (наприклад, для подачі об'єднаних позовів або інших процедур подачі колективних позовів); недостатність у державних обвинувачів ресурсів експертних знань і підтримки для виконання зобов'язань держави здійснити розслідування участі окремих осіб і суб'єктів господарської діяльності в злочинах, які зачіпають права людини.

У Керівних принципах визнається, що здебільшого такі бар'єри виникають або посилюються в результаті нерівності можливостей сторін процесу, що нерідко має місце під час розгляду позовів щодо порушень прав людини у сфері бізнесу, наприклад, нерівності їхніх фінансових ресурсів, можливості доступу до інформації та експертних знань. Крім того, внаслідок дискримінації або ненавмисних наслідків організації роботи судових механізмів окремі особи з груп або категорій населення, які можуть піддаватися підвищеному ризику вразливості або маргіналізації, часто стикаються з додатковими культурними, соціальними, матеріальними та фінансовими перешкодами в аспекті доступу до цих механізмів, їх використання та захисту з їх боку. Тому, вочевидь, держава та судові органи мають приділяти особливу увагу правам і конкретним потребам таких груп або категорій населення на кожному етапі процесу – доступу до суду, судового розгляду і винесення остаточного судового рішення.

Зауважимо, що дослідження останніх років, які здійснюються під егідою ООН, демонструють, що суди, на жаль, доволі часто не притягують до відповідальності суб'єктів господарювання, зокрема бізнес-компанії, та не забезпечують ефективного захисту прав жертв. Ця ситуація є особливо гострою у випадках, пов'язаних з грубими порушеннями прав людини та іншими особливо тяжкими злочинами – рабством, тортурами, несанкціонованими судом вбивствами,

примусовою та дитячою працею, значною шкодою здоров'ю та умовам життєдіяльності людей. Хоча, як свідчать дослідження, вина за такі правопорушення найчастіше лежить на державах, бізнес-компанії можуть бути причетними до вчинення таких зловживань або як правопорушники, або як співучасники ¹.

Тож ООН опрацювала та запропонувала державам методи встановлення корпоративної відповідальності, зокрема щодо оцінки їх корпоративної кримінальної та адміністративної відповідальності, які забезпечують як ефективне стримування, так і ефективний засіб захисту у випадку порушень прав людини, пов'язаних із бізнесом. Державам рекомендовано проаналізувати ефективність нині застосовуваних підходів і вивчити можливі способи притягнення до юридичної відповідальності бізнес-компаній у випадку вчинення ними системних та індивідуалізованих зловживань, включаючи підходи щодо розподілу тягаря доказування вини, які мають застосовуватися з врахуванням міркувань щодо доступу до засобів правового захисту таким чином, щоб забезпечити справедливість по відношенню до всіх сторін суперечки ².

Розглядаючи питання про *державні позасудові механізми* подання та розгляду звернень або скарг щодо порушення прав людини у сфері економіки, варто спиратися на Доповідь Верховного комісара ООН з прав людини «Поліпшення підзвітності та доступу до засобів захисту жертв зловживань, пов'язаних із господарською діяльністю, за допомогою дер-

---

¹ OHCHR Accountability and Remedy Project I: Enhancing effectiveness of judicial mechanisms in cases of business-related human rights abuse. URL: https://www.ohchr.org/EN/Issues/Business/Pages/ARP_I.aspx

² Consultation Concept Note “Effectiveness of judicial remedy – from paper to practice”. 2017 UN Forum on Business and Human Rights (28 November, Geneva). URL: <https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Business/PublicLawConsultationConceptNote.pdf>

жавних позасудових механізмів» 2018 року ¹. У додатку до цієї Доповіді наведено набір рекомендованих «політичних цілей» та дій держав для підвищення ефективності державних позасудових механізмів, що стосуються бізнесу та прав людини. При цьому зазначимо, що державні позасудові механізми розподіляються на п'ять широких категорій:

1) механізми подання звернень або скарг (наприклад, національні контактні пункти Організації економічного співробітництва та розвитку ²);

2) інспекторати (наприклад, інспекція з питань праці, з питань захисту прав споживачів, ін.);

3) служби омбудсменів (наприклад, омбудсман з прав людини, з прав дитини, з гендерних питань, фінансовий омбудсман, бізнес-омбудсман, ін.);

4) органи посередництва або примирення (наприклад, комісія з посередництва та примирення, медіація, ін.);

5) арбітражні та спеціалізовані суди або трибунали (наприклад, трудові, природоохоронні трибунали тощо).

Як наголошує Верховний комісар, різноманітність і широке використання цих механізмів підкреслює їх важливість та адаптованість до різних контекстів і проблем. Їхні переваги полягають у тому, що їх функціонування та застосування є менш витратним, вони забезпечують більшу доступність для сторін суперечок і гнучкість процесу, а також значний спектр можливих засобів захисту.

Водночас, підготовлені під егідою ООН науково-практичні дослідження щодо застосування державних позасудо-

---

¹ Improving accountability and access to remedy for victims of business-related human rights abuse through State-based non-judicial mechanisms. Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights, presented at Thirty-eighth session of the UN Human Rights Council on 18 June–6 July 2018. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G18/132/70/PDF/G1813270.pdf?OpenElement>

² OECD Watch Guide on Making OECD NCP Complaints. URL: <https://www.oecdwatch.org/>

вих механізмів переконують, що вони ще не повною мірою виконують роль, передбачену Керівним принципом № 27, – становити невід’ємну та надійну частину всеосяжної системи захисту прав разом із судовими механізмами. Відповідно, у вищезазначеній Доповіді Верховний комісар ООН зауважує, що підвищення їх ефективності потребуватиме узгоджених і багатогранних зусиль усіх держав, як в односторонньому порядку, так і в дво- або багатосторонній співпраці.

У цьому контексті, на наше переконання, особливою є роль національних інституцій щодо захисту прав людини (далі – НІПЛ) у полегшенні доступу осіб, які потерпіли від дій або бездіяльності суб’єктів господарської діяльності, до засобів захисту їхніх прав. Керівні принципи визнають, що хоча судові механізми «лежать в основі забезпечення доступу до засобів захисту прав», позасудовий механізм, такий як національні інституції щодо захисту прав людини (установи обмудсмана включно), відіграє «важливу роль у доповненні судових механізмів».

Так, Единбурзька декларація 2010 року ¹ окреслює потенціал НІПЛ у покращенні доступу до ефективних засобів захисту від порушень прав людини у сфері бізнесу. Зокрема, Декларація утверджує декілька напрямів їх діяльності, а саме: а) сприяння поширенню знань і здійсненню досліджень у цій сфері; б) проведення моніторингу таких порушень прав людини; в) розгляд відповідних звернень і скарг громадян та реагування на них; г) здійснення функції посередництва та примирення; г) створення мережі партнерства між стейкхолдерами; д) участь у розробці та реалізації національних планів дій з питань бізнесу та прав людини тощо.

---

¹ The Edinburgh Declaration, adopted on 10 October 2010 by the Tenth International Conference of the International Coordinating Committee of National Institutions for the Promotion and Protection of Human Rights. URL: https://www.ohchr.org/Documents/AboutUs/NHRI/Edinburgh_Declaration_en.pdf

Актуалізація ролі НППЛ у справі сприяння полегшенню доступу до засобів захисту прав у випадках їх порушень з боку суб'єктів господарювання забезпечена результатами Глобальних консультацій, які проведено ООН 10–11 жовтня 2019 р., та спеціальної тематичної сесії VIII Форуму ООН з питань бізнесу та прав людини, що відбувся 25–27 листопада 2019 року. Згідно з оприлюдненими планами, результати узагальнені із оновленими рекомендаціями для НППЛ мають бути представлені Раді ООН з прав людини в червні 2020 року.

Підвищення ефективності *недержавних механізмів* подання та розгляду скарг або звернень у випадках зловживань щодо прав людини, пов'язаних із бізнесом, також є предметом уваги та ретельного опрацювання міжнародного співтовариства й наукового середовища. В результаті нещодавніх досліджень ООН визначено пріоритетність трьох типів таких механізмів:

1) механізми подання та розгляду звернень або скарг, що застосовують бізнес-компанії – внутрішні механізми, які встановлені та керовані цими компаніями;

2) механізми подання та розгляду звернень або скарг, що застосовуються одночасно багатьма зацікавленими сторонами чи іншими ініціативами з кооперації/співпраці – механізми, які не є внутрішніми для окремих бізнес-компаній, але такі, що виконують комплекс повноважень, наданих їм бізнес-компаніями;

3) механізми, пов'язані з установами фінансування сфери розвитку (наприклад, банками реконструкції та розвитку, іншими подібними фінансовими установами), – механізми, за допомогою яких ті особи, чії права порушено суб'єктами господарювання при реалізації ними проектів, які фінансуються цими установами, можуть звертатися за захистом прав (наприклад, незалежні механізми підзвітності).

Ці механізми є позасудовими, проте вони можуть набувати рис процесів, схожих на судові, але засновані на діалозі

або інших доцільних і легітимних методиках, які забезпечують дотримання прав людини. Ці механізми можуть мати певні переваги порівняно з судовими, якими є швидкість доступу до засобів захисту та відновлення порушених прав, зменшення витрат і, що не менш важливо, – транснаціональне охоплення.

Однак аналіз ефективності недержавних механізмів подання та розгляду звернень або скарг, здійснених експертами ООН, свідчить, що на тлі ряду позитивних висновків наявні й певні зауваження стосовно дії цих механізмів на практиці, які варто врахувати під час аналізу й опрацювання українських реалій і побудови ефективної системи захисту прав людини в сфері господарської діяльності. Зокрема, як перешкода відзначається бюрократична складність процедурних вимог і доступу до цих механізмів, особливо для тих постраждалих, які перебувають у найбільш вразливому або маргіналізованому становищі, без суттєвої підтримки третіх осіб – юрисконсультів або організацій громадянського суспільства. Крім того, виявлено фрагментований характер коригувальних підходів, застосовуваних недержавними позасудовими механізмами, що взагалі створює складний та заплутаний коригувальний ландшафт і не сприяє повноцінному відновленню прав людини, порушених бізнес-компаніями.

Тож, спираючись на поточну практику¹ та нині сформульовані висновки досліджень, бізнес-компаніям рекомендовано розробляти стратегії й застосовувати практичні підходи для вдосконалення недержавних механізмів оскарження їхніх дій, що зашкоджують правам людини, на основі критеріїв ефективності, викладених у Керівному принципі № 31, у різних правових, оперативних і культурних ситуаціях, у

---

¹ Company policy statements on human rights. URL: <https://www.business-humanrights.org/en/company-policy-statements-on-human-rights>

тому числі в транскордонному контексті. Також рекомендовано вдосконалювати співпрацю між різними недержавними механізмами подання та розгляду скарг і звернень з метою поліпшення підзвітності й розширення доступу до засобів захисту у випадках порушення прав людини у сфері бізнесу. Водночас державам рекомендовано застосовувати дії, спрямовані на підтримку та посилення засобів захисту прав через недержавні механізми подання та розгляду звернень або скарг постраждалих, включаючи елементи, що стосуються взаємозв'язків між недержавними та державними механізмами захисту прав, правоохоронними органами і відповідними регуляторними установами ¹.

В цілому ж, ООН продовжує розвивати цілісну концепцію доступу до ефективних засобів захисту прав відповідно до Керівних принципів, яка має бути прийнятною для застосування всіма державами та суб'єктами господарювання. При цьому питання ефективності засобів захисту прав людини розглядаються з позиції людей як носіїв прав та учасників реалізації Цілей сталого розвитку. З огляду на це пропонується, щоби механізми відновлення прав були різноманітними та відповідали потребам і очікуванням людей. Зазначається, що постраждалі особи повинні мати можливість, не побоюючись виктимізації, звертатися за захистом до різних механізмів, користуватися, як вказано, «букетом засобів захисту».

Україна, будучи суб'єктом міжнародного права і носієм міжнародних зобов'язань як у сфері прав людини, так і в галузі економіки, повинна усвідомлено, спираючись на положення Керівних принципів будувати свою загальнодер-

---

¹ Enhancing effectiveness of non-State-based grievance mechanisms in cases of business-related human rights abuse. Discussion Paper of 19 November 2019, prepared and published by the Office of the UN High Commissioner for Human Rights. URL: https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Business/ARP/ARPIII_Discussion_Paper_Nov2019.pdf

жавну політику, спрямовану на досягнення Цілей сталого розвитку, як це в 2019 році визначено Указом Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року»¹. Водночас нашій державі належить урахувати Керівні принципи в ході завершення судової реформи, оновлення всіх дотичних стратегічних і програмних документів, зокрема Національної стратегії у сфері прав людини², Стратегії розвитку малого і середнього підприємництва в Україні³ тощо, а також під час впровадження Основних засад (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року⁴, Концепції реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року⁵ тощо і, що вочевидь доцільно, – в процесі розробки Національного плану дій у сфері бізнесу та прав людини, як це передбачено Керівними принципами ООН і Рекомендацією Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам CM/Rec(2016)3⁶. Особливий ак-

---

¹ Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30 вересня 2019 р. № 722/2019. *Офіційний вісник України*. 15.10.2019 р. № 79. С. 7.

² Про затвердження Національної стратегії в сфері прав людини : Указ Президента України від 25 серпня 2015 року № 501/2015. *Офіційний вісник України*. 08.09.2015р. № 69. С. 12.

³ Про схвалення Стратегії розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 травня 2017 р. № 504-р. *Офіційний вісник України*. 11.08.2017 р. № 63. С. 56.

⁴ Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28 лютого 2019 р. № 2697-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 19.04.2019 — 2019 р. № 16. С. 8.

⁵ Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 січня 2020 р. № 66-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-koncepciyi-realizaciyu-a66r>

⁶ Рекомендація CM/Rec(2016)3 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про права людини та бізнес (прийнята Комітетом Міністрів РЄ 2 березня 2016 року на 129-му засіданні Заступників міністрів). URL: http://www.iepd.kiev.ua/?page_id=8524

цент у цій роботі має бути покладено на упорядкування та розвиток системи захисту прав людини у сфері бізнесу, у т. ч. різноманітних державних і недержавних позасудових механізмів, які повинні доповнювати гарантований державою судовий захист.

Імплементовані в комплексі, такі заходи створюватимуть добре інституційно-правове підґрунтя для покращення умов ведення господарської діяльності та зростання її культури, нарощування людського та економічного потенціалу, вирівнювання економічних і соціальних диспропорцій, зміцнення позитивного іміджу нашої країни для притоку іноземних інвестицій та виходу вітчизняного бізнесу «з людським обличчям» на міжнародну арену глобальних ринкових відносин, підвищенню Індексу людського розвитку та якості життя населення України.

ПОЄДИНОК ВАЛЕРІЯ ВІКТОРІВНА,
*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри господарського права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ДЕРЖАВИ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ У СФЕРІ БІЗНЕСУ ВІДПОВІДНО ДО ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Одним із самих дієвих правових механізмів захисту прав людини в світі є система Європейської конвенції з прав людини (далі – Конвенція)¹. Конвенція є регіональним міжнародним договором, що був розроблений у рамках Ради Європи, набув чинності в 1953 році і був ратифікований усіма 47-ма державами-членами Ради Європи.

---

¹ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950 р., ратифікована Законом № 475/97-ВР від 17.07.1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

Текст Конвенції не вказує на те, що вона безпосередньо покладає зобов'язання щодо прав людини на приватних суб'єктів, включаючи підприємства. Стаття 1 Конвенції лише вимагає від держав «гарантувати» права людини «кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією». Відповідно, стаття 34 Конвенції допускає звернення до Європейського Суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) лише осіб, які вважають себе потерпілими від порушення, допущеного державою.

У жовтні 2010 р. Парламентська асамблея Ради Європи прийняла рекомендацію щодо бізнесу та прав людини, в якій закликала держави-члени «дослідити шляхи і засоби підвищення ролі бізнесу в повазі та просуванні прав людини». Це повинно включати «вивчення доцільності розробки додаткового правового інструменту, як-от конвенція або додатковий протокол до Європейської конвенції з прав людини»¹.

Своєю чергою, в березні 2016 р. Комітет міністрів Ради Європи прийняв Рекомендацію щодо впровадження Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини в Європі (далі – Керівні принципи). Стосовно обов'язку держави захищати права людини (перша «опора» Керівних принципів), ця Рекомендація закликає держави-члени:

- застосовувати всі необхідні заходи для того, щоб вимагати від підприємств, які працюють у межах їхньої територіальної юрисдикції, дотримуватись прав людини;
- застосовувати всі необхідні заходи для того, щоб вимагати (якщо це доцільно) від підприємств, які працюють у межах їхньої юрисдикції, дотримуватися прав людини упродовж всієї своєї діяльності за кордоном;

---

¹ Council of Europe Parliamentary Assembly Recommendation 1936 (2010) Human Rights and Business, adopted by the Assembly on 6 October 2010 (32nd Sitting). URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17904&lang=en>

– заохочувати та підтримувати ці підприємства іншими способами для того, щоб вони поважали права людини упродовж всієї своєї діяльності (п. 13).

Стосовно доступу до засобів правового захисту (третя «опора» Керівних принципів), держави-члени Ради Європи повинні забезпечити, щоб їхні національні суди були компетентними для розгляду цивільних позовів щодо порушень прав людини бізнесом – «проти підприємств, що знаходяться під їхньою юрисдикцією» (п. 34)¹.

Водночас, згідно з досі переважаючою думкою, підприємства та інші приватні суб'єкти набувають обов'язків щодо захисту прав людини лише на підставі внутрішнього законодавства, прийнятого на виконання міжнародних зобов'язань держав у сфері прав людини. Це означає, з одного боку, що Конвенція вбачає в підприємствах більшу схожість з приватними особами (як носіями прав людини), ніж з органами державної влади (як носіями зобов'язань з прав людини); з іншого боку – що Конвенція забезпечує дотримання прав людини підприємствами лише опосередковано, через зобов'язання держави (негативні та позитивні)².

ЄСПЛ тлумачить вимогу до держав «гарантувати» конвенційні права та свободи людини кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією (стаття 1) як таку, що покладає негативні й позитивні зобов'язання на державні органи. *Негативні зобов'язання* вимагають від держав утримуватися від необґрунтованого втручання у права людини, тим самим поважати ці права. *Позитивні зобов'язання* вимагають від

---

¹ Recommendation CM/Rec (2016)3 of the Committee of Ministers to member states on human rights and business, adopted on 2 March 2016. URL: <https://rm.coe.int/human-rights-and-business-recommendation-cm-rec-2016-3-of-the-committe/16806f2032>

² Augenstein D., Dziedzic L. State Obligations to Regulate and Adjudicate Corporate Activities under the European Convention on Human Rights. EUI Working Paper Law 2017/15. P.6. URL: https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/48326/LAW_2017_15.pdf?sequence=1&isAllowed=y

держав забезпечити ефективну реалізацію прав людини навіть у зв'язку з подіями, за які вони не несуть прямої відповідальності.

На практиці між негативними та позитивними зобов'язаннями може бути важко провести межу, що визнає і сам ЄСПЛ: «Межі між позитивними та негативними зобов'язаннями держави... не піддаються точному визначенню. Принципи, що застосовуються, так чи інакше схожі. В обох контекстах слід враховувати справедливий баланс, який повинен бути досягнутий між конкуруючими інтересами особи та суспільства загалом; в обох контекстах держава має певну свободу розсуду»¹.

Визнання позитивних зобов'язань пом'якшує той факт, що Конвенція безпосередньо не зв'язує недержавних суб'єктів (так званий *непрямий горизонтальний ефект*)². Однак, якщо негативні зобов'язання являють собою обов'язки досягнення результату, то позитивні зобов'язання просто покладають на державу обов'язки сумлінної поведінки – робити те, що є розумним і доречним у захисті прав людини. Більше того – те, що приватні компанії також наділено можливістю отримувати захист прав людини відповідно до Конвенції, означає, що на етапі виправдання втручання їхні права повинні бути зважені проти прав людини заявників-фізичних осіб і можуть їх переважати.

Розглянемо детальніше негативні та позитивні зобов'язання держави у зв'язку з корпоративною поведінкою на прикладі *зобов'язань в екологічній сфері*, які особливо значущі також у контексті дотримання Цілей сталого розвитку.

---

¹ *Keegan v Ireland* (Judgment of 26 May 1994) para 49. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-57881%22%7D>

² Уварова О. Бізнес і права людини в умовах внутрішнього переміщення: загальна концепція, наявний досвід та ситуація в Україні. К., 2019. С.25.

Згідно з усталеною позицією ЄСПЛ, жодна стаття Конвенції не гарантує право на збереження довкілля як таке ¹. Поза тим, насправді конвенційна система пропонує можливості захисту від порушень прав людини, спричинених, зокрема, небезпечною промисловою діяльністю, промисловими викидами та забрудненням, діяльністю зі збору, управління та утилізації відходів і стихійними лихами. Справи у цій сфері найчастіше стосуються права на життя (стаття 2 Конвенції), права на повагу до приватного та сімейного життя та житла (стаття 8 Конвенції), захисту права власності (стаття 1 Першого протоколу до Конвенції) та права доступу до суду (стаття 6 Конвенції).

У таких справах можна визначити загальну закономірність: корпоративна діяльність викликає екологічну проблему, яка становить втручання у права заявника; держава не вживає всіх розумних і відповідних заходів щодо регулювання та контролю корпоративної діяльності, як правило, з порушенням внутрішнього законодавства; держава не здійснює ефективного розслідування, судового розгляду та виправлення корпоративних порушень прав людини ².

Негативні зобов'язання з прав людини виникають, якщо корпоративна поведінка безпосередньо пов'язана з державою, так що дії підприємства можна трактувати як акт самої держави. ЄСПЛ використовує комбінацію різних критеріїв, щоб у кожному конкретному випадку визначити, чи залежить корпоративна діяльність безпосередньо від держави:

– правовий статус підприємства (особа публічного чи приватного права);

---

¹ Див. напр.; *Kyrtatos v. Greece* (Judgement of 22 May 2003, final of 22 August 2003) para 52. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-61099%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-61099%22]})

² Augenstein D., Dziedzic L. P. 12.

- права, надані підприємству в силу його правового статусу (наприклад, делегування прав, які зазвичай здійснюються державними органами);
- інституційна незалежність підприємства від держави (включаючи перебування в державній власності);
- операційна незалежність підприємства від держави (включаючи законодавчо передбачений або фактичний нагляд держави);
- характер корпоративної діяльності («державна функція» або «звичайний бізнес», включаючи делегування основних функцій держави приватним структурам);
- контекст, в якому здійснюється корпоративна діяльність (наприклад, значущість діяльності для суспільного блага, приватизовані державні монополії) ¹.

Так, у справі *Державна холдингова компанія «Луганськвугілля» проти України* ЄСПЛ постановив, що компанія-заявник була урядовою організацією у значенні статті 34 Конвенції, оскільки вона перебувала у власності та управлінні держави, брала участь у здійсненні державних повноважень і виконувала державну функцію ².

Позитивні зобов'язання з прав людини вимагають від держав вживати всіх розумних і відповідних заходів щодо захисту осіб від порушень з боку приватних суб'єктів, включаючи підприємства.

Із визнання позитивних зобов'язань держави випливають три основні наслідки:

- держави повинні вживати позитивних заходів для забезпечення у своєму внутрішньому законодавстві ефективного здійснення прав людини;

---

¹ Там само. С. 8.

² *State Holding Company Luganskvugillya v. Ukraine* (Admissibility Decision of 27 January 2009). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-91343%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-91343%22]})

- держави повинні захищати права людини у відносинах між недержавними суб'єктами;
- держави повинні використовувати свою позицію акціонерів для забезпечення дотримання прав людини компаніями з державною часткою ¹.

У знаковій справі *Лопес Остра проти Іспанії* ² заявниця стверджувала, що її приватне й сімейне життя страждає у зв'язку з викидами токсичних газів сміттєпереробним заводом, який знаходиться у власності приватної компанії на відстані дванадцяти метрів від її будинку. ЄСПЛ встановив, що «...сильне забруднення довкілля може впливати на добробут людей і перешкоджати їм користуватися своїм житлом у такий спосіб, щоб негативно впливати на їхнє приватне й сімейне життя, без того, однак, щоб серйозно загрожувати їхньому здоров'ю» (п. 51). Відповідно, Суд знайшов порушення статті 8 Конвенції у зв'язку з тим, що держава не досягла справедливого балансу «...між інтересами економічного добробуту міста, що полягали у використанні сміттєпереробного заводу, та ефективним здійсненням заявницею її права на повагу до її житла та приватного й сімейного життя» (п. 58). Рішення у справі *Лопес Остра* зі згоди Суду цитується в справах щодо екологічних ризиків, пов'язаних із корпоративною поведінкою, коли держава повинна втрутитися, для того щоб забезпечити повагу до фундаментальних прав людини. ЄСПЛ прямо визначив, що «...відповідальність держави може виникнути з нездатності належним чином регулювати приватну діяльність» ³.

¹ Augenstein D., Dziedzic L. P.10.

² *López Ostra v. Spain* (Judgment of 09 December 1994). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57905%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57905%22]})

³ *Hatton & Others v. United Kingdom* (Grand Chamber Judgment of 7 August 2003) para 98. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-61188%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-61188%22]})

Як негативні, так і позитивні зобов'язання держави фігурували в резонансній справі *Дубецька та інші проти України*¹. Заявники стверджували, що вони зазнають серйозного втручання держави в їхні права, гарантовані статтею 8 Конвенції, через забруднення довкілля державними шахтою та вугільно-збагачувальною фабрикою (зокрема, їхніми териконами), а також через неспроможність держави виконати свої позитивні зобов'язання регулювати небезпечну промислову діяльність.

Як зазначив ЄСПЛ, щоб визначити, чи може держава нести відповідальність згідно зі статтею 8 Конвенції, Суд повинен вивчити: чи ситуація виникла внаслідок раптового і несподіваного повороту подій, чи ж, навпаки, була давньою і добре відомою державним органам; чи знала або повинна була знати держава про те, що загроза або перешкода впливають на приватне життя заявника; до якої міри сам заявник сприяв створенню такої ситуації та був у змозі виправити це без надмірних витрат (п. 108).

З'ясовуючи зобов'язання держави, ЄСПЛ відзначив той факт, що шахта перебувала в державній власності, фабрика була державною принаймні до 2007 р., а її терикон залишається в державній власності й на момент розгляду справи (п. 120). Водночас і в цій справі Суд наголосив, що принципи, застосовні до оцінки відповідальності держави згідно зі статтею 8 Конвенції, загалом однакові, незалежно від того, чи йдеться про пряме втручання, чи про позитивний обов'язок регулювати приватну діяльність (п. 140) (варто відзначити, що прямий висновок суду про те, яким саме є характер зобов'язань держави в даній справі, у рішенні відсутній).

---

¹ *Dubetska and others v. Ukraine* (Judgement of 10 February 2011, Final of 10 May 2011). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-103273%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-103273%22]})

Можна виділити три види зобов'язань держави щодо запобігання та відшкодування корпоративних порушень прав людини в екологічній сфері:

- матеріальні зобов'язання щодо регулювання та контролю корпоративних операцій, включаючи ліцензування, нагляд за небезпечною діяльністю та надання інформації про таку діяльність широкій громадськості;
- процесуальні зобов'язання щодо забезпечення інформованого процесу прийняття рішень, який передбачає участь громадськості, громадські розслідування, наукові дослідження та оцінку впливу на навколишнє середовище;
- зобов'язання щодо правоохоронних органів і судового процесу, включаючи доступ до правосуддя та надання ефективних засобів правового захисту¹.

Підсумовуючи зазначимо, що від інших міжнародних договорів у галузі прав людини Конвенцію відрізняє надзвичайна ефективність передбаченого нею правового механізму. ЄСПЛ має примусову юрисдикцію, його рішення мають обов'язкову силу (ч. 1 ст. 46 Конвенції). Крім декларативного визнання правоти заявника, Суд може надати йому справедливу сатисфакцію (ст. 41 Конвенції). Виконання рішень підлягає моніторингу з боку Комітету міністрів Ради Європи. З огляду на це, подальше освоєння доктрини «Бізнес і права людини» конвенційною системою слід розглядати як потужний перспективний напрям забезпечення таких прав і досягнення Цілей сталого розвитку.

---

¹ Augenstein D., Dziedzic L. P. 12-13.

КОВЕРЗНЕВ ВАДИМ ОЛЕКСАНДРОВИЧ,
*доктор юридичних наук, доцент,
заступник голови Деснянського районного
суду м. Чернігова, старший науковий
співробітник відділу проблем модернізації
господарського права та законодавства Інституту
економіко-правових досліджень НАН України*

**ПРО СТАН ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПУ ДО СУДУ
В КОНТЕКСТІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ЦІЛЕЙ
СТАЛОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ**

16 червня 2011 року Рада ООН з прав людини ухвалила Резолюцію, якою затвердила Керівні принципи з питань бізнесу та прав людини (далі – Керівні принципи), що виходять із зобов'язань, прийнятих на себе державами-членами ООН, дотримуватися, поважати і захищати права людини й основоположні свободи, а також забезпечувати ефективні засоби їх правового захисту¹.

Третя засаднича основа Керівних принципів покладає на Україну зобов'язання щодо створення ефективних механізмів судового захисту прав людини та вжиття заходів із метою зниження бар'єрів, які ускладнюють доступ до національних інституцій захисту прав людини.

15 вересня 2017 року Уряд України представив Національну доповідь «Цілі сталого розвитку: Україна», яка визначає базові показники для досягнення Цілей сталого розвитку (далі – ЦСР). У Доповіді представлено результати адаптації 17-ти глобальних ЦСР із урахуванням специфіки національного розвитку, серед яких – забезпечення всім рів-

---

¹ Керівні принципи ООН з питань бізнесу та прав людини. *Інститут економіко-правових досліджень НАН України*. URL: <http://www.iepd.kiev.ua>.

ного доступу до правосуддя. Одним із індикаторів досягнення цієї Цілі є рівень довіри громадян до суду¹.

У міжнародно-правових актах, що визначають базові стандарти здійснення правосуддя, доступ до правосуддя розглядається через призму забезпечення особі можливості безперешкодного звернення до суду та ефективного захисту її порушених прав у стислі терміни.

Зокрема, в Рекомендації R (81)7 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо заходів, які полегшують доступ до правосуддя, сформульовано такі принципи доступу:

- інформування громадськості про місцезнаходження і компетенцію судів, а також про порядок звернення до суду за захистом своїх інтересів, про діючі процесуальні норми та засоби виконання рішення суду;

- вжиття заходів для максимального скорочення термінів винесення судових рішень;

- визначення розміру судових витрат, які повинні бути розумними і не становити перешкоди в доступі до правосуддя².

Відповідно до Рекомендації R (95) 5 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам стосовно запровадження в дію та поліпшення функціонування систем і процедур оскарження у цивільних і торговельних справах, ефективною та найбільш доступною вважається триланкова система судочинства, яка передбачає можливість оскарження судо-

---

¹ Цілі сталого розвитку: Україна : Національна доповідь Кабінету Міністрів України від 15.09.2017 р. URL: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku>

² Рекомендація R (81)7 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам стосовно шляхів полегшення доступу до правосуддя, прийнята 14.05.1981 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_133

вого рішення, водночас запобігає зловживанню особою цим правом і зменшує навантаження на суди ¹.

Втім, доступ до суду є ілюзорним без забезпечення реального виконання судових рішень, що є не лише заключною стадією здійснення правосуддя, але й зміцнює довіру громадськості до повноважень судових органів і до судової гілки влади в цілому. В зв'язку з виконання судових рішень повинно бути швидким, ефективним і пропорційним, а також має відповідати меті реалізації основоположних прав і свобод, закріплених Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод.

Такий висновок впливає з Рекомендації Rec (2003) 17 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо примусового виконання рішень, в якій вказується на те, що процедури примусового виконання рішень повинні базуватися на нормах національного законодавства і бути якомога дієвішими та ефективнішими; держави мають створити механізм попередження випадків зловживання процедурою виконання рішень однією зі сторін, який не повинен розглядатися як перегляд справи; примусове виконання не має відкладатися, якщо для цього немає законодавчих підстав. Процедура примусового виконання повинна бути чітко визначеною і передбачати ефективні засоби виконання та протидії зловживанню сторонами своїми правами ².

З метою забезпечення всім рівного права доступу до правосуддя в Україні в 2016 році було розпочато судово-правову реформу, в рамках якої внесено відповідні зміни до Кон-

---

¹ Рекомендація R (95)5 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо введення в дію та поліпшення функціонування систем і процедур оскарження у цивільних і торговельних справах, прийнята 07.02.1995 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_153

² Про примусове виконання: Рекомендація Rec(2003)17 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам, прийнята 09.09.2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_868.

ституції України, ухвалено нову редакцію Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 1402-VIII від 02.06.2016 р., внесено суттєві зміни до процесуальних кодексів та уніфіковано процедури розгляду цивільних, господарських і адміністративних справ¹.

На відміну від попередньої редакції, що діяла до 29 вересня 2016 року, Закон № 1402-VIII встановлює триланкову систему судоустрою України, яку складають Верховний Суд, що є найвищим судом у системі судоустрою, а також апеляційні суди та місцеві суди.

Чинні процесуальні кодекси України запроваджують розгляд цивільних, господарських та адміністративних справ на засадах гласності судового процесу, що передбачає відкритий розгляд справ і можливість будь-якої особи бути присутньою у відкритому судовому засіданні. Особи, які присутні в залі судового засідання, та представники засобів масової інформації мають право проводити фотозйомку, відео- та аудіозапис судового процесу з використанням портативних відео- та аудіотехнічних засобів без окремого дозволу суду (такий дозвіл потрібен лише в разі трансляції судового засідання).

Процесуальне законодавство України, зокрема стаття 9 Господарського процесуального кодексу України, гарантує кожному право на інформацію про час і місце розгляду його справи; будь-яка особа, яка не є учасником справи, має доступ до судових рішень у порядку, встановленому Законом України «Про доступ до судових рішень»².

---

¹ Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII (зі змін. та допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.

² Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 03.10.2017 р. № 2147-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 48. Ст. 436.

Інформація про суд, який розглядає справу, про учасників справи, предмет позову та про рух справи є відкритою і підлягає оприлюдненню на офіційному веб-порталі судової влади України (крім справ, що розглядаються у закритих судових засіданнях).

Новелою цивільного і господарського судочинства є введення наказного і спрощеного позовного провадження, яке застосовується при розгляді малозначних справ і сприяє значному скороченню строків їх розгляду та відновлення порушених прав; запроваджено інститут врегулювання спору за участю судді, що по суті представляє собою процедуру медіації.

З 2011 року в Україні діє Закон «Про безоплатну правову допомогу» (від 02.06.2011 р. № 3460-VI), який передбачає надання первинної правової допомоги – тобто надання особам правових консультацій і складання процесуальних заяв, а також надання вторинної правової допомоги, завданням якої є фактичне представництво інтересів особи в судах та інших органах¹.

Відповідно до цього Закону, право на безоплатну правову допомогу, що надається спеціалізованими державними установами, які залучають для цієї діяльності професійних адвокатів, мають не лише громадяни України, але й іноземці, особи без громадянства, в тому числі біженці чи особи, які потребують додаткового захисту та перебувають під юрисдикцією України, за умови, що їхній середньомісячний дохід не перевищує двох розмірів прожиткового мінімуму, встановленого в Україні.

З метою покращення стану виконання судових рішень, Верховною Радою України ухвалено нову редакцію Закону «Про виконавче провадження» від 02.06.2016 р. № 1404-VIII,

---

¹ Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 02.06.2011 р. № 3460-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 51. Ст. 577.

який визначає виконавче провадження як завершальну стадію судового провадження і примусове виконання судових рішень¹. Цим Законом запроваджено інститут приватних виконавців, які за час його дії показали свою ефективність у порівнянні з державними виконавцями. Наразі в Україні здійснюють повноваження 159 приватних виконавців, з яких понад 60 працюють в м. Києві, а решта – в інших регіонах України.

Також слід зазначити, що 7 листопада 2019 року набув чинності Закон України № 193-IX «Про внесення змін до Закону України “Про судоустрій і статус суддів” та деяких законів України щодо діяльності органів суддівського врядування». Ним внесено зміни до Закону України «Про судоустрій і статус суддів», зокрема: зменшено чисельність суддів Верховного Суду з 200 до 100 осіб, розпочато процедуру формування нового складу Вищої кваліфікаційної комісії суддів України.

До часу набуття чинності зазначеного Закону було ухвалено законодавчі зміни, якими запроваджено процесуальні фільтри для потрапляння справ до Великої Палати Верховного Суду, з метою зменшення надмірного навантаження на Велику Палату, яке негативно впливало на якість судочинства та єдність судової практики.

Оцінюючі законодавчі зміни, ухвалені упродовж 2016–2019 рр., можна констатувати, що натепер в Україні створено належну законодавчу базу, яка відповідає міжнародним актам, котрі визначають стандарти здійснення правосуддя, при цьому гарантує безперешкодний доступ до суду та ефективний захист порушених прав, свобод та інтересів осіб в українських судах. Чинне законодавство сприятиме не лише покращенню якості правосуддя, але й спростить доступ до суду, а запровадження процесуальних фільтрів стосовно ка-

---

¹ Про виконавче провадження : Закон України від 02.06.2016 р. № 1404-VIII (зі змін. та допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 30. Ст. 542.

саційного оскарження рішень, що узгоджується з приписами статті 129 Конституції України¹, дозволить значно скоротити строки розгляду справ, оскільки вирішення більшості з них буде закінчуватися на рівні апеляційного суду.

Втім, на сьогодні залишається невирішеною проблема кадрового забезпечення місцевих і апеляційних судів. Так, у місцевих судах вже декілька років налічується понад 1000, а в апеляційних судах – понад 300 вакантних посад суддів. Для того, щоби запроваджені на законодавчому рівні процесуальні обмеження доступу до Верховного Суду негативно не позначилися на якості правосуддя, необхідно негайно вжити заходів щодо заповнення вакантних посад суддів місцевих і апеляційних судів.

Значним кроком до спрощення доступу до суду є запровадження системи «Електронний суд» (ЄСІТС), яка повинна була запрацювати в повному обсязі з 01.03.2019 року. На жаль, Державна судова адміністрація України не спромоглася здійснити технічне забезпечення функціонування цієї системи в загальних судах, через що ЄСІТС поки що працює лише в тестовому режимі.

Варто зауважити, що запровадження системи ЄСІТС вирішить усіх питань доступу до суду, проте дозволить значно спростити його, насамперед для осіб, які мають навички користування комп'ютерною технікою, оскільки надасть можливість комунікації з судом за допомогою інтернет-технологій і проводити судові засідання в режимі відео-конференції, в тому числі поза приміщеннями судів. Для інших осіб буде збережено існуючий натепер «паперовий» спосіб комунікацій із судом і розгляд справи за їх особистою участю в приміщенні суду.

---

¹ Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

КАМПО СЕРГІЙ Володимирович,
*адвокат, партнер Адвокатського
об'єднання «Нечаєв і партнери»,
аспірант Інституту економіко-правових
досліджень НАН України*

**НОВІ ЗАСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ У СФЕРІ
ПІДПРИЄМНИЦТВА В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ СТАЛОЇ
ЕКОНОМІКИ І ДОКТРИНИ «ЖИВОГО ПРАВА»:
УКРАЇНСЬКА ПРАКТИКА**

Шлях цивілізаційного розвитку, який обрав українській народ за наслідками Революції Гідності, безумовно потребує значних інституційних трансформацій, переосмислення методів і способів захисту та дотримання основоположних прав і свобод людини й громадянина, у тому числі економічних. Адже саме проблеми незахищеності приватної та публічної власності, справедливого доступу до ресурсів, відсутність конкурентного середовища, надмірне регулювання економічних і бізнес-процесів, що мають наслідком проникнення корупційної складової в усі сфери соціально-економічного життя держави, і призвели до радикальної реакції суспільства на беззаконня, безправ'я та відсутність належного й дієвого захисту своїх природних прав людини.

Українське мале та середнє підприємництво фактично стало флагманом трансформаційних процесів в Україні в останні шість років. Оскільки саме цей кластер вітчизняної економіки, який на відміну від великого бізнесу переважно посттоталітарного, неринкового зразка позбавлений політичного й олігархічного впливу на владні процеси і рішення, як ніхто відчуває проблеми економічного середовища та необхідність ціннісно-змістовних змін у підходах до підприємництва – як зі сторони самих підприємців, так і з боку держави.

Як відомо, державна влада в Україні поділяється на три гілки – законодавчу, виконавчу та судову¹. Ця тріада покликана забезпечувати збалансованість кожного з трьох елементів непростой владної конструкції, захищати й охороняти права та свободи людини, застерігати та перешкоджати будь-якій узурпації влади тощо.

Поділ влад є дуже важливим і для економічних та підприємницьких свобод, і кожна із згаданих влад покликана (у спосіб, визначений Конституцією і законами України та її міжнародними зобов'язаннями) забезпечувати економічне різноманіття та свободу підприємницької діяльності. Важко однозначно сказати, яка із влад є домінуючою або ж найвпливовішою на бізнес-процеси в Україні, адже кожна з них має унікальний набір інструментів і засобів для реалізації своїх функцій та завдань. Тому пропонуємо звернути увагу на те, яким чином у сучасних умовах держава намагається забезпечити сталий розвиток підприємництва, економічного різноманіття та інвестиційну привабливість економіки через захист прав і свобод людини у сфері підприємництва.

Говорячи про законодавчий вектор діяльності українського парламенту, варто зазначити, що економічний блок його роботи є пріоритетним і дозволяє розраховувати на покращення якості нормативно-правового регулювання підприємницької діяльності в Україні. У ньому багато уваги приділено модернізації законодавства у сфері корпоративних правовідносин, фінансових послуг, надрокористування, енергетичного комплексу (зокрема зеленої енергетики), будівельної діяльності, державно-приватного партнерства та концесії тощо. Також на стадії законопроектів перебуває багато нових перспективних економічних напрямів, які або ще відсутні в полі законодавчого регулювання або – не

---

¹ Конституція України : чинне законодавство зі змінами та допов., станом на 21.02. 2019 р.: (офіц.текст). К.: Паливода А.В., 2019. 76 с.

достатньо врегульовані. У майбутньому це дозволить залучати нові інвестиції та капіталізувати існуючі й новостворені компанії.

Слід звернути особливу увагу на прийняті останнім часом українським парламентом законодавчі акти, спрямовані на захист прав власності у сфері підприємництва. Зокрема, до таких актів слід віднести «Кодекс процедур банкрутства»¹, який докорінно змінює сутність процедури банкрутства, підстави та коло відповідальних осіб, винних у доведенні суб'єкта підприємницької діяльності до неплатоспроможності. Тож відтепер на підставі законодавства можна притягати до відповідальності не лише керівництво боржника, яке часто у фіктивних банкрутах є новим номінальним підписантом, але й керівників та власників банкрута, які шляхом процедури банкрутства намагаються уникнути господарської та кримінальної відповідальності. Адже багаторічна практика фіктивних банкрутств, яка не має нічого спільного із настанням реальних ризиків підприємництва, не дозволяє достатньою мірою формувати культуру довіри та сталі бізнес-традиції на підприємстві, що звужує сам предмет бізнесу та його цілі.

Також протягом останнього півріччя законодавець декілька разів вносив зміни до діючих законів з метою протидії рейдерству (raider attacks), яке, на жаль, заповонило цілі сектори реальної економіки, роблячи їх не лише непривабливими, але й небезпечними для інвестування та розвитку. Законодавчі ініціативи плідно обговорювались із профільним громадським середовищем, що стало позитивним прикладом співпраці стейкхолдерів і держави на шляху подолання критичних проблем бізнесу в Україні.

---

¹ Кодекс України з процедур банкрутства від 18.10.2018 р. № 2597-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 10.05.2019 – 2019 р. № 19. С. 5. Ст. 74.

Також слід зазначити, що Україна останніми роками стала активним учасником і підписантом міжнародних договорів і конвенцій, навіть долучилась до ряду національних законодавчих актів інших держав (для прикладу, закону США FATCA) щодо протидії відмиванню коштів, отриманих злочинним шляхом, санкціонованого використання персональних даних та їх захисту тощо. Варто зазначити, що такі міжнародні нормативи позитивно вплинули і на діюче національне фінансове та фіскальне законодавство. Це дозволило більш ефективно: а) здійснювати відстежування та контроль руху капіталів із України за кордон; б) визначити базу оподаткування та уникнення мінімізації податкового навантаження на недобросовісних суб'єктів підприємницької діяльності, що своєю чергою неконкурентно впливає на права тих інвесторів і позичальників, які здійснюють інвестування у відповідності до міжнародних стандартів та українського законодавства.

Серед позитивних тенденцій законотворчості, безумовно, є утворення численних правових інституцій і правоположень, які меншою мірою потрапляють наразі в модернізаційне поле зору українського парламенту та ще не знайшли адекватного й належного державного регулювання. Зокрема, багато питань до законодавця залишаються в таких сферах економіки, як енергетичний сектор, антимонопольне та конкурентне регулювання, інфраструктура, місцеве самоврядування, децентралізаційні процеси тощо. Також новаторські законодавчі зміни слабко впроваджуються у податковій і митній сферах, у роботі правоохоронних органів, що безпосередньо пов'язано із забезпеченням належних прав і свобод людини, включно на вільну і прогнозовану підприємницьку діяльність.

Говорячи про виконавчу гілку влади, зазначимо, що її робота тісно пов'язана з актами законодавця, який безпосередньо визначає правовідносини в тому чи іншому секторі

економіки держави. Однак без актів уряду та відповідних розпоряджень державних адміністрацій на місцях є неможливим практичне втілення й виконання того, що закладено політикою уряду за підтримки парламенту. Фактично, виконавча гілка влади покликана деталізувати, структурувати і широко впроваджувати економічні закони та інші акти парламенту, що дозволяє спільними зусиллями втілювати принципи «живого права» та природних прав людини, трансформуючи їх у конкретні економічні права і свободи.

Звичайно, маючи значні тривалі боргові зобов'язання, зокрема запозичення від транснаціональних і міжнародних фінансових установ, а також іноземних урядів, проведення економічних реформ в Україні необхідно здійснювати із врахуванням таких зобов'язань. Економічний ефект співпраці з крупними міжнародними донорами, які переважно належать до країн із конституційною економікою та розвинутою конституційною демократією, які керуються відповідними принципами й цінностями, полягає не лише в залученні необхідного фінансування, якого не вистачає для здійснення відповідної політики держави. Він також має значення для погодження трансформаційних реформ, які повинні покращувати платоспроможність держави-позичальника, що в цілому матиме позитивний економічний і соціальний ефект для всіх сторін таких взаємовідносин.

Варто відзначити, що задля більш плідної роботи з бізнесом в Україні було запроваджено інститут Ради бізнес-омбудсмена ¹, покликаний безпосередньо захищати права та інтереси підприємців, незалежно від форми їхньої діяльності та юрисдикційної приналежності у випадках, коли держава в особі її органів порушує охоронювані права та ін-

---

¹ Як працює інститут бізнес-омбудсмена в Україні: ще один спосіб захиститися від незаконного тиску держорганів на бізнес. URL: <http://chp.com.ua/ua/all-news/item/64588-yak-pratsyue-institut-biznes-ombudsmena-v-ukrajini-she-odin-sposib-zakhistititsya-vid-nezakonnogo-tisku-derzhorganiv-na-biznes>

тереси суб'єктів господарської діяльності, зокрема й шляхом корупційного тиску. Переважна частина скарг підприємців і підприємств стосується зловживань податкових, митних і правоохоронних органів, що знаходить своє відображення у відповідних рекомендаціях і зверненнях бізнес-омбудсмана до порушників їх прав.

Виконавча гілка влади значною мірою намагається заповнювати прогалини управлінського та інституційного характеру певними новоствореними структурами, які передбачають особистий нагляд і втручання відповідних високих посадових осіб держави або її органів у підприємницьку діяльність. Для прикладу – при Президентові України існує Офіс Національної інвестиційної ади¹. Завдання цієї Ради полягає у формуванні політики залучення інвестицій і забезпечення гарантій їх збереження та примноження. Також відносно нещодавно було створено Комісію при Кабінеті Міністрів України з питань захисту бізнесу, що так само фактично свідчить про існування відповідних проблем і про необхідність позасистемного «ручного» реагування (втручання) у процеси підприємництва, які в ринковій конституційній економіці повинні були б вирішуватись інституційно або ж не існувати взагалі. Однак, вочевидь, певна безсистемність і неефективність взаємодії всіх трьох гілок влади і породжує намагання здійснювати ручне управління економічними процесами, зокрема у сфері підприємництва, що не можна вважати позитивним явищем, але сподіваємось – воно є тимчасовим (перехідним).

Говорячи про роль і значення судової системи, яка на сьогоднішній день перебуває, мабуть, у найбільш турбулентному стані, слід відзначити її важливість і підкреслити осо-

---

¹ Питання Національної інвестиційної ради : Указ Президента України від 21 червня 2019 р. № 423/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/423/2019>

бливу цінність для забезпечення захисту прав та свобод людини у сфері підприємництва.

Починаючи з 2016 року, зміни в загальному судочинстві розпочались внесенням змін до Конституції України і тривають до сьогоднішнього дня у вигляді переформатування складу нещодавно створеного Верховного Суду, інших органів кваліфікації та підбору суддівського корпусу тощо. За останній час на конституційному рівні було закріплено поетапну адвокатську монополію у здійсненні представництва в судах усіх інстанцій. Також відбулося прийняття абсолютно нових за своєю філософією та цінностями процесуальних кодексів у сфері цивільного, господарського та адміністративного судочинства, що дозволило судам більш широко застосовувати принцип верховенства права при ухваленні ними рішень, а також розширило можливості застосування конституційних принципів впровадження справедливого права та його відмежування від несправедливих, юридично нікчемних правових актів. Таке нововведення однозначно дає можливість справляти незалежним і об'єктивним судом справедливе та неупереджене судочинство, ефективно захищати права й охоронювані інтереси суб'єктів підприємницької діяльності.

Важливим елементом конституційної судової реформи 2016 року стало формування нових і чітких функцій для Верховного Суду та його Великої Палати. Адже задум реформи зводився до того, щоб нарешті почати формувати єдину сталу судову практику, використовувати зразкові справи при ухваленні рішень судами нижчих інстанцій з метою мінімізації корупційної складової в системі судочинства. Адже у випадку формування дійсно системної практики Верховного Суду відпаде потреба й бажання зловживати правом, оскільки фінал спору все одно буде таким, яким його заздалегідь визначено на найвищому судовому рівні.

Варто відзначити, що після конституційної реформи 2016 року Конституційний Суд України (далі – КСУ) із органу судової влади був перетворений на незалежний орган судового конституційного контролю, що захищає Конституцію України. Проте зміни в конституційному статусі КСУ не вплинули на природу, роль та значення його рішень і висновків, які відповідно до статті 151-2 Конституції України є обов'язковими, остаточними і не можуть бути оскаржені¹. Новацією останніх років, яку можна віднести до позитивних тенденцій конституційного та загального судочинства, стала нова редакція Закону України «Про Конституційний Суд України» 2017 року², відповідно до якого впроваджено інститут конституційної скарги громадян. Цей новий інструмент дозволяє людині або ж суб'єкту підприємницької діяльності ефективно реагувати на неконституційний закон або його положення шляхом звернення до КСУ зі скаргою про визнання одного або другого неконституційним, що тягне за собою втрату ними своєї чинності та відповідне впорядкування спірних відносин. Як слушно стверджують деякі судді КСУ, «фактично рішення Конституційного Суду України – це конституційні норми у їх динаміці», а тому підприємці отримали ще один сучасний дієвий інструмент захисту своїх прав та інтересів.

Підсумовуючи викладене, нам вбачається необхідним започаткування реальних кроків влади та бізнес-середовища в напрямку досягнення сталих економічних процесів, у основі яких лежить концепція реального захисту прав і свобод людини на свободу економічної та підприємницької діяльності. Звичайно, що ще зарано говорити про певні економічні або ж соціальні результати вищезгаданих реформа-

---

¹ Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

² Про Конституційний Суд України : Закон від 13 липня 2017 р. № 2136-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19>

ційних процесів. Проте з впевненістю можна констатувати, що ще 10 років тому такий поступ міг існувати хіба що в уяві просунутих експертів і вчених.

Тому важливим завданням в Україні сьогодні є сприяння та розроблення (на основі доктрини сталого розвитку) інститутів економічних і підприємницьких свобод, із запозиченням та використанням позитивного міжнародного досвіду й практики. Вітчизняна юридична наука не стоїть осторонь таких важливих і позитивних процесів. Вона все активніше долучається до процесів формування сталої конституційної демократії із ринковою конституційною економікою. Вже сьогодні в працях таких вчених, як Устименко В. А., Прилуцький Р. Б., Підцерковний О. П., Гарагонич О. В., Резнікова В. В., Савчин М. В., Джабраїлов Р. А., Химчук Р. А., Джуринський О. В. та інших¹ розробляються концепції про економіко-правові цінності й методи, що кореспондуються із Цілями сталого розвитку в Україні та формуванням доктрини «живого права». Тому цей процес за суттю є незворотнім, але його якість буде залежати від ідей, концепцій і смислів, які в нього вкладатимуться у найближчі роки і десятиліття.

---

¹ Джуринський О. В. Джерела господарського права України : монографія. К.: Ліра-К, 2016. 204 с.; Кампо В. М., Гринюк Р. Ф., Устименко В. А. Система джерел права в актах органу конституційної юстиції: проблеми теорії. *Вісник Конституційного Суду України*. 2013. № 2. С. 62-75; Конституційні основи правового забезпечення економіки України (проблеми конституційної економіки) : збірник наукових матеріалів «круглого столу» (м. Донецьк, 2 липня 2010 р.) / наук. ред. В. К. Макутов; НАН України, Ін-т економіко-правових досліджень. Донецьк-Київ : Юго-Восток, 2011. 121 с.; Кампо В. М. Чи потрібна була конституційна демократія для становлення соціально зорієнтованої економіки в Україні у 1994-2004 роках? (критичні роздуми з приводу однієї статті) *Економіка і право*. 2018. № 3 (51). С. 101-117; М. Маркуш. Шляхи підвищення ефективності виконання рішень Конституційного Суду України: теоретичні та практичні аспекти. *Вісник Конституційного Суду України*. 2009. № 5. С. 76-88; Савчин М. В. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму : монографія. Ужгород : РІК-У, 2018. 440 с.

Гармонізація законотворчої діяльності із судовою практикою, прозоре, ефективне та відповідальне виконання Урядом справедливих, виважених економічних і соціальних програм повинні посилити захищеність прав і свобод людини у сфері економіки в Україні, а просвітництво та формування культури підприємництва допоможуть наблизити бізнес-співтовариство до Цілей сталого розвитку та розбудови по-справжньому міцної, ринкової конституційної економіки. Так рухались і рухаються всі перехідні економіки, що досягали значних успіхів, орієнтуючись на кращі світові економічні тренди ¹.

---

¹ Наприклад, див: Талер Р. Поведінкова економіка. Як емоції впливають на економічні рішення / пер. з англ. Світлани Крикуненко. К.: Наш формат, 2018. 464 с.

**ЗАПИТАННЯ ПРО КЕРІВНІ ПРИНЦИПИ ООН
З ПИТАНЬ БІЗНЕСУ ТА ПРАВ ЛЮДИНИ,
ЯКІ СТАВЛЯТЬСЯ НАЙЧАСТІШЕ***

(Публікація Управління Верховного Комісара ООН
з прав людини, 2014 р. HR/PUB/14/3)

ВСТУП

У червні 2011 року Рада ООН з прав людини, що є головним міжурядовим органом Організації Об'єднаних Націй щодо заохочення і захисту прав людини, схвалила «Керівні принципи з питань бізнесу та прав людини». Керівні принципи були розроблені Спеціальним представником Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй з питань прав людини і транснаціональних корпорацій та інших підприємств – Джоном Раггі¹.

Це схвалення стало важливою віхою в багаторічній дискусії про співвідношення прав людини та підприємницької діяльності. Схвалені Керівні принципи стали першою авторитетною глобальною рамковою основою для вирішення

---

¹ Переклад цього документу Організації Об'єднаних Націй «Запитання про Керівні принципи з питань бізнесу та прав людини, що ставляться найчастіше» («Frequently Asked Questions about the Guiding Principles on Business and Human Rights») виконано за підтримки Ресурсного центру з питань бізнесу та прав людини (Велика Британія) у рамках Спільного проекту 2019 року Центру перспективних досліджень і співробітництва з прав людини у сфері економіки Інституту економіко-правових досліджень НАН України, Ресурсного центру з питань бізнесу та прав людини та Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради з прав людини «*Просування поваги прав людини в сфері бізнесу в контексті імплементації Цілей сталого розвитку в Україні*».

Доповідь Спеціального представника Генерального секретаря з питань прав людини і транснаціональних корпорацій та інших підприємств Джона Раггі (A/HRC/17/31). Див. також Керівні принципи з питань бізнесу та прав людини: Реалізація Рамкової програми Організації Об'єднаних Націй «Захист, повага та засоби захисту прав» (видання Організації Об'єднаних Націй).

питань, пов'язаних із впливом підприємницької діяльності на всі права людини, яка може бути застосована як по відношенню до держав, так і до підприємств, і яка встановила їхні відповідні обов'язки й відповідальність за виявлення ризиків стосовно прав людини, що виникають у зв'язку з підприємницькою діяльністю.

Керівні принципи були схвалені також і багатьма компаніями, комерційними організаціями, організаціями громадянського суспільства, профспілками, національними і регіональними установами та іншими зацікавленими групами. Це ще більше зміцнило їхній статус як ключової глобальної нормативної бази з питань бізнесу та прав людини.

Керівні принципи є результатом шестирічної роботи Спеціального представника, яка включає поглиблені дослідження і широкі консультації з підприємницькими структурами, урядами, громадянським суспільством, постраждалими особами та громадами, юристами, інвесторами та іншими зацікавленими сторонами, а також тестову перевірку їх практичного застосування.

Запитання про Керівні принципи, що ставляться найчастіше

Ця публікація, що містить запитання, які ставляться найчастіше (Frequently Asked Questions – FAQs), має на меті роз'яснення історії розробки та змісту Керівних принципів, а також надання відповіді на питання про те, як вони співвідносяться з більш широкою системою захисту прав людини та іншими рамковими засадами.

Вона не є практичним посібником, але в додатках III і IV наведено перелік таких посібників та інших ресурсів, які можуть стати у нагоді в справі практичної реалізації Керівних принципів.

Окрім того, Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини (УВКПЛ) випустило по-

сібник з тлумачення питань про корпоративну відповідальність щодо поваги прав людини, в якому пояснюється суть, мета й наслідки цих Керівних принципів, адресованих підприємницьким структурам¹. Ця публікація щодо запитань, які ставляться найчастіше, покликана слугувати доповненням до Керівних принципів і посібником з їхнього тлумачення. Слід сподіватися, що вона допоможе як досвідченим фахівцям, так і новачкам краще орієнтуватися в Керівних принципах завдяки їх роз'ясненню у відповідному контексті.

Вона адресована широкій аудиторії: від експертів у сфері прав людини, урядів, громадянського суспільства, профспілок і підприємств – до представників широкої громадськості, зацікавлених у розумінні цього важливого рамкового документа, для управління ризиками у сфері прав людини, пов'язаних із підприємницькою діяльністю.

Ця публікація охоплює багато тем, які були предметом значних консультацій у ході розробки Керівних принципів, і відповідає на питання, які піднімалися зацікавленими сторонами як до, так і після їх схвалення Радою ООН з прав людини. Ця публікація жодним чином не змінює і не доповнює положення Керівних принципів або передбачених в них вимог до держав і підприємств.

Ряд організацій, які спеціалізуються в конкретній галузі або проблемній площині, також забезпечують інформаційні ресурси і рекомендації для сприяння поширенню та впровадженню Керівних принципів.

Деякі з них перераховано нижче в Додатках III та IV.

---

¹ Корпоративна відповідальність щодо поваги прав людини : посібник з тлумачення (видання Організації Об'єднаних Націй).

ГЛАВА І. ЗАГАЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

Запитання 1. Що таке «права людини»?

Ідея прав людини одночасно проста і переконлива: у кожної людини є право на гідне ставлення до неї. Права людини належать всім людям, незалежно від громадянства, місця проживання, статі, національного або етнічного походження, кольору шкіри, віросповідання, мови або будь-якого іншого статусу. Будь-яка людина повинна мати можливість користуватися правами людини без дискримінації. Ці права взаємопов'язані, взаємозалежні та неподільні.

Нерідко права людини закріплено в законі та гарантуються нормами договорів, звичаєвого міжнародного права, загальних принципів та інших джерел міжнародного права. Міжнародне право прав людини закріплює зобов'язання держав діяти певним чином або утримуватися від певних дій з метою заохочення і захисту прав людини та основоположних свобод окремих осіб або груп осіб.

Стандарти у сфері прав людини

Загальна декларація прав людини 1948 року була розроблена представниками багатьох країн для запобігання повторення жаків Другої світової війни і є наріжним каменем сучасного права прав людини.

На Всесвітній конференції з прав людини у Відні в 1993 році всі країни, які брали в ній участь (171 держава), підтвердили свою прихильність сподіванням, висловленим у Декларації.

Загальна декларація була кодифікована в міжнародному праві шляхом прийняття в 1996 році Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права. У своїй сукупності ці три документи відомі як Міжнародний білль про права людини. Два міжнародних пакти доповнюються сімо-

ма іншими «основоположними» міжнародними договорами в галузі прав людини.

Набуваючи статусу учасників міжнародних договорів, держави беруть на себе зобов'язання в рамках міжнародного права дотримуватися, захищати й виконувати права людини. Зобов'язання держав поважати права людини означає, що вони повинні утримуватися від перешкоджання реалізації прав людини та від їх обмеження. Їхні зобов'язання захищати права людини передбачають захист окремих осіб і груп осіб від порушень їхніх прав. Їх зобов'язання щодо виконання прав людини означають, що держави повинні вживати активних заходів для сприяння здійсненню основних прав людини. Всі держави ратифікували хоча б один із дев'яти основоположних договорів із прав людини, а 80 % держав ратифікували чотири або більше таких договорів. Деякі засадничі положення в галузі прав людини знаходяться також під загальним захистом звичайного міжнародного права в усіх країнах і цивілізаціях.

Усі права людини – будь то цивільні, культурні, економічні, політичні або соціальні – є неподільними та взаємозалежними. Це означає, що поліпшення становища у площині реалізації одного права сприяє просуванню інших. Так само й обмеження одного права негативно впливає на всі інші.

Аби дізнатися більше про права людини, розвиток міжнародного правозахисного руху та питання й механізми у сфері прав людини, відвідайте веб-сайт Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини: www.ohchr.org.

Що таке «трудові права»?

Трудові права – це права працівників, які закріплено в міжнародних трудових стандартах, розроблених у рамках діяльності Міжнародної організації праці (МОП). Зокрема, її Декларація про основні принципи і права у сфері праці зо-

бов'язує всі її держави-члени дотримуватися чотирьох категорій принципів і прав: свободи асоціації та права на ведення колективних переговорів; ліквідації примусової праці; ліквідації дитячої праці та ліквідації дискримінації у зв'язку з працею і зайнятістю. Ці права закріплено у восьми основних конвенціях МОП.

Щоб дізнатися більше про трудові права і міжнародні трудові стандарти, в тому числі про вісім основних конвенцій МОП, відвідайте веб-сайт: www.ilo.org/global/standards/lang-en/index.htm.

Запитання 2. Як права людини стосуються бізнесу?

Вже давно визнано, що підприємницька діяльність може чинити величезний вплив на права людини. Такий вплив може бути позитивним – наприклад, через нововведення і послуги, які можуть підвищити життєвий рівень людей в усьому світі. Він може бути й негативним – наприклад, у тих випадках, коли підприємницька діяльність руйнує уклад життя людей, призводить до експлуатації трудящих або викликає переміщення громад. Підприємницькі структури можуть також бути співучасниками зловживань у сфері прав людини, що здійснюються іншими суб'єктами, включаючи держави, наприклад, у випадках, коли вони вступають у змову зі службами безпеки з метою жорстокого придушення протестів або надають інформацію державі про своїх клієнтів, яка згодом використовується державою для стеження за інакодумцями та їх покарання.

Однак міжнародні договори про права людини зазвичай не накладають прямих юридичних обов'язків на представників приватного сектора, таких як підприємницькі структури. Саме держави зобов'язані забезпечувати ухвалення та виконання внутрішнього законодавства, яке повинно вимагати від підприємницьких структур поваги та дотримання прав людини, наприклад, законів про встановлення міні-

мального віку для прийому на роботу. Існують деякі винятки в різних сферах права, наприклад, міжнародне гуманітарне право накладає зобов'язання також на приватних осіб, у тому числі на фізичних осіб і на підприємницькі структури. Проте відповідно до загальнопоширеної думки, договірні зобов'язання в галузі прав людини стосуються лише держав. Оскільки відповідно до міжнародного права прав людини підприємницькі структури не мають таких саме юридичних обов'язків, які мають держави, ведеться давня дискусія про те, які саме обов'язки у сфері прав людини покладаються на підприємницькі структури. Керівні принципи з питань бізнесу та прав людини було розроблено для уточнення різних функцій і обов'язків, які покладаються на держави і підприємницькі структури для вирішення питань, пов'язаних із впливом господарської діяльності на права людини.

Запитання 3. Що таке «Керівні принципи» і як вони були розроблені?

«Керівні принципи з питань бізнесу та прав людини» – реалізація Рамкової програми Організації Об'єднаних Націй «Захист, повага і засоби захисту прав», включають в себе 31 принцип, де визначаються обов'язки та відповідальність держав і підприємницьких структур щодо захисту і поваги прав людини в контексті господарської діяльності та забезпечення доступу до ефективних засобів захисту прав окремих осіб і груп, які постраждали від такої діяльності.

Керівні принципи були розроблені в період з 2005 по 2011 рік Джоном Раггі, професором Гарвардського університету і Спеціальним представником Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй з питань прав людини і транснаціональних корпорацій та інших підприємств. Мандат Спеціального представника було затверджено Комітетом з прав людини в 2005 році, у відповідь на зростаючу стурбованість впливом підприємницької діяльності на права людини

і відсутність ясності в питанні про відповідальність підприємницьких структур у справі захисту прав людини.

Комітет звернувся до Генерального секретаря з проханням призначити Спеціального представника для з'ясування рівня відповідальності та підзвітності як підприємницьких кіл, так і держав по відношенню до підприємницької діяльності та прав людини.

Згодом Спеціальний представник виконав широку програму досліджень і консультацій, приділивши особливу увагу проведенню консультацій за участю представників самих різних зацікавлених сторін у всіх регіонах світу для забезпечення того, щоб його думки і рекомендації спиралися на інформацію, яка враховує широке коло поглядів і накопичений досвід. У цілому було проведено 47 консультацій та експертних нарад за участю всіх груп зацікавлених сторін, включаючи представників урядів, підприємницьких кіл, громадянського суспільства і громад, права людини яких було порушено у зв'язку з господарською діяльністю. Крім того, в 2010 році проект Керівних принципів став предметом глобальної консультації, що відбулася в режимі он-лайн. В ході цієї консультації було отримано тисячі відповідей від зацікавлених сторін із більш ніж 100 країн.

У 2008 році, після закінчення його першого трирічного мандата, Спеціальний представник представив Раді ООН з прав людини доповідь, в якій виклав основні концептуальні положення під назвою «Захищати, дотримуватися та відновлювати в правах». У ній підтверджується, що держави зобов'язані захищати окремих осіб від зловживань і порушень у сфері прав людини, викликаних підприємницькою діяльністю, що підприємницькі кола мають відповідальність щодо поваги і дотримання прав людини і що жертвам повинно бути надано доступ до ефективних засобів захисту прав. Рада ООН схвально сприйняла цей документ і продовжила термін дії мандата Спеціального представника ще на

три роки, запропонувавши йому організувати обговорення шляхів «практичного застосування» цих концептуальних положень.

У червні 2011 року Спеціальний представник представив Керівні принципи з питань бізнесу та прав людини Раді ООН з прав людини, яка їх схвалила.

Запитання 4. У чому полягає важливість Керівних принципів?

Керівні принципи окреслюють план дій, що визначає параметри, в межах яких держави і підприємницькі структури повинні розробляти політику, правила і процеси, виходячи з їхніх відповідних ролей і конкретних обставин. Вони дають державам чітке уявлення про наслідки наявного у них зобов'язання захищати права людини від несприятливого впливу, який чиниться підприємницькими структурами, в тому числі забезпечувати потерпілим від їхньої діяльності доступ до ефективних засобів захисту прав.

Вони також є практичним посібником для підприємницьких структур щодо заходів, які їм слід застосовувати для забезпечення поваги прав людини, визнаних на міжнародному рівні, і розв'язання проблем вчинення негативного впливу. Будучи глобальною рамковою основою, вони забезпечують загальну платформу для дій і звітності, яка дозволяє оцінювати поведінку як держав, так і підприємницьких структур. Керівні принципи є глобальним стандартом, який знаходить все більш широке відображення також і в інших міжнародних структурах (див. Додаток II).

Запитання 5. Про що йдеться в Керівних принципах?

Керівні принципи з питань бізнесу та прав людини відображають структуру прийнятої в 2008 році Рамкової програми Організації Об'єднаних Націй «Захист, повага і засоби

захисту прав» і містять 31 принцип, покликаний сприяти втіленню цієї програми в життя. Згідно з її положеннями:

- Всі держави зобов'язані забезпечувати в межах їхньої юрисдикції захист кожного від зловживань і порушень у сфері прав людини, що вчиняються підприємницькими структурами.

- На підприємницькі структури покладається відповідальність поважати права людини – тобто вони повинні уникати зловживання і порушення прав осіб незалежно від місця, де ці структури працюють, від їхнього розміру або галузі діяльності, а також розв'язувати проблеми, викликані впливом, який ними чиниться. Ця відповідальність існує незалежно від того, чи виконують свої зобов'язання держави.

- Якщо відбуваються зловживання та порушення прав людини, жертви таких дій повинні мати доступ до ефективних засобів захисту прав через судові та позасудові механізми розгляду скарг.

За державами і підприємницькими структурами зберігаються ці різні, але взаємодоповнюючі обов'язки та відповідальність незалежно від будь-яких умов.

Обов'язок держави забезпечувати захист

Керівні принципи стверджують, що обов'язок держави захищати окремих осіб від порушень їхніх прав людини, що здійснюються приватними підприємствами, вимагає від держави вжиття відповідних заходів для попередження, розслідування, покарання та відшкодування збитку, спричиненого такими зловживаннями, за допомогою ефективних стратегій, законодавства, нормативних актів і судових рішень. Цей обов'язок впливає з наявних у держав зобов'язань в площині прав людини, які вони взяли на себе внаслідок ратифікації одного або кількох міжнародних договорів з прав людини, і на підставі твердих політичних переконань (див. також Главу II).

Корпоративна відповідальність щодо поваги прав людини

У Керівних принципах чітко вказується, що стандартом відповідального ставлення підприємницьких структур щодо прав людини є повага прав людини, і в них відображено конкретні кроки, які підприємці повинні здійснювати, щоб «знати» про наявність у них такої відповідальності та «демонструвати» свої дії в цьому напрямі. Ця відповідальність означає, що підприємницькі структури повинні знати про можливий вплив їхньої діяльності на права людини, уникати їх порушень і розв'язувати проблеми, що виникли внаслідок будь-якого потенційного або фактичного впливу. Якщо підприємницькі структури виявляють, що вони завдали шкоди або брали участь в її вчиненні, їм слід забезпечити або взяти участь у ефективних процесах відшкодування за подіяної шкоди.

Як пояснюється в Керівних принципах, відповідальність підприємницьких структур поважати права людини не залежить від здатності або готовності держави реалізувати її обов'язок щодо захисту прав людини ¹ (див. також Главу III).

Доступ постраждалих осіб до засобів захисту їхніх прав

У рамках свого обов'язку забезпечувати захист від зловживань у сфері прав людини, пов'язаних із підприємницькою діяльністю, держави повинні застосовувати належні заходи для забезпечення того, щоб постраждалі особи отримували доступ до ефективних засобів захисту прав у межах судової системи або з використанням відповідних позасудових чи адміністративних заходів.

---

¹ Для отримання більш докладної інформації про корпоративну відповідальність щодо поваги прав людини див. посібник *«Корпоративна відповідальність щодо поваги прав людини»*.

Крім забезпечення засобів захисту прав у рамках обумовлених законом процесів, якщо підприємницькі структури виявляють, що вони завдали шкоди або брали участь у її завданні, вони повинні – в інтересах окремих осіб і громад, які можуть постраждати від їх несприятливого впливу, заснувати ефективні механізми розгляду скарг і заяв на своєму оперативному рівні або використовувати вже наявні механізми (див. також Главу IV).

Запитання 6. Яким є правовий статус Керівних принципів?

Керівні принципи не є міжнародним договором, які зазвичай підлягають ратифікації з боку держав, і вони не створюють нових юридичних зобов'язань. Водночас у них містяться уточнення і роз'яснення наслідків відповідних положень чинних міжнародних стандартів у галузі прав людини, окремі з яких є юридично обов'язковими для держав, а також у Керівних принципах даються настанови щодо їх практичного застосування. Керівні принципи стосуються і впливають із наявних зобов'язань держав відповідно до міжнародного права. Для ефективного дотримання і здійснення цих зобов'язань найчастіше виникає потреба у наявності або ухваленні відповідного національного законодавства. Це, своєю чергою, означає, що положення Керівних принципів можуть бути відображені у внутрішньому законодавстві, яке регулює господарську діяльність.

Запитання 7. Якщо Керівні принципи не є юридично обов'язковим документом, чи мають вони лише факультативний характер?

Ні. Передбачається, що всі держави зобов'язані забезпечувати захист прав людини від зловживань і порушень, пов'язаних із підприємницькою діяльністю, і в більшості випадків це є їхнім юридичним зобов'язанням, що обумовлено

ратифікацію ними юридично обов'язкових міжнародних договорів у сфері прав людини, які містять правові положення з цього приводу. Згаданий у Керівних принципах обов'язок держави захищати права людини впливає саме з цих зобов'язань.

Відповідальність поважати права людини є мінімальним обов'язком, очікуваним від усіх суб'єктів підприємництва. У багатьох державах це відбивається – повністю або частково – у внутрішньому праві або нормативних приписах, що стосуються господарської діяльності. Підприємницькі структури зобов'язані дотримуватися такого внутрішнього законодавства.

Відповідальність щодо поваги прав людини може бути також включено до вимог, що мають обов'язкову силу, які передбачені в угодах між підприємницькими структурами та їхніми корпоративними і приватними клієнтами й постачальниками. У більшості випадків виконання таких вимог може бути забезпечено через судові органи. Керівні принципи передбачають, що підприємницькі структури завжди повинні ставитися до обов'язковості попередження ризику вчинення або сприяння вчиненню серйозних зловживань і порушень прав людини як до питання виконання правових норм.

Крім того, хоча належна обачність щодо прав людини і відшкодування збитків можуть не завжди бути закріплені законодавчими положеннями, вони необхідні для розуміння і демонстрації виконання підприємством своїх зобов'язань щодо поваги прав людини. Через невиконання цього обов'язку підприємницькі структури можуть опинитися перед осудом громадської думки, включаючи працівників, громадськість, споживачів, громадянське суспільство та інвесторів. Таким чином, неповага та недотримання підприємницькою структурою прав людини, викладених у Керівних принципах, може призвести до негативних юридичних, фінансових і репутаційних наслідків.

Запитання 8. Як у Керівних принципах трактується співвідношення між обов'язками держав і відповідальністю підприємницьких структур?

У Керівних принципах відображено розмежовані, але взаємодоповнюючі ролі держав і підприємницьких структур стосовно прав людини.

В них уточняється, що для забезпечення поваги прав людини підприємницькими структурами не лише вони самі повинні вживати заходи, але й держави також повинні проводити відповідну політику і створювати нормативно-правове середовище, що сприятиме повазі прав людини з боку підприємницьких структур і забезпечуватиме їхню відповідальність у випадку завдання несприятливого впливу.

У Керівних принципах чітко вказується, що на підприємницькі структури поширюється право країни, в якій вони працюють; проте в них також визнається, що можуть виникати ситуації, коли держава не має інституційного потенціалу для забезпечення виконання національних законів і правил підприємницькими структурами, зокрема транснаціональними, або вона може не бажати це робити. У деяких випадках може існувати колізія між національним правовим середовищем і міжнародними стандартами в галузі прав людини, в тому числі зобов'язаннями, взятими на себе державою. Керівні принципи забезпечують для держав, підприємницьких структур та інших зацікавлених сторін відповідні рамки, що дозволяють зрозуміти їх різні, але взаємодоповнюючі ролі й ті дії, які належить вчиняти для ефективного запобігання та усунення несприятливого впливу, пов'язаного з підприємницькою діяльністю.

Запитання 9. Яким чином Керівні принципи стосуються корпоративної соціальної відповідальності?

Корпоративна соціальна відповідальність (КСВ) розуміється по-різному. Традиційне розуміння ґрунтується на

тому, що підприємницькі структури вносять добровільний внесок у розвиток місцевої громади в благодійних цілях і роблять інші зусилля в соціальній та екологічній сферах. Хоча такі зусилля можуть стосуватися, бути сумісними або відповідати меті підтримки реалізації Керівних принципів, фундаментальна відмінність між цим традиційним розумінням КСВ і Керівними принципами полягає в тому, що від усіх підприємницьких структур очікується глобальне дотримання цих принципів, а не добровільні зусилля, які підприємницька структура може вирішити вжити в зв'язку з іншими її цілями і пріоритетами та/або в рамках її соціальної чи правової ліцензії на діяльність у конкретних ситуаціях.

У Керівних принципах однозначним чином визнається, що підприємницькі структури можуть брати на себе зобов'язання або виконувати роботу задля підтримки і заохочення прав людини, які можуть зробити внесок у справу реалізації цих прав. Однак такі дії не компенсують неповагу прав людини в рамках їхньої діяльності.

Останніми роками сформувалося інше розуміння КСВ, яке фокусується на корпоративному обов'язку розуміти й вирішувати проблеми впливу господарської діяльності на суспільство, з тим щоб уникати негативного впливу і максимально збільшувати її переваги для суспільства. Це визначення КСВ використовується, зокрема, Європейським Союзом. Таке визначення може охоплювати корпоративну відповідальність щодо поваги прав людини, як це закріплено в Керівних принципах. Передбачена Керівними принципами корпоративна відповідальність щодо поваги прав людини забезпечує також концептуальну й оперативну ясність перших двох принципів Глобального договору Організації Об'єднаних Націй, які вимагають, щоб підприємницькі структури брали на себе зобов'язання поважати права людини та підтримувати їх, уникати співучасті у зловживанні та порушенні прав людини.

Запитання 10. Чи перешкоджають Керівні принципи розробці майбутніх правових норм?

Керівні принципи не перешкоджають розробці будь-яких майбутніх нормативних або юридичних положень. В їх преамбулі йдеться, що ніяке положення Принципів не повинно розглядатися як таке, що обмежує або підриває будь-які юридичні зобов'язання, які покладаються на держави відповідно до міжнародного права в галузі прав людини. У Керівних принципах також зазначається, що «...державам не слід виходити з того, що підприємства у всіх випадках надають перевагу бездіяльності з боку держави або користуються нею; їм слід розглянути можливість застосування певного раціонального комплексу заходів – національних і міжнародних, обов'язкових і добровільних, що сприятимуть повазі та дотриманню підприємствами прав людини».

Крім того, Керівні принципи передбачають, що держави повинні періодично оцінювати адекватність/відповідність національних законів, мета або наслідки яких полягають у тому, щоб вимагати від підприємств дотримання прав людини, і «усувати будь-які прогалини» (Керівний принцип № 3). Це означає, що за умов відсутності відповідних законів, або якщо вони не здатні ефективно забезпечити повагу прав людини з боку підприємницьких структур, держави повинні усувати подібні нормативні прогалини або недоліки.

Отже, в Керівних принципах не міститься ніяких положень, що перешкоджають розробці міжнародним співтовариством будь-яких подальших нормативно-правових актів з метою посилення захисту і поваги прав людини в контексті здійснення підприємницької діяльності.

Запитання 11. Яке значення мають Керівні принципи для жертв зловживань і порушень у сфері прав людини з боку бізнесу?

Відповідно до Керівних принципів, від держав очікується застосування належних заходів у зв'язку з їхніми зобов'я-

заннями у сфері прав людини, з тим щоб жертви зловживань і порушень у сфері прав людини з боку бізнесу мали доступ до судових або відповідних ефективних позасудових засобів захисту прав. У них також пояснюється, що коли підприємства визначили, що вони завдали несприятливий вплив на права людини або сприяли йому, вони зобов'язані відшкодувати шкоду шляхом безпосереднього надання компенсації або долучившись до застосування передбачених законом процедур захисту прав потерпілих. Крім цього, в Керівних принципах встановлено критерії, відповідно до яких визначається ефективність механізму розгляду скарг, і даються вказівки, яким чином слід долати перешкоди на шляху доступу потерпілих до такого засобу захисту прав.

Ці положення забезпечують рамкові критерії, відповідно до яких громадянське суспільство і жертви та їхні представники можуть оцінити, чи були застосовані державою і підприємницькими структурами заходи, необхідні для забезпечення поваги прав людини і надання жертвам доступу до ефективних засобів захисту прав. З 2008 року організації громадянського суспільства та інші зацікавлені сторони, які представляють інтереси жертв порушень прав людини з боку бізнесу, використовували Рамкову програму Організації Об'єднаних Націй «Захист, повага та засоби захисту прав», а пізніше й Керівні принципи.

Наприклад, організації громадянського суспільства використовують Керівні принципи в якості основи для аналізу ризиків і відповідальності у сфері прав людини в конкретних секторах, а потім виступають за вжиття заходів і розробку кращих стандартів. Вони також використовують Керівні принципи для сприяння створенню або вдосконаленню механізмів розгляду скарг або для аналізу ефективності наявних механізмів захисту прав. Інші організації використовують Керівні принципи для аналізу того, чи здійснюють держави належні кроки шляхом прийняття

законодавчих, політичних і нормативно-правових заходів, спрямованих на захист прав людини від порушень, пов'язаних з підприємницькою діяльністю.

Декілька організацій підготували керівництва для жертв порушень прав людини з боку бізнесу, а також для організацій громадянського суспільства, в тому числі з питань використання Керівних принципів, у дослідницькій та інформаційно-просвітницькій діяльності. (Більш детальну інформацію див. в Додатку IV).

Керівні принципи як такі не слугують механізмом розгляду скарг або засобом захисту прав жертв порушень прав людини, пов'язаних із підприємницькою діяльністю. Такі механізми повинні відповідним чином створюватися державами і підприємницькими структурами для того, щоб забезпечувати потеплим доступ до ефективних засобів захисту їхніх прав.

Проте варто відзначити, що хоча Керівні принципи самі по собі не є спеціалізованим механізмом забезпечення відповідальності, існують інші міжнародні механізми, які здатні опрацьовувати питання, пов'язані з впливом підприємницької діяльності на права людини. Наприклад, розроблене Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) «Керівництво для багатонаціональних підприємств» передбачає створення в усіх її державах-членах національних контактних центрів, які можуть розглядати скарги на зловживання у сфері прав людини з боку суб'єктів господарювання в рамках процедури «особливих випадків». Це Керівництво стосується всіх держав-членів ОЕСР і всіх інших держав, які приєдналися до Декларації ОЕСР про міжнародні інвестиції та багатонаціональні підприємства (див. також питання 14).

Організації громадянського суспільства, постраждалі особи та інші зацікавлені сторони також можуть посилатися на Керівні принципи у своїх матеріалах, що подаються ними до органів Організації Об'єднаних Націй. Наприклад, деякі

організації громадянського суспільства в рамках універсального періодичного огляду представляли Раді ООН з прав людини документи про роль держав у забезпеченні поваги прав людини з боку підприємців у деяких країнах¹.

Запитання 12. Яким чином Керівні принципи стосуються груп осіб, які можуть бути особливо уразливі в зв'язку з несприятливою діяльністю бізнесу?

Деякі групи осіб можуть стикатися з підвищеним ризиком негативного впливу підприємницької діяльності. Зокрема, це особи, що вже маргіналізовані або виключені з суспільного життя, найчастіше це жінки, меншини, мігранти, особи з інвалідністю або корінні народи, які можуть бути більш уразливими в зв'язку з несприятливою діяльністю або можуть іншим чином піддаватися будь-якому негативному впливу. Інші групи, такі як діти, також можуть бути уразливими за певних обставин і потребують іншого захисту. У Керівних принципах чітко вказується, що принципи повинні застосовуватися без будь-якої дискримінації та з наданням особливої уваги правам і потребам людей із таких груп.

Обов'язок держави забезпечувати захист від пов'язаного з підприємницькою діяльністю несприятливого впливу на права людини поширюється на весь спектр її зобов'язань в галузі прав людини, в тому числі щодо прав жінок і гендерної рівності та принципу недискримінації в цілому. В Керівних принципах особливим чином наголошується на важливості запобігання ризику гендерного та сексуального насильства в зонах конфліктів. У них також підкреслюється, що обов'язок держави щодо забезпечення доступу до засобів захисту прав передбачає застосування заходів з метою зменшення або усунення перешкод для доступу до судових меха-

---

¹ Для отримання додаткової інформації стосовно цього Огляду і порядок подання документів див.: www.ohchr.org/en/hrbodies/upr/pages/uprmain.aspx

нізмів захисту, в тому числі у випадках, коли окремі групи осіб, такі як корінні народи або мігранти, можуть стикатися з труднощами при отриманні доступу до судів.

Корпоративна відповідальність щодо поваги прав людини включає оцінку потенційного або фактичного впливу на права людини, під час якої приділяється особлива увага впливу на осіб із груп або верств населення, які можуть більшим чином піддаватися ризику вразливості та маргіналізації. Більш конкретно Керівні принципи передбачають, що підприємницькі структури повинні поважати права окремих груп або верств населення, стосовно яких може виникнути потреба в особливій увазі. Це означає, що у підприємницьких структурах може виникнути потреба у вивченні їхньої можливості запровадити додаткові стандарти й інструменти у галузі прав людини, які стосувалися б корінних народів, жінок, національних, етнічних, релігійних і мовленевих меншин, дітей, осіб з інвалідністю, працівників-мігрантів і членів їхніх сімей. Також підприємницькі структури повинні вивчати питання стосовно того, яким чином чоловіки і жінки можуть стикатися з різними ризиками або по-різному відчувати вплив.

Запитання 13. Основна увага в Керівних принципах приділяється підприємницьким структурам і державам. Якою є роль інших сторін?

Цілий ряд організацій і груп, включаючи інвесторів, галузеві промислові асоціації, організації, що об'єднують багато зацікавлених сторін, національні правозахисні організації, профспілки й організації громадянського суспільства, можуть використовувати Керівні принципи (і багато хто з них вже використовує їх) для формування власної політики і процесів у галузі підприємницької діяльності та прав людини, включаючи лобювання й адвокаційну діяльність. Наприклад, багато національних установ з прав людини по-

ширюють інформацію про підприємницьку діяльність і права людини або сприяють розвитку національних планів дій щодо реалізації Керівних принципів, а деякі навіть мають повноваження, що забезпечують механізм подачі скарг із питань прав людини в контексті здійснення підприємницької діяльності.

У Додатках III і IV міститься інформація про відповідні ініціативи та рекомендації, зокрема Організації Об'єднаних Націй, регіональних організацій, національних правозахисних установ, профспілкових мереж і організацій громадянського суспільства. У запитанні 14 нижче наводяться приклади дій інших міжнародних і регіональних організацій на підтримку застосування Керівних принципів.

Колективні дії по лінії міжнародних установ можуть допомогти забезпечити більш узгоджене застосування всіма державами світу заходів, необхідних для забезпечення поваги й заохочення підприємницькими структурами поваги до прав людини. У липні 2012 року Генеральний секретар ООН представив Раді з прав людини доповідь про те, як Керівні принципи можуть бути ефективно інтегровані в програми і заходи Організації Об'єднаних Націй (A/HRC/21/21). Зокрема, Генеральний секретар рекомендував включити Керівні принципи в існуючі загальносистемні координаційні та політичні структури. Координаторам-резидентам ООН, призначеним представникам Генерального секретаря в країнах, які координують в них оперативну діяльність Організації Об'єднаних Націй, і персоналу ООН в різних країнах було запропоновано взяти на себе ініціативу забезпечувати, у співпраці з Управлінням Верховного комісара з прав людини (УВКПЛ), інтегрувати діяльність із впровадження Керівних принципів у зусилля з планування та адвокації на національному рівні. Рада з прав людини доручила УВКПЛ взяти на себе керівну роль у рамках системи органів ООН з

мейнстріму/просування Керівних принципів у відповідні механізми і програми.

Запитання 14. Яким чином Керівні принципи узгоджуються з іншими глобальними стандартами у сфері бізнесу і прав людини?

Керівні принципи були схвалені державами-членами Організації Об'єднаних Націй, вони ґрунтуються на фундаментальних стандартах ООН у галузі праці та прав людини. Таким чином, вони не є ще одним лише добровільним стандартом. Дійсно, їх нормативне значення демонструє той факт, що глобальні стандарти та ініціативи, які стосуються питань бізнесу і прав людини або мають відношення до них, базувалися на Керівних принципах та все більшою мірою ґрунтуються на них.

Наприклад, Керівні принципи було включено в оновлений у 2011 році текст Керівництва Організації економічного співробітництва й розвитку (ОЕСР) для багатонаціональних підприємств – звід керівних рекомендацій, що застосовуються всіма державами, які приєдналися до Декларації ОЕСР про міжнародні інвестиції та багатонаціональні підприємства. Оновлення забезпечило включення нової глави про права людини, яка узгоджується з Керівними принципами. У цьому тексті Керівництва також передбачається застосування процесу належної обачності, що є центральним елементом Керівних принципів, у всіх сферах, охоплених Керівництвом. Всі держави зобов'язані рекомендувати підприємницьким структурам, які працюють на їхній території або з неї, застосовувати Керівництво. Відповідно до нього держави також зобов'язуються створити національні контактні центри, які сприяють розумінню і застосуванню Керівництва підприємницькими структурами та забезпечують платформу для посередництва/медіації й примирення у випадках, коли підприємницькі структури, за наявними

повідомленнями, не дотримуються положень Керівництва (див. також запитання 11).

Регіональні організації, включаючи Раду Європи, Європейський Союз (ЄС) і Організацію американських держав (ОАД), висловили підтримку Керівним принципам і закликали до їх реалізації. Європейська Комісія – виконавчий орган Європейського Союзу, прийняла стратегію з корпоративної соціальної відповідальності, в якій відображені положення Керівних принципів. Рада Європи та Європейська Комісія звернулися до своїх держав-членів з рекомендаціями розробити національні плани дій щодо впровадження Керівних принципів, і Рада Європи ініціювала процес підготовки на основі Керівних принципів проекту документа, що належатиме до актів «м'якого права»¹. Асоціація держав Південно-Східної Азії (ASEAN) і Африканський союз розпочали вивчення можливості приведення свого порядку денного з питань підприємницької діяльності та прав людини у відповідність до Керівних принципів.

Керівні принципи є також частиною інших глобальних стандартів, що належать до питань бізнесу та прав людини. Наприклад, Стандарти діяльності з охорони навколишнього середовища і соціальної стійкості Міжнародної фінансової корпорації, яка є інструментом кредитування Світовим банком приватного сектора, було оновлено в 2011 році, їхні найважливіші аспекти відповідають принципу корпоративної відповідальності щодо поваги прав людини, викладеному в Керівних принципах. Керівні принципи відображено у відповідних частинах Добровільних керівних принципів відповідального державного регулювання питань володіння і

---

¹ Примітка: у 2016 році Комітет міністрів Ради Європи ухвалив Рекомендацію державам-членам Rec/CM (2016)3 з питань прав людини та бізнесу / Recommendation CM/Rec(2016)3 of the Committee of Ministers to member States on human rights and business, adopted by the Committee of Ministers on 2 March 2016 at the 1249th meeting of the Ministers' Deputies). URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805clad4.

користування земельними, рибними і лісовими ресурсами в контексті національної продовольчої безпеки Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (FAO). У заяві Глобального договору Організації Об'єднаних Націй говориться, що в Керівних принципах відображено зміст першого принципу Глобального договору і, відповідно, вони є частиною зобов'язань, взятих на себе учасниками Глобального договору. Міжнародна організація зі стандартизації (ISO) включила главу про права людини в Керівництво з питань соціальної відповідальності, яке приведено у відповідність до Рамкової програми Організації Об'єднаних Націй «Захист, повага та засоби захисту прав».

Запитання 15. Що таке «Робоча група з питань прав людини і транснаціональних корпорацій та інших підприємств»?

Коли 16 червня 2011 року Рада ООН з прав людини схвалила Керівні принципи, вона також вирішила призначити Робочу групу з питань прав людини і транснаціональних корпорацій та інших підприємств з метою забезпечення сприяння їх поширенню та реалізації в усьому світі. До складу Робочої групи входить п'ять незалежних експертів із різних географічних регіонів. Експерти можуть працювати в ній протягом максимального періоду в шість років. Робоча група є частиною системи спеціальних процедур Ради ООН з прав людини.

Робочій групі, крім того, доручено проводити консультації з усіма зацікавленими сторонами, а також виявляти і сприяти поширенню «належної практики» і висновків із досвіду. Вона також має мандат сприяти розвитку потенціалу, формулювати рекомендації щодо законодавства і політики у сфері підприємницької діяльності та прав людини і здійснювати офіційні візити до держав на їх запрошення. Робочій групі також доручено враховувати у своїй роботі гендерну

проблематику і приділяти особливу увагу потенційно вразливим групам осіб, таким як корінні народи і діти. Так само як і інші спеціальні процедури Ради ООН з прав людини, Робоча група може отримувати інформацію від потерпілих осіб або їхніх представників і направляти звернення до держав та інших стейкхолдерів / зацікавлених сторін з проханням інформувати її про проблеми реалізації прав людини в галузі, якої стосується її мандат.

Крім того, Робоча група керує роботою Форуму з питань бізнесу та прав людини, який щорічно проводиться в Женеві (інформацію про Форум див. у запитанні 16).

Робоча група щорічно звітує про свою діяльність перед Радою з прав людини і Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй.

Інформацію про її повноваження, склад, заходи і звіти можна знайти на веб-сайті Управління Верховного Комісара ООН з прав людини (УВКПЛ).

Запитання 16. Що таке «Форум з питань бізнесу та прав людини»?

Форум з питань бізнесу та прав людини було засновано в 2011 році, відповідно до резолюції 17/4 Ради з прав людини. Мандат Форуму включає обговорення тенденцій і труднощів у ході реалізації Керівних принципів, заохочення діалогу та співпраці, вивчення проблем, які виникають у конкретних секторах або в зв'язку з певними умовами роботи, або щодо конкретних груп осіб, а також виявлення передового досвіду. Роботою Форуму керує Робоча група з питань прав людини і транснаціональних корпорацій та інших підприємств (див. запитання 15).

Форум є відкритим для участі усіх зацікавлених сторін, включаючи держави, інші органи Організації Об'єднаних Націй, міжнародні організації, національні установи з прав людини, підприємницькі структури, бізнес-асоціації, проф-

спілки, наукові кола та неурядові організації. Щороку Голова Ради з прав людини призначає голову Форуму на підставі регіональної ротації. Голова готує звіт про роботу Форуму.

Форум проводиться щорічно протягом двох робочих днів. Інформацію про його мандат, попередні й майбутні засідання можна знайти на веб-сайті Управління Верховного Комісара ООН з прав людини.

Запитання 17. Де можна знайти рекомендації, що стосуються реалізації Керівних принципів?

Управління Верховного Комісара ООН з прав людини випустило Посібник-тлумачення, присвячений корпоративній відповідальності щодо поваги прав людини; він базується на дослідженнях, проведених у період дії мандата колишнього Спеціального представника Генерального секретаря, Джона Ратті¹.

Декілька організацій опублікувало свої власні рекомендації стосовно імплементації Керівних принципів у конкретних секторах економіки, таких як видобувна промисловість, або в зв'язку з конкретними питаннями, наприклад, права корінних народів. Ці рекомендації призначені переважно для підприємницьких структур. Проте деякі організації та ініціативи розробили також рекомендації для держав, наприклад, стосовно того, як розробити національні плани дій щодо впровадження Керівних принципів. У Додатку IV міститься неповний перелік джерел щодо подальших рекомендацій.

---

¹ Див. посилання 206.

ГЛАВА II. ОБОВ'ЯЗОК ДЕРЖАВИ ЗАБЕЗПЕЧУВАТИ ЗАХИСТ

Запитання 18. Що означає «обов'язок держави забезпечувати захист»?

Перша засаднича основа Керівних принципів стосується обов'язку держави забезпечувати захист. Її основоположні принципи стверджують, що відповідно до чинних норм міжнародного права в галузі прав людини держави повинні захищати права людини від зловживань і порушень з боку приватних осіб, у тому числі підприємницьких структур. Це означає, що держави повинні запобігати зловживанням і порушенням прав людини, розслідувати їх, притягати до відповідальності винних і забезпечувати компенсацію у зв'язку з порушеннями, які виникають в ході здійснюваної в країні підприємницької діяльності.

Передбачається також, що держави повинні чітко заявити про те, що вони очікують від підприємницьких структур, які знаходяться на їхній території та/або під їхньою юрисдикцією, поваги прав людини в процесі їх діяльності, тобто в кожній країні та в будь-якому контексті, в якому вони працюють.

Окрім основоположних принципів цієї першої засадничої основи існує п'ять оперативних принципів, які передбачають конкретні дії держав щодо виконання обов'язку забезпечувати захист прав людини у сфері підприємницької діяльності. Вони охоплюють широкий спектр законодавства і політики та підрозділяються на наступні основні категорії:

1. Загальні функції держав у сфері нормативного регулювання та політики.

Вони включають: ухвалення і дотримання законів, які вимагають від підприємницьких структур поваги прав людини; створення нормативно-правового середовища, що сприяє повазі підприємницькими структурами прав люди-

ни; і розробку керівних рекомендацій для підприємницьких структур щодо їхніх обов'язків.

2. Взаємодія (nexus) між державою і бізнесом.

Стосується ситуацій, коли держава володіє (або контролює) підприємницькою структурою або коли вона вступає в договірні відносини чи іншим чином взаємодіє з підприємницькими структурами для забезпечення надання послуг, які можуть чинити вплив на реалізацію прав людини. Нарешті, це стосується комерційних угод держави, зокрема державних закупівель.

3. Забезпечення поваги прав людини підприємницькими структурами на територіях, зачеплених конфліктами.

Території, зачеплені конфліктами, представляють підвищений ризик з точки зору здійснення серйозних порушень прав людини, в тому числі підприємницькими структурами. Керівні принципи включають положення, які передбачають розробку державами (походження і приймаючими) рекомендацій, надання допомоги і створення механізмів, що запобігають участі підприємницьких структур у зловживаннях і порушеннях прав людини на територіях, зачеплених конфліктами.

4. Забезпечення узгодженості політики.

Передбачає забезпечення узгодженості політики, яка впроваджується різними державними органами і структурами, у тому числі в ході діяльності, здійснюємої в якості членів багатосторонніх інституцій, а також контроль за тим, щоб угоди і договори про співробітництво із закордонними партнерами (наприклад, двосторонні інвестиційні договори) відповідали зобов'язанням держав у галузі прав людини.

У чому на практиці проявляється обов'язок держави забезпечувати захист прав?

Встановлення стандартів у сфері гігієни праці та виробничої безпеки є одним із прикладів застосування зако-

нодавчих і нормативно-правових заходів, що вимагають від підприємницьких структур поваги та дотримання прав людини. Ці стандарти захищають працівників від умов, які можуть створити загрозу їхньому життю або здоров'ю. Держави можуть забезпечити реалізацію відповідних законодавчих положень, наприклад, шляхом створення наглядових органів, на кшталт інспекцій з питань праці, які можуть стежити за дотриманням стандартів на підприємствах і застосовувати санкції у випадках, коли підприємницькі структури не дотримуються встановлених норм.

Окрім того, в багатьох державах розробляються комплексні рекомендації для підприємницьких структур щодо дотримання відповідних стандартів.

Держави можуть вимагати від підприємницьких структур застосовувати процедуру належної обачності в їхніх відносинах з партнерами по бізнесу, наприклад, із зарубіжними постачальниками, зокрема шляхом запитів про надання глобальної інформації щодо того, як вони забезпечують дотримання трудових норм у їхніх ланцюгах поставок, або шляхом встановлення умови стосовно використання процедури належної обачності як необхідного критерію для отримання певних видів державної підтримки, таких як експортні кредити.

Запитання 19. Чи зводиться обов'язок держави забезпечувати захист до здійснення більш жорсткого регулювання?

Відповідні регулювання, законодавство та правозастосування є важливими і необхідними елементами виконання державою обов'язку забезпечувати захист від зловживань і порушень у сфері прав людини з боку третіх осіб, в тому числі підприємницьких структур. У Керівних принципах міститься конкретний заклик до держав вживати «...необхідні заходи, спрямовані на попередження та розслідування

таких зловживань і порушень, покарання за них і відшкодування шкоди» (Керівний принцип № 1), і уточняється, що це означає прийняття відповідного законодавства та норм регулювання, які вимагають від підприємницьких структур поважати права людини. Правозастосування може забезпечуватися шляхом прийняття адміністративних заходів, а також, в разі необхідності, через судові рішення.

У коментарі до Керівного принципу № 3 чітко вказується, що держави повинні визначати, чи забезпечують ці закони необхідне охоплення в контексті обставин, які змінюються, й чи створюють вони, разом із відповідною політикою, умови, які б сприяли повазі та дотриманню підприємницькими структурами прав людини. Якщо законодавство не забезпечує ефективний захист прав людини, може знадобитися перегляд чинного або ухвалення нового законодавства. Іншими словами, реалізація обов'язку держави захищати права людини передбачає не лише більш жорстке регулювання як таке, а скоріше, зусилля, спрямовані на забезпечення належного регулювання, яке адекватним і ефективним чином вимагає від підприємницьких структур поваги прав людини.

Керівні принципи спрямовані не лише на забезпечення регулювання і правозастосування. В них також визнається, що держави мають в своєму розпорядженні ряд правових, політичних та економічних інструментів, які дозволяють їм забезпечити повагу прав людини з боку бізнесу. Принципи, що лежать в основі обов'язку держави забезпечувати захист, передбачають не лише створення стимулів, але й застосування санкцій, а також можливість формулювати рекомендації, надавати підтримку і зміцнювати спроможність поряд із застосуванням регулятивних і каральних заходів, у разі необхідності. Держави повинні поєднувати різні заходи, які забезпечують адекватність і ефективність захисту. Це називається раціональним комплексом заходів.

Деякі держави вимагають від підприємницьких структур, зокрема від великих багатонаціональних корпорацій, публічно звітуватися про заходи соціального та екологічного характеру, які застосовуються ними в усьому світі. Вимагаючи таку звітність, держави сприяють більшій прозорості та можливості здійснення офіційного і громадського контролю за діяльністю підприємницьких структур. Це може бути одною складовою із цілого комплексу заходів, покликаних забезпечувати повагу підприємницькими структурами прав людини та інформування громадськості про їхні зусилля в цьому напрямі.

Запитання 20. Чи повинні держави ставити вимоги у сфері прав людини підприємницьким структурам, що працюють за кордоном?

Керівні принципи передбачають, що державам слід чітко заявити усім підприємницьким структурам, які доміцільовані на їхніх територіях та/або перебувають під їхньою юрисдикцією, що вони очікують від них поваги прав людини в процесі їхньої діяльності. В них зазначається, що нині згідно з міжнародним правом у галузі прав людини від держав, як правило, не вимагається регулювати екстериторіальну діяльність підприємницьких структур, які доміцільовані на їхній території та/або перебувають під їхньою юрисдикцією, але в цілому їм і не забороняється робити це, оскільки існує визнана юрисдикційна основа та дотримано умову загальної розумності (див. Керівний принцип № 2).

Завдяки раціональному комплексу заходів, передбачених у Керівних принципах, держави мають набір опцій в галузі політики, регулювання та правозастосування як щодо безпосередньо екстериторіальної юрисдикції (підтверджуючи юрисдикцію підприємницької структури для діяльності за кордоном), так і щодо внутрішньодержавних заходів, які можуть мати екстериторіальні наслідки (внутрішні захо-

ди, спрямовані на стримування, стимулювання глобальної діяльності підприємницької структури або такі, що будь-яким іншим чином впливають на неї).

У Керівних принципах визнається, що можуть існувати вагомі політичні причини для екстериторіальної юрисдикції. Наприклад, у Керівних принципах відзначається, що ризик серйозних порушень прав людини є найбільшим на територіях, зачеплених конфліктом.

На таких територіях «приймаюча» держава може не мати можливості чи бажання захищати права людини. Крім того, там можлива така ситуація, коли органи державного контролю й управління відсутні. У таких випадках держава «походження» має відігравати особливу роль у наданні консультацій, допомоги та керівних рекомендацій, і вимагати від підприємницьких структур, що працюють на цих територіях, гарантій, що вони не причетні до зловживань і порушень прав людини.

Також визнається, що ця площина міжнародного права лише розвивається, і деякі договірні органи з прав людини невинно рекомендують державам «походження» вживати заходів щодо попередження за кордоном зловживань і порушень у сфері прав людини з боку підприємницьких структур, які знаходяться під їхньою юрисдикцією.

Комітет з прав людини, що є експертним комітетом з питань імплементації Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, підтвердив у своїх заключних зауваженнях державам-учасникам, що обов'язок держав чітко формулювати очікування стосовно того, що підприємницькі структури, які доміцільовані на їхній території або знаходяться під їхньою юрисдикцією, повинні поважати права людини протягом всієї їхньої діяльності, може витікати із зобов'язань у сфері прав людини, передбачених Пактом. Комітет також закликав держави забезпечити доступ до засобів захисту осіб, чиї права людини порушено такими підприємницьки-

ми структурами, які працюють за кордоном (CCPR/C/DEU/CO/6).

Запитання 21. Що означає «узгодженість політики» і в чому полягають її наслідки для держав?

Керівні принципи посилаються на поняття «узгодженість політики» в контексті обов'язку держави забезпечувати захист. У будь-якій державі повинен функціонувати ряд урядових відомств, установ та інших організацій, які беруть участь у формуванні правил діяльності підприємств. Це можуть бути департаменти з питань праці, установи, яким доручено здійснювати нагляд за виконанням норм корпоративного права, здійснювати регулювання у сфері обігу цінних паперів, інвестицій, кредитування і страхування експорту, агентства, торгові організації та ін. Держави повинні забезпечити, щоб всі ці структури були поінформовані про державні зобов'язання у сфері прав людини і дотримувалися їх при виконанні своїх відповідних повноважень, у тому числі шляхом надання їм відповідної інформації, забезпечення професійної підготовки і підтримки.

Держави повинні також знайти важкодосяжний баланс між різними потребами суспільства – в таких ситуаціях держави повинні забезпечити досягнення узгодженості політики, аби дотриматися своїх зобов'язань у сфері прав людини.

На практиці узгодженість політики передбачає забезпечення того, щоб структури, які регулюють створення та функціонування суб'єктів господарювання, не могли б через недогляд перешкодити повазі прав людини в процесі підприємницької діяльності. Наприклад, корпоративне право, як правило, не заохочує менеджерів підприємницьких структур займатися проблемами прав людини, однак держави можуть створити стимули і вимоги у сфері поваги прав людини шляхом внесення змін до корпоративного права. Іншим прикладом є агентства з питань стимулюванню експорту,

які повинні бути поінформовані про обов'язок держави чітко заявляти про свої очікування щодо поваги прав людини при здійсненні діяльності підприємницькими структурами, доміцільованими на їхній території, або які знаходяться під їхньою юрисдикцією. Це передбачає застосування відповідних заходів для забезпечення ефективного виявлення і пом'якшення ризику порушень прав людини у процесі реалізації проектів, яким надається кредитна або інша підтримка з боку держави.

Запитання 22. У чому полягає особливість територій, зачеплених конфліктом?

Ризик причетності підприємницьких структур до серйозних, тобто широкомасштабних, значних і систематичних зловживань і порушень у сфері прав людини є особливо високим на територіях, зачеплених конфліктом. У цьому випадку належне дотримання прав людини є рідкістю, наприклад, з тієї причини, що держава не має можливості здійснювати ефективний контроль на даній території, не в змозі чи не бажає захищати або поважати права людини, або ж якщо така територія знаходиться де-факто під контролем збройних груп. Насправді, серйозні порушення прав людини часто є показником фактичного або потенційного конфлікту.

Цей підвищений ризик вимагає особливої обачності від підприємницьких структур, які працюють на такій території, а також особливої уваги з боку держави з метою запобігання вчинення підприємницькими структурами або їх участі у вчиненні таких зловживань та порушень. Це може створювати особливі труднощі там, де відсутні ефективні державні інститути захисту прав, як це часто буває на територіях, зачеплених конфліктом. Навіть якщо «приймаюча» держава зобов'язується захищати права людини, в тому числі в ситуаціях конфлікту, як зазначено вище, вона часто не в змозі зробити це.

У таких ситуаціях держава «походження» (держава, в якій підприємницька структура зареєстрована або має свою штаб-квартиру чи основний офіс) зобов'язана взаємодіяти з підприємницькими структурами з тим, щоб допомогти їм виявляти, запобігати і пом'якшувати пов'язані з правами людини ризики, обумовлені їхньою діяльністю та діловими відносинами з їхніми партнерами по бізнесу. Держави також повинні відмовляти в доступі до державної підтримки або послуг тим підприємницьким структурам, які беруть участь у серйозних зловживаннях та порушеннях прав людини і відмовляються вживати заходів для вирішення цих проблем.

Деякі держави застосовували такі заходи в цьому напрямі, які передбачали, наприклад, вимогу до підприємницьких структур, що використовують сировину або товари з територій, зачеплених конфліктом (наприклад, так звані «мінеральні ресурси із зон конфлікту»), розкрити інформацію про джерело походження та використання таких матеріалів. Інші держави надають підприємницьким структурам конкретні вказівки і попередження про ризики, пов'язані з правами людини в певній зоні конфлікту.

Запитання 23. Чи повинні держави розробляти національні плани дій із впровадження Керівних принципів?

Керівні принципи не містять вказівок про те, яким чином держави повинні їх реалізовувати. Проте кілька міжнародних і регіональних механізмів рекомендують державам розробити національні плани дій з питань бізнесу і прав людини для забезпечення здійснення Керівних принципів. Національні плани дій можуть бути для держав засобом поліпшення координації роботи між різними державними структурами, компетенція яких стосується імплементації Керівних принципів, а також сприяти проведенню в національному масштабі дискусії між різними стейкхолдерами / зацікавленими сторонами. Національні плани дій також

можуть стати гнучкими, але структурованими засобами для вироблення національної політики й нормативно-правових положень, забезпечення прозорості та моніторингу досягнутого прогресу. Наприклад, Робоча група з питань бізнесу та прав людини рекомендувала державам розробити такі плани. Європейська Комісія запропонувала всім державам-членам Європейського Союзу розробити національні плани дій, і Рада Європи закликала свої держави-члени зробити те ж саме.

Існує безліч способів імплементації державами Керівних принципів, і таку діяльність можна реалізувати в рамках уже наявних ініціатив – наприклад, окремі держави включають ініціативи щодо реалізації Керівних принципів до своїх загальнонаціональних планів дій у сфері прав людини – або її можна не пов'язувати з подібним скоординованими зусиллям. Основний принцип полягає в тому, що держави повинні виконувати свої міжнародні зобов'язання в галузі прав людини, вживаючи необхідних заходів для забезпечення ефективного запобігання, розслідування та покарання за порушення прав людини з боку суб'єктів економічної діяльності. Держави можуть визнати за необхідне й доцільне розробити загальний план своїх дій для забезпечення ефективності таких заходів та інформувати підприємницькі структури й інші зацікавлені сторони про свої плани і заходи, що здійснюватимуться.

Ряд держав вже вжили заходів з метою впровадження Керівних принципів на національному рівні. Деякі з них скористалися для цього національними стратегіями та планами дій, в яких було викладено завдання та способи реалізації різних аспектів Керівних принципів.

Більш детальну інформацію про національні плани дій держав можна знайти на веб-сайті Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини (www.ohchr.org).

Глава III. КОРПОРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЩОДО ПОВАГИ ПРАВ ЛЮДИНИ

Запитання 24. Що таке «корпоративна відповідальність щодо поваги прав людини»?

Друга засаднича основа Керівних принципів встановлює корпоративну відповідальність поважати права людини. Відповідно до Керівних принципів це означає запобігання зловживанню та порушенню прав інших осіб і розв'язання проблем несприятливого впливу на права людини, коли він стався. Іншими словами, підприємницька структура повинна виконувати свою діяльність таким чином, щоб не порушувати або не чинити несприятливого впливу на права людини інших людей, будь то співробітники, члени громади, споживачі або інші особи. Ця відповідальність була підтверджена Радою ООН з прав людини, визнана такими органами, як Міжнародна організація праці, Організація економічного співробітництва і розвитку та Глобальний договір Організації Об'єднаних Націй, а також все більше відображається в заявах самих підприємницьких структур.

Відповідальність щодо поваги прав людини вимагає від підприємницьких структур ухвалення корпоративної політики і виконання дій, необхідних для запобігання та пом'якшення будь-якого ризику вчинення або участі у вчиненні несприятливого впливу на права людини. У тих випадках, коли підприємницькі структури встановлюють, що вони вчинили несприятливий вплив або сприяли його вчиненню, їм слід відшкодувати завдану шкоду або співпрацювати з метою її відшкодування. Використовуючи свої ділові відносини з партнерами по бізнесу, підприємницькі структури повинні також прагнути запобігати або пом'якшувати будь-які негативні наслідки, безпосередньо пов'язані з їхньою спільною діяльністю, продукцією чи послугами.

Відповідальність щодо поваги прав людини стосується, як мінімум, всіх міжнародно визнаних прав людини, закріплених у Міжнародному біллі про права людини та в Декларації Міжнародної організації праці основних принципів і прав у світі праці, але іноді, в залежності від контексту, підприємницькі структури також повинні брати до уваги додаткові міжнародні стандарти в галузі прав людини. Хоча дії, спрямовані на повагу прав людини, залежать від масштабу й складності організації підприємницьких структур, відповідальність щодо поваги та дотримання прав людини поширюється на всі підприємницькі структури, незалежно від їхнього розміру, сфери діяльності або місцезнаходження.

У 2012 році Управління Верховного Комісара з прав людини опублікувало Посібник-тлумачення принципу корпоративної відповідальності щодо поваги прав людини ¹, в якому детально роз'яснюється, що означають і якій саме меті слугують Керівні принципи, коли застосовуються щодо підприємницьких структур. У ньому міститься докладна інформація про відповідальність підприємницьких структур щодо поваги прав людини, а також розкривається багато інших питань, про які йдеться в цьому розділі.

Запитання 25. З чого впливає ця відповідальність?

Загальна декларація прав людини закликає «кожен орган» суспільства сприяти реалізації прав людини для всіх. На міжнародному рівні корпоративна відповідальність щодо прав людини є нормою очікуваної поведінки, визнаної практично всіма добровільними і рекомендаційними документами в межах «м'якого права», що стосуються корпоративної відповідальності. Після того, як Керівні принципи було схвалено Радою ООН з прав людини, ця відповідальність була

---

¹ Див. посилання 207.

підтверджена державами-членами Організації Об'єднаних Націй.

Як було розглянуто в Главі II, основним обов'язком держав є ухвалення та дотримання законів і політики, які вимагають від підприємств поважати права людини. Якщо держава виконує і дотримується своїх зобов'язань у площині прав людини, в тому числі обов'язку забезпечувати захист від зловживань і порушень прав людини з боку підприємницьких структур, то повага таких прав на практиці, як правило, є питанням виконання законів.

Проте в Керівних принципах чітко заявлено, що відповідальність поважати права людини стосується навіть і тих держав, в котрих таке законодавство відсутнє або застосовується неефективно. Таким чином, корпоративна відповідальність щодо поваги прав людини існує незалежно від обов'язку держави забезпечувати захист прав людини, як це передбачено першою засадничою основою Керівних принципів.

Запитання 26. Що очікується від підприємницьких структур у зв'язку з їхньою відповідальністю поважати права людини?

Підприємницькі структури повинні знати про свою відповідальність поважати права людини й демонструвати її дотримання. Це неможливо без розробки відповідної корпоративної політики та внутрішніх процедур. По-перше, підприємницькі структури повинні **підтвердити** свою **політичну прихильність** справі поваги прав людини. По-друге, вони повинні невинно **забезпечувати належну обачність** щодо поваги прав людини з метою виявлення, запобігання, пом'якшення наслідків і надання інформації про їхній вплив на права людини. Нарешті, вони повинні розробити процедури для **забезпечення відшкодування шкоди**, завданої ними в результаті несприятливого впливу на права людини, або завданню якого вони сприяли.

Заява про політику у сфері прав людини

В якості основи для закріплення відповідальності щодо поваги прав людини, підприємницьким структурам слід висловити свою прихильність за допомогою загальнодоступної політичної заяви. Така заява повинна бути схвалена на найвищому рівні компанії й містити вимоги до персоналу, ділових партнерів та інших сторін, безпосередньо пов'язаних діловими відносинами з її діяльністю, продукцією чи послугами. Ця заява не обов'язково має бути окремим документом, вона може бути інтегрована в наявні корпоративні заяви і кодекси поведінки ділових партнерів. Заява повинна охоплювати роботу всіх ланок підприємницької структури, починаючи з самої верхньої, і знаходити відображення в політиці оперативної діяльності та поточних процесах.

Належна обачність у сфері прав людини

Поняття «належна обачність у сфері прав людини» стосується безперервного процесу виявлення й усунення впливу на права людини в ході діяльності та результатів діяльності підприємницької структури, а також мережі її постачальників і ділових партнерів. Належна обачність у сфері прав людини передбачає оцінку внутрішніх процедур і систем підприємницької структури, а також її зовнішню взаємодію з групами осіб, які потенційно можуть постраждати від її діяльності.

Як зазначено в Керівних принципах, підприємницькі структури повинні інтегрувати результати процесу застосування принципу належної обачності у сфері прав людини в політику і внутрішні процедури на відповідному рівні, а також виділити відповідні ресурси і делегувати повноваження для їх впровадження. Метою застосування принципу належної обачності є виявлення, попередження та пом'якшення несприятливого впливу господарської діяльності на права людини, і підприємницькі структури повинні стежи-

ти за досягненням цієї мети. Нарешті, це передбачає готовність поширювати інформацію про свою прихильність і дії щодо забезпечення поваги прав людини за межами підприємницької структури, в тому числі серед тих груп осіб, які можуть бути зачеплені її діяльністю.

З огляду на те, що діяльність підприємницьких структур, її контекст і наслідки можуть змінюватися, вони повинні періодично проводити оцінку свого потенційного або фактичного впливу на права людини в рамках процесу належної обачності.

Відшкодування шкоди

Коли підприємницькі структури виявляють, що вони завдали несприятливого впливу або сприяли йому, їм слід у рамках законних процесів відшкодувати завдану шкоду або співпрацювати з метою її відшкодування. У деяких випадках відшкодування шкоди найкраще досягається за допомогою судових механізмів, і в цьому випадку підприємницька структура повинна співпрацювати з ними. В інших випадках найбільш ефективними для забезпечення відшкодування шкоди можуть бути діалог, посередництво/медіація, арбітраж або інші позасудові механізми. Відповідний спосіб відшкодування шкоди значним чином буде залежати від побажань постраждалих осіб. (Для отримання додаткової інформації див. Главу IV).

Запитання 27. Чи не нав'язують Керівні принципи підприємницьким структурам міжнародно-правові зобов'язання держав у сфері прав людини?

Ні. Застосований термін «відповідальність» щодо поваги прав людини, на відміну від терміну «обов'язок», вказує на те, що повага прав людини не є таким зобов'язанням, яке чинне міжнародне право в галузі прав людини безпосередньо накладає на підприємницькі структури, хоча елементи

цієї відповідальності часто включаються в національні закони. У Керівних принципах відображено різні, але взаємодоповнюючі обов'язки держав і підприємницьких структур, коли мова йде про запобігання зловживанням і порушенням прав людини та про розв'язання проблем впливу господарської діяльності на права людини. Як було зазначено в Главі II, міжнародне право в галузі прав людини зобов'язує держави вживати належних заходів для захисту прав людини від несприятливого впливу з боку підприємницьких структур. Навпаки, будь-які юридичні обов'язки на підприємницькі структури стосовно корпоративної відповідальності щодо поваги та дотримання прав людини, зазвичай покладаються державами на національному рівні, в деяких випадках це відбувається внаслідок міжнародних зобов'язань держав у сфері прав людини. Водночас Керівні принципи передбачають, що незалежно від того, чи виконують держави свої обов'язки щодо захисту прав людини, підприємницькі структури несуть самостійну/незалежну відповідальність щодо поваги прав людини.

Запитання 28. Які права людини мають важливе значення і чому?

Оскільки підприємницькі структури можуть впливати практично на весь спектр міжнародно визнаних прав людини, їх відповідальність поважати ці права поширюється на всі такі права.

Як мінімум, це стосується прав, закріплених у Загальній декларації прав людини, у двох міжнародних пактах про громадянські й політичні та про економічні, соціальні й культурні права, а також у Декларації МОП основних принципів і прав у світі праці, яка охоплює вісім основних конвенцій МОП. Залежно від контексту, включаючи випадки, коли підприємницька діяльність створює ризики для осіб із певних груп населення, які потребують особливої уваги, може

виникнути необхідність, аби підприємницькі структури застосовували додаткові міжнародні стандарти у сфері прав людини. Наприклад, підприємства, діяльність яких може вплинути на права дітей, повинні також враховувати конкретні права, закріплені в Конвенції про права дитини.

На практиці, в певних галузях або контекстах підприємницькі структури часто стикаються з ризиком більш значного впливу на окремі конкретні права людини, порівняно з іншими правами. Однак це не впливає на той факт, що відповідальність щодо поваги прав людини поширюється на всі права.

Запитання 29. Чи повинні підприємницькі структури також сприяти правам людини та виконувати їх?

Ні. Міжнародне право в галузі прав людини покладає на держави обов'язок сприяти правам людини та виконувати їх. Корпоративна відповідальність щодо поваги та дотримання прав людини вимагає від підприємницьких структур не порушувати права людини, але не вимагає, щоб вони виходили за рамки цього, сприяли правам людини.

Однак це не заважає підприємницьким структурам сприяти та допомагати в здійсненні прав людини, якщо вони можуть і бажають робити це. Такі заходи можуть мати добровільний характер або передбачатися умовами контракту за певних обставин. Але ці додаткові заходи не є частиною загальної базової відповідальності всіх підприємницьких структур щодо поваги прав людини, і вони не можуть замінити або компенсувати недотримання цієї відповідальності.

Проте, багато підприємницьких структур підтримують права людини. Сторони, які підписали Глобальний договір ООН, зобов'язуються «підтримувати і поважати» права людини, як зазначено в першому з десяти принципів Глобального договору.

Приклади того, як бізнес може підтримувати права людини, можна знайти на веб-сайті Глобального договору Організації Об'єднаних Націй: www.unglobalcompact.org.

Запитання 30. Як відповідальність щодо поваги прав людини стосується сфери впливу підприємницької структури?

Концепція сфери впливу підприємницької структури іноді використовується для визначення меж її соціальної відповідальності, але не згадується в Керівних принципах. Ця концепція може бути корисна при розгляді питань про способи участі підприємницької структури в сприянні правам людини або про підтримку інших соціальних цілей. Однак у Керівних принципах сфера впливу не розглядається як підстава для покладання відповідальності на підприємницьку структуру за шкоду, заподіяну правам людини. Навпаки, відповідальність визначається впливом її діяльності на права людини: чи здійснює підприємницька структура несприятливий вплив або сприяє йому, або ж її діяльність, продукція або послуги безпосередньо пов'язані з несприятливою дією, обумовленою її діловими відносинами з партнерами по бізнесу. Таким чином, її вплив, що розуміється тут як важіль впливу, стає важливим елементом при визначенні того, що можна, з точки зору розумності, зробити для подолання такого впливу, і відповідь на це питання, як правило, залежить від контексту. Якщо підприємницька структура сама не завдала несприятливих наслідків, то важіль впливу, який вона має по відношенню до порушника, буде визначати вибір із цілого спектру варіантів запобігання або пом'якшення наслідків, але це не впливатиме на масштаб самої відповідальності.

Якщо необхідно визначити пріоритетність дій по усуненню ризиків у сфері прав людини, то підприємницьким структурам під час прийняття рішень слід керуватися сту-

пенем серйозності виявленого потенційного або фактичного впливу з урахуванням можливості того, що відсутність своєчасних заходів може призвести до непоправних наслідків ¹.

Запитання 31. Чи слід вимагати від підприємницьких структур виконання лише внутрішнього законодавства?

Якщо ухвалене і чинне національне законодавство вимагає від підприємницьких структур дотримуватися всіх міжнародно визнаних прав людини, то повага прав людини є юридичним обов'язком. Однак корпоративна відповідальність щодо поваги прав людини існує крім і понад необхідність дотримання національних законів і нормативів, які захищають права людини. Це рівною мірою стосується випадків, коли національне законодавство є слабким, коли воно відсутнє або не діє. Як правило, одна з найскладніших ситуацій для підприємницької структури виникає тоді, коли національне законодавство прямо суперечить міжнародним стандартам у галузі прав людини або не повною мірою відповідає їм.

Наприклад, національне законодавство деяких держав не забезпечує рівні права чоловіків і жінок або обмежує право на свободу вираження поглядів і свободу зібрань. Якщо національне законодавче середовище унеможлиблює для підприємницької структури реалізацію її відповідальності щодо поваги прав людини повною мірою, то передбачається, що така структура повинна знайти способи забезпечити дотримання принципів міжнародно визнаних прав людини і постійно демонструвати свої зусилля в цій сфері. Це може виражатися, наприклад, у формі протесту проти урядових вимог, у вигляді прагнення вступити в діалог з урядом із питань прав людини або пошуку таких способів, які б звіль-

---

¹ Для отримання більш докладної інформації див. посібник *«Корпоративна відповідальність щодо поваги прав людини»*.

нили бізнес від виконання положень законодавства, що можуть призвести до негативних наслідків для прав людини. Але якщо в подальшому національний контекст унеможливорює запобігання або пом'якшення негативного впливу на права людини, підприємницька структура, ймовірно, буде змушена розглянути питання про припинення своєї діяльності з урахуванням компетентної оцінки наслідків такого кроку для прав людини.

Запитання 32. Яка різниця між здійсненням або сприянням здійсненню впливу і впливом, що «безпосередньо пов'язаний» із діяльністю, продукцією чи послугами підприємницької структури?

Принцип корпоративної відповідальності щодо поваги прав людини вимагає від підприємницьких структур:

а) не чинити або не сприяти вчиненню будь-якого несприятливого впливу на права людини в процесі своєї діяльності та усувати будь-які наслідки, коли вони виникли;

б) прагнути пом'якшувати будь-який вплив або запобігати вчиненню впливу, який безпосередньо пов'язаний з їхньою діяльністю, продукцією і послугами через їхні ділові відносини.

Приклади

Підприємницька структура може сприяти негативному впливу, якщо вона заперечує право працівників на самоорганізацію. Підприємницька структура може сприяти вчиненню негативного впливу, якщо вона забезпечує фінансування проекту будівництва, який потягне за собою примусове виселення, або ж дає згоду постачальнику на замовлення щодо закупівлі, терміни виконання якого унеможливають для постачальника дотримання міжнародних трудових норм. Діяльність, продукція або послуги підприємницької структури можуть бути безпосередньо пов'язані з негативним впливом через її ділові відносини, якщо один із її постачаль-

ників послуг – субпідрядник, без її відома залучає підрядників, які використовують примусову працю. В останньому прикладі підприємницька структура не спричиняє або не сприяє спричиненню негативного впливу, але в разі поінформованості про такі факти її дії мають бути спрямовані на запобігання та/або пом'якшення таких наслідків.

Різні форми участі підприємницьких структур у несприятливому впливі на права людини вимагають різних заходів реагування. В рамках процесу застосування принципу належної обачності щодо прав людини підприємницька структура оцінює характер своєї участі в несприятливому впливі на права людини, тобто визначає, чи підпадає вона під зазначені вище пункти а) або б). У разі, якщо підприємницька структура *вчиняє або може вчинити несприятливий вплив* на права людини, їй слід ужити необхідних заходів з метою припинення такого впливу або запобігання йому. Якщо вона *сприяє або може сприяти вчиненню негативного впливу* на права людини, вона повинна вжити необхідних заходів для припинення або запобігання свого впливу, а також максимально використовувати свої важелі впливу для пом'якшення будь-якого впливу, що триває.

Якщо вплив на права людини безпосередньо пов'язаний з діяльністю підприємницької структури, її продукцією чи послугами через її ділові відносини з партнерами, вона повинна прагнути попереджати або пом'якшувати такий вплив, навіть якщо вона не сприяла йому.

Термін «безпосередній зв'язок» стосується зв'язку між шкодою і продукцією, послугами та діяльністю підприємницької структури через інші компанії (ділові відносини). Причинна залежність між діяльністю підприємницької структури і несприятливим впливом не є фактором, що впливає на сферу застосування цієї частини Керівних принципів.

«Ділові відносини» підприємницької структури в широкому розумінні означають відносини з партнерами по біз-

несу, суб'єктами господарювання в її ланцюжку створення вартості та іншими державними або недержавними суб'єктами, які мають безпосереднє відношення до її діяльності, продукції або послуг. Це стосується учасників у ланцюжку поставок за межами першого рівня підприємницької структури, а також непрямі й безпосередні ділові відносини¹.

Запитання 33. Чи відрізняється відповідальність малих і середніх підприємств від відповідальності великих транснаціональних компаній?

Ні, відповідальність щодо поваги прав людини є основою вимогою для всіх підприємницьких структур незалежно від їхнього розміру, виду діяльності, сектора або галузі. Не слід вважати, що невелике підприємство завжди чинить менший потенційний або реальний вплив на права людини в порівнянні з більшою компанією. Однак розмір підприємницьких структур нерідко впливає на вибір підходу, використовуюваного для реалізації її відповідальності.

Діапазон діяльності великих компаній, очевидно, є більш широким, у них більш широкі ділові відносини і довші та складніші ланцюжки поставок порівняно з невеликими компаніями. Ймовірно, що процедури та системи прийняття рішень і способи комунікації, контролю і нагляду в великих компаніях також є більш складними. Таким чином, всі ці чинники повинні знаходити відображення в політиці та процедурах, необхідних великим компаніям для того, щоб гарантувати, що, з одного боку, вони отримують необхідну інформацію, а з іншого – поважають права людини на

---

¹ Для отримання більш докладної інформації див. Посібник *«Корпоративна відповідальність щодо поваги прав людини»*. Крім того, УВКПЛ у відповідь на конкретні питання організацій ззовні випустило «Посібник щодо різних згаданих в Керівних принципах категорій впливу, зокрема у фінансовому секторі». З такими директивними вказівками можна ознайомитися на сторінках веб-сайту www.ohchr.org/Documents/Issues/Business/LetterSOMO.pdf та www.ohchr.org/Documents/Issues/Business/LetterOECD.pdf

практиці. У більшості випадків великим компаніям потрібні більш формальні та всеосяжні системи, з тим щоб ефективним чином пов'язати принцип поваги прав людини зі своєю діяльністю.

Невеликі підприємницькі структури застосовують менш формальні способи комунікації, мають менше число працівників і менш формальні структури управління. Тому внутрішні системи і нагляд можуть бути менш формалізованими і складними. Водночас, незважаючи на те, що підприємницькі структури з невеликим числом співробітників, можливо, часто не потребують дуже комплексних систем, розмір підприємницької структури не повинен бути вирішальним фактором для визначення характеру і масштабу заходів, необхідних для вирішення проблем, пов'язаних з ризиком для прав людини, – завжди слід мати на увазі ризик для прав людини, який створюють діяльність, продукція, послуги і ділові відносини підприємницької структури.

Не виключено, що підприємницька структура буде змушена вдатися, наприклад, до послуг зовнішніх експертів у галузі прав людини і до застосування підходу належної обачності, якщо таких фахівців у самій структурі немає.

Існує велика ймовірність того, що продукція, види діяльності та послуги підприємницької структури, що торгує золотом і нараховує 20 співробітників, яка купує золото в зачеплених конфліктами країнах, де є поширеними порушення у сфері прав людини при розробленні корисних копалин, будуть пов'язані з наданням несприятливого впливу на права людини через її ділові відносини. Її політика та заходи, спрямовані на запобігання участі в таких порушеннях, повинні бути відповідними цим ризикам. Можливо, для цього буде потрібно створення всеосяжної та формальної системи.

Про інформаційні ресурси, що конкретно стосуються малих і середніх підприємств, див. у Додатку IV.

Глава IV. ДОСТУП ДО ЗАСОБІВ ЗАХИСТУ ПРАВ

Запитання 34. Що передбачено Керівними принципами стосовно доступу до засобів захисту прав?

Одним із основоположних принципів міжнародної системи захисту прав людини є забезпечення доступу жертв до ефективних засобів правового захисту в разі порушення їхніх прав. Усунення несприятливого впливу на права людини охоплює як процес забезпечення захисту прав у разі такого впливу на права людини, так і суттєві заходи реагування, які можуть пом'якшити такий вплив або перетворити його на позитивний. У Керівних принципах підтверджується, що обов'язок держави забезпечувати захист від зловживань і порушень у сфері прав людини, якщо такі було здійснено підприємницькими структурами, полягає в наданні надійних і адекватних засобів захисту прав постраждалих осіб шляхом використання судових, адміністративних, законодавчих чи інших відповідних процедур, якщо такі порушення відбуваються в межах їхніх територій та/або юрисдикції.

Ефективні судові механізми слугують основою для забезпечення доступу до засобів правового захисту; обов'язок держави гарантувати доступ до них полягає в застосуванні належних заходів для того, щоб державні судові механізми були наділені повноваженнями розглядати питання щодо порушень у сфері прав людини, пов'язаних із підприємницькою діяльністю. Це передбачає вжиття заходів щодо усунення правових, практичних та інших перешкод (таких як адміністративні збори або мовленнєві бар'єри), які можуть завадити потерпілим особам направляти свої справи до відповідних інстанцій.

Перешкоди на шляху доступу до місцевих судів

Громади меншин або корінних народів можуть не володіти мовою більшості населення. Якщо суди, навіть у районах

проживання меншин або корінного населення, використовують лише мову більшості, це може перешкодити жертвам звернутися до суду. В таких випадках обов'язок держави щодо забезпечення доступу до судового захисту може полягати в залученні перекладачів, які дозволять меншинам розуміти хід судового процесу, викладати претензії своєю рідною мовою та виступати в суді.

Проте обов'язок забезпечувати доступ до ефективних засобів захисту прав не означає, що держави повинні лише зміцнювати правові рамки і судові системи. Вони також зобов'язані гарантувати, щоб розгляд справ і винесення рішень щодо скарг, пов'язаних із зловживаннями та порушеннями прав людини в ході підприємницької діяльності, могли за необхідності здійснюватися з використанням ефективних позасудових засобів захисту прав. Адміністративні, законодавчі та інші позасудові механізми відіграють найважливішу роль з точки зору доповнення та розширення функцій судових механізмів.

Такими позасудовими механізмами можуть бути омбудсмени, органи з питань праці та зайнятості, наділені повноваженнями розглядати справи, а також національні установи із захисту прав. Вони можуть мати судові повноваження, наприклад, деякі національні правозахисні інституції виконують зазвичай роль посередників між сторонами, в той час як інші мають повноваження розглядати справи, виносити рішення, визначати санкції та забезпечувати інші форми захисту прав.

Принципи, що стосуються забезпечення доступу до засобів захисту прав, стосуються не лише держав. Вони також встановлюють, що підприємницькі структури мають співпрацювати з судовими механізмами і сприяти застосуванню механізмів оперативного рівня при розгляді та прийнятті рішень щодо скарг окремих осіб і громад, які могли постраждати від їхньої діяльності. Проте механізми розгляду скарг

оперативного рівня не слід використовувати з метою підриву ролі законних профспілок у вирішенні трудових спорів, а також для закриття доступу до судових або інших позасудових механізмів розгляду скарг. Багатосторонні та інші спільні ініціативи, засновані на стандартах у сфері прав людини, повинні також забезпечувати ефективні механізми розгляду скарг.

У Керівних принципах міститься перелік критеріїв ефективності державних і недержавних позасудових механізмів розгляду скарг. Ці критерії передбачають, що ефективні позасудові механізми розгляду скарг повинні бути легітимними, доступними, передбачуваними, справедливими та прозорими, відповідати нормам захисту прав людини. Простіше кажучи, вони повинні забезпечити реальний доступ до ефективних засобів захисту прав жертв зловживань та порушень прав людини з боку підприємницьких структур і не повинні обмежуватися лише діяльністю по зв'язках з громадськістю. Механізми оперативного рівня також повинні бути засновані на взаємодії та діалозі із зацікавленими групами осіб, шкоду яким вони мають намір відшкодувати.

Запитання 35. Чи є обов'язком держави усунення наслідків зловживань і порушень у сфері прав людини?

До обов'язку держави входить захист прав людини для того, щоб в разі відповідних зловживань і порушень у межах її юрисдикції постраждали особи мали доступ до ефективних засобів захисту прав завдяки застосуванню судових, адміністративних, законодавчих або інших відповідних належних процедур. Це закріплено в Керівних принципах. Державні судові та позасудові механізми мають бути основою для більш широкої системи захисту від зловживань і порушень у сфері прав людини, пов'язаних із підприємницькою діяльністю.

Але це також стосується і підприємницьких структур, які зобов'язані забезпечувати засоби захисту прав або безпосередньо, або через співпрацю з іншими державними та не-

державними механізмами захисту прав, коли вони виявили, що завдали або сприяли завданню негативного впливу на права людини. Це становить частину їхньої власної відповідальності: підприємницька структура не може, за визначенням, реалізувати свою відповідальність щодо поваги прав людини, якщо встановлено, що вона завдала несприятливого впливу на права людини (або сприяла цьому), але після не здатна виправити наслідки. У багатьох випадках підприємницька структура є найбільш придатною для усунення наслідків несприятливого впливу на права людини, особливо якщо вплив може бути виявлено та усунуто на ранньому етапі.

Запитання 36. Що таке «позасудовий механізм розгляду скарг»?

Хоча судові механізми є основою забезпечення доступу до засобів захисту прав, державні та недержавні позасудові механізми можуть відігравати суттєву роль з точки зору доповнення та розширення функцій судових механізмів. У деяких випадках потерпілий може надати перевагу позасудовому механізму перед судовим. Термін «позасудовий механізм розгляду скарг» (іноді просто «механізм розгляду скарг») використовується в Керівних принципах для опису широкого спектру механізмів розгляду скарг або суперечок, пов'язаних із діяльністю підприємницьких структур або їхніх партнерів. Позасудовим механізмом розгляду скарг може бути будь-яка процедура або процес, які дозволяють постраждалій особі забезпечити розгляд своєї скарги на підприємницьку структуру та домогтися врегулювання проблеми за суттю скарги. Такі механізми можуть бути засновані на посередництві/медіації, мати форму третейського суду або бути реалізовані в рамках інших прийнятних з культурної точки зору і сумісних з правозахисними принципами процесів, або бути комбінацією цих підходів із урахуванням

контексту, питань, що ставляться, будь-якого громадського інтересу та можливих потреб сторін.

Оперативний механізм розгляду скарг є позасудовим механізмом, створеним або забезпеченим підприємницькою структурою, або ж іншим чином пов'язаним з нею, який застосовується локально на оперативному рівні.

Всі державні та недержавні позасудові механізми розгляду скарг повинні відповідати критеріям ефективності, викладеним у Керівному принципі № 31.

Запитання 37. Як співвідносяться між собою судові та позасудові засоби захисту прав?

Ефективні судові механізми є основою для забезпечення доступу до засобів правового захисту, і забезпечення жертвам ефективного доступу до них через судову систему є головним обов'язком держави. Позасудові механізми захисту не завжди можуть бути доцільними. Деякі порушення прав людини, за які потенційно може настати кримінальна відповідальність і/або які прирівнюються до серйозних правопорушень, повинні розглядатися в судовому порядку, коли це можливо. В певних випадках, наприклад, коли судовий процес вже йде, може мати сенс продовжити його аби докладно розібратися у справі, аніж наполягати на відшкодуванні шкоди через позасудові механізми.

Проте в деяких випадках жертви можуть самі зробити вибір на користь позасудового процесу. Це може бути пов'язано з тим, що він є більш швидким і потенційно менш вартісним, або ж із тим, що характер скарги передбачає можливість ухвалення рішення щодо неї без звернення до судових інстанцій (наприклад, швидке вирішення скарг щодо не надто серйозних порушень, які за суттю не можуть прирівнюватися до злочинів у сфері прав людини). Але це можливо також і з інших причин, наприклад якщо постраждалі особи вважають, що діалог із підприємницькою структурою може бути для них більш вигідним.

Підприємницькі структури не можуть впливати на забезпечення того, щоб судова система була функціонуючою. Іноді судова система може бути слабкою або не користуватися довірою у постраждалих осіб, які вважають, що у них немає реальної можливості домогтися відшкодування шкоди за її допомогою. За таких обставин позасудові механізми є важливою альтернативою навіть у випадках потенційно більш серйозних правопорушень.

Судові та позасудові механізми захисту прав не є взаємовиключними. Деколи жертви можуть добиватися захисту своїх прав насамперед через позасудові механізми. Але якщо їхню скаргу не задоволено, вони можуть звернутися до суду на більш пізньому етапі. Судові та позасудові процеси можуть провадитися одночасно. Деякі позасудові механізми мають опцію судової «ескалації», тобто забезпечують можливість примусового виконання їх рішень через суди.

Керівні принципи вказують на необхідність того, щоб всі засоби захисту прав розвивалися, ставали більш ефективними, були відомі й доступні для їхніх потенційних користувачів. У всіх випадках, коли це можливо, постраждалі особи повинні мати можливість ухвалювати обґрунтоване рішення щодо способу дій із чітким розумінням щодо їх наявних варіантів. Як уже згадувалося вище (див. запитання № 34), в Керівних принципах також уточняється, що позасудові механізми не повинні використовуватися лише з метою послаблення ролі законних профспілок у вирішенні трудових спорів, а також для закриття доступу до судових або інших позасудових механізмів розгляду скарг.

Запитання 38. В яких випадках підприємницькі структури повинні забезпечувати відшкодування шкоди?

Якщо підприємницька структура завдала або сприяла завданню негативного впливу на права людини, вона повинна забезпечити або сприяти забезпеченню відшкодування шкоди. Підприємницька структура може відігравати безпо-

середню роль у забезпеченні своєчасних і ефективних засобів захисту прав.

Способи вирішення проблеми можуть бути різними в залежності від характеру шкоди та включати вибачення, компенсацію (фінансову або іншу), припинення певного виду діяльності або відносин, заходи щодо запобігання повторних випадків несприятливого впливу або мати будь-яку іншу форму, узгоджену між сторонами, і вони повинні відповідати критеріям ефективності, як це передбачено Керівним принципом № 31. За інших обставин, окрім підприємницьких структур відшкодування шкоди може здійснюватися й іншими суб'єктами. Наприклад, у разі звинувачень у порушеннях прав людини, що мають ознаки кримінального злочину, підприємницька структура повинна звернутися до судових чи державних органів, а не братися самостійно за відшкодування шкоди.

Запитання 39. Яку роль відіграють оперативні механізми розгляду скарг?

Механізм розгляду скарг на оперативному рівні підприємницьких структур є офіційним засобом, створеним або забезпеченим ними, яким можуть скористатися окремі особи або групи осіб аби висловити стурбованість із приводу впливу на них підприємницької діяльності, в тому числі, але не виключно, на їхні права людини. В Керівних принципах термін «механізм розгляду скарг оперативного рівня» охоплює механізми на рівні як підприємницької структури в цілому, так і на рівні місця діяльності підприємницької структури або реалізації її конкретного проекту. Механізм розгляду скарг на оперативному рівні повинен бути доступним для окремих осіб і громад, які можуть бути піддані впливу несприятливих наслідків діяльності підприємницької структури.

Цей механізм, як правило, керується самою підприємницькою структурою або іншим суб'єктом за її дорученням,

самостійно або у співпраці з іншими, в тому числі з відповідними зацікавленими сторонами ззовні. Механізм розгляду скарг на оперативному рівні дозволяє постраждалим особам безпосередньо звертатися до підприємницької структури для здійснення оцінки відповідної проблеми та відшкодування будь-якої шкоди.

Основна мета механізмів розгляду скарг на оперативному рівні підприємницьких структур полягає в наданні на ранній стадії допомоги для виявлення і розв'язання проблем сторін, чії права порушено, ще до того моменту, коли несприятливий вплив посилиться або призведе до завдання шкоди.

Таким чином, механізми розгляду скарг на оперативному рівні підприємницьких структур функціонують як система раннього попередження. Вони дають можливість сторонам, чії права порушено, доводити до відома підприємницької структури інформацію про свої проблеми ще до того часу, коли ці проблеми можуть накопичитися та призвести до серйозних конфліктів, зловживань і порушень прав людини. Це може сприяти побудові більш надійних і стійких відносин між усіма сторонами. Проте такі механізми не замінюють конструктивну взаємодію зацікавлених сторін або колективні договори, і вони не повинні бути використані для ускладнення доступу до засобів судового захисту.

Механізми розгляду скарг на оперативному рівні можуть відігравати важливу роль також і в процесі відслідковування ефективності заходів реагування підприємницьких структур на несприятливий вплив, що вчиняється ними на права людини. Такий механізм може забезпечити канал для отримання підприємницькими структурами інформації про думку постраждалих сторін стосовно ступеня ефективності заходів із розв'язання проблеми впливу на права людини.

У будь-якому випадку, механізми розгляду скарг оперативного рівня повинні відповідати критеріям ефективності, викладеним у Керівному принципі № 31.

Запитання 40. Які особливості позасудового механізму розгляду скарг забезпечують його ефективність?

Важливо, щоб як державні, так і оперативні механізми розгляду скарг були ретельно розроблені та належним чином керовані, аби вони могли сприяти об'єктивній оцінці ефективності управління ризиками у сфері прав людини.

У Керівних принципах зазначено, що ефективні механізми розгляду скарг повинні бути: законними, доступними, передбачуваними, справедливими, прозорими, відповідати стандартам захисту прав людини, а також вони повинні стати джерелом безперервного навчання і вдосконалення. Механізми розгляду скарг на оперативному рівні, тобто механізми, створені підприємницькими структурами, також мають бути засновані на взаємодії та діалозі. Ці критерії спрямовано на забезпечення впевненості зацікавлених сторін у тому, що позасудові механізми є ефективними засобами вирішення проблем, яке відбувається у відповідності до міжнародно визнаних прав людини.

Механізм, який відповідає лише деяким із цих критеріїв, не може бути визнаним в якості належного засобу захисту: якщо результати діяльності механізму розгляду скарг, незалежно від того, чи є він прозорим, передбачуваним і справедливим, не відповідають правозахисним стандартам, він не може бути по-справжньому ефективним з точки зору захисту від заподіяної шкоди. Так само, якщо ефективний механізм оперативного рівня не є джерелом безперервного навчання, тобто якщо звернення і справи, які розглядаються механізмом, не використовуються як джерело інформації про необхідність зміни підходів підприємницької структури до управління ризиками у сфері прав людини, то у довгостроковій перспективі він не може залишатися по-справжньому ефективним. Тому всі ці критерії є взаємозалежними та взаємодоповнюючими і повинні реалізовуватися в сукупності.

Додаток І.
ОСНОВНІ КОНЦЕПЦІЇ КЕРІВНИХ ПРИНЦИПІВ

Несприятливий вплив на права людини

Несприятливим впливом на права людини в Керівних принципах називається ситуація, коли та чи інша дія позбавляє будь-яку особу можливості здійснювати його/її права людини, або обмежує таку можливість.

Ділові відносини

Діловими відносинами називаються відносини підприємницьких структур з їхніми партнерами, суб'єктами, що є частиною їх ланцюжка зі створення доданої вартості, та з іншими недержавними або державними суб'єктами, які безпосередньо пов'язані з їхньою діяльністю, продукцією чи послугами. Вони включають опосередковані ділові відносини в структурі створення доданої вартості, крім її першого рівня, а також як міноритарні, так і мажоритарні позиції в акціонерному капіталі спільних підприємств.

Причетність/співучасть

Причетність може мати як юридичний, так і неюридичний характер.

З правової точки зору законодавство більшості країн забороняє співучасть у вчиненні злочинів, а деякі з них у таких випадках передбачають кримінальну відповідальність підприємств. Уся міжнародна судова практика у сфері кримінального права свідчить про те, що суть відповідної норми щодо співучасті або підбурювання полягає в «...свідомому наданні практичної допомоги або підбурюванні, які мали суттєве значення для вчинення злочину».

Прикладами неюридичного значення «співучасті» можуть бути ситуації, коли вважається, що підприємницька структура отримує вигоду від зловживань, вчинених іншими сторонами, наприклад, якщо вона скорочує свої витрати завдяки діяльності його партнерів у системі поставок, яка має характер, подібний до рабовласництва, або не виступає проти порушень, пов'язаних із його власною діяльністю, продукцією чи послугами, незважаючи на наявність принципових причин для таких виступів. Навіть якщо підприємницькі структури ще не визнані судом в якості співучасників або причетних до такого роду порушень, громадська думка встановлює нижчу планку оцінки, і це може спричинити значні втрати для підприємницьких структур.

Процес належної обачності у сфері прав людини спрямовано на виявлення ризиків неюридичної (або усвідомлюваної), а також юридичної причетності до порушень прав людини та на розроблення заходів щодо належного, відповідного реагування.

Належна обачність (Due diligence)

Належна обачність визначається як «...такий захід обачності, діяльності або зусиль, якого можна належним чином очікувати від розумної і обережної (особи) і який така особа зазвичай застосовує за конкретних обставин; вона не вимірюється абсолютними нормами, але залежить від відповідних фактів конкретної справи»¹.

В контексті Керівних принципів належна обачність у сфері прав людини включає безперервний процес управління, який має здійснювати розумна та обачна підприємницька структура в світлі обставин (включаючи галузь, умови її діяльності, розмір та інші аналогічні фактори), з метою ре-

---

¹ Black's Law Dictionary, 6th ed. (St. Paul, Minnesota, West, 1990).

алізації своєї відповідальності щодо поваги та дотримання прав людини.

Грубі порушення прав людини

У міжнародному праві не існує єдиного визначення грубих порушень прав людини, однак дана концепція зазвичай включає такі види правопорушень, як геноцид, рабство і практика, подібна до рабства, страти без належного судового розгляду та довільні страти, тортури, насильницькі зникнення, свавільне та тривале утримання під вартою і систематична дискримінація. Інші різновиди порушень прав людини, включаючи порушення економічних, соціальних і культурних прав, можуть також вважатися грубими порушеннями, якщо вони мають серйозний характер і здійснюються систематично, наприклад, у разі широкомасштабних порушень, об'єктом яких є конкретні групи населення.

Права людини і міжнародні злочини

Деякі найбільш серйозні порушення прав людини можуть становити міжнародні злочини. Визначення міжнародних злочинів встановлено державами в Римському статуті Міжнародного кримінального суду. Це – геноцид (діяння, вчинені з наміром знищити, повністю або частково, певну національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку), злочини проти людяності (широкомасштабні або систематичні напади на цивільних осіб, що включають вбивство, поневолення, тортури, зґвалтування, дискримінаційні переслідування та ін.), військові злочини (визначення яких встановлено в міжнародному гуманітарному праві) і злочин агресії.

Зловживання у сфері прав людини в порівнянні з порушеннями прав людини

Термін «зловживання у сфері прав людини» використовується в Керівних принципах в зв'язку з несприятливими

діями щодо прав людини, які чинять недержавні суб'єкти, в даному контексті – підприємницькі структури. Термін «порушення», як правило, пов'язаний із несприятливим впливом на права людини, який завдає держава в порушення своїх обов'язків щодо захисту, поваги та реалізації прав людини. Оскільки відповідно до міжнародного права в галузі прав людини недержавні суб'єкти, як правило, не мають таких само зобов'язань, як держави, в Керівних принципах у зв'язку з такими діями використовується термін «зловживання», а не «порушення».

Ризики у сфері прав людини

Ризиками підприємницької структури у сфері прав людини називаються будь-які ризики, які її діяльність може створювати стосовно одного або більше видів несприятливого впливу на права людини. Таким чином, вони пов'язані з потенційним впливом на права людини. При традиційній оцінці ризику враховуються як наслідки того чи іншого явища (його серйозність), так і ймовірність виникнення таких наслідків. У контексті ризику у сфері прав людини переважачим фактором є серйозність. Імовірність виникнення може мати значення для полегшення визначення першочерговості розгляду потенційних видів впливу за деяких обставин (див. нижче «Серйозний вплив на права людини»).

Важливо відзначити, що ризиками підприємницької структури у сфері прав людини є ризики, які її діяльність створює для прав людини. Це ніяк не пов'язано з ризиками, які причетність до зловживань у сфері прав людини може створити для самої підприємницької структури (наприклад, юридична відповідальність або репутаційна втрата), хоча ці два види ризиків стають все більш взаємопов'язаними (наприклад, юридична відповідальність або експлуатаційні витрати, що виникли у зв'язку з причетністю підприємницької структури до зловживань і порушень).

Важелі впливу

Важелями впливу називають переваги, які створюють можливість для здійснення впливу. В контексті Керівних принципів важелями впливу називається здатність підприємницької структури здійснювати зміни в протиправних практиках, які застосовує інша сторона, що спричиняють або сприяють негативному впливу на права людини.

Пом'якшення

Пом'якшенням несприятливого впливу на права людини називаються заходи, що вживаються для обмеження його масштабів: будь-який надмірний вплив після застосування таких заходів вимагає відшкодування. Пом'якшенням ризиків у сфері прав людини називаються заходи, що вживаються для зниження ймовірності виникнення певних видів несприятливого впливу.

Узгодженість політики

Термін «узгодженість політики» використовується в контексті обов'язку держави захищати права людини. Узгодженість політики належить до взаємопов'язаності політичних заходів і нормативно-правових актів у різних державних відомствах, установах і організаціях. Усі установи, які визначають практику підприємницької діяльності, наприклад, відомства, які опікуються питаннями зайнятості та умов праці, реєстрації компаній, стимулювання експорту, міжнародної торгівлі, охорони навколишнього середовища, державні агентства з кредитування експорту, – незважаючи на їхні різні повноваження мають бути поінформовані про зобов'язання держави у сфері прав людини і дотримуватися їх для забезпечення захисту від несприятливого впливу господарської діяльності.

Потенційний вплив на права людини

«Потенційним впливом на права людини» називається несприятливий вплив, який може статися, але якого ще не завдано.

Попередження

Попередженням несприятливого впливу на права людини називаються заходи, які вживаються для того, щоб такий вплив не вчинявся.

Відшкодування шкоди / засоби захисту прав

Відшкодуванням шкоди та засобами захисту прав називаються як процеси надання відшкодування та захисту прав у зв'язку з несприятливим впливом на права людини, так і матеріальні результати, які можуть протидіяти такому впливу несприятливих наслідків або слугувати його компенсацією. Такі результати можуть мати різноманітні форми, включаючи принесення вибачень, реституцію, реабілітацію, фінансову або нефінансову компенсацію та застосування санкцій (кримінальних або адміністративних, наприклад у формі штрафів), а також запобігання вчиненню нової шкоди, наприклад, за допомогою судових заборон або гарантій щодо неповторення.

Нагальні права людини

Найбільш нагальними правами людини для підприємницької структури є ті права, які піддаються найбільшому ризику. Вони, як правило, варіюються в залежності від галузі та умов діяльності. В Керівних принципах чітко говориться, що підприємницька структура не повинна зосереджувати свою увагу виключно на найбільш нагальних проблемах прав людини, ігноруючи інші проблеми, які можуть виникнути. Але логічно, що найбільш помітними правами стають

ті, на яких підприємницька структура зосереджує свої основні зусилля.

Серйозний вплив на права людини

У коментарі, що міститься в Керівних принципах, дається визначення серйозного впливу на права людини зі згадуванням його масштабів, обсягу і непоправності. Це означає, що до числа важливих міркувань у цьому контексті належать ступінь тяжкості впливу і число осіб, які опиняться або опинилися під таким впливом (наприклад, з причини відстрочених наслідків завдання шкоди навколишньому середовищу). «Непоправне» – є третім важливим фактором, який означає в даному випадку будь-які обмеження щодо можливості відновити становище постраждалих осіб до такого рівня, який є щонайменше таким само, або еквівалентним тому становищу, яке існувало до вчинення несприятливого впливу.

Зацікавлена сторона / постраждала сторона

Зацікавленою стороною називається будь-яка особа, яка може вплинути на діяльність будь-якої організації або опинитися під таким впливом. У даному контексті постраждалою стороною називається будь-яка особа, чії права людини порушуються через діяльність, продукцію чи послуги підприємства.

Взаємодія/консультації із зацікавленими сторонами

Взаємодією або консультаціями із зацікавленими сторонами називається поточний процес взаємодії та діалогу між підприємницькою структурою і потенційно ураженими сторонами, який дозволяє підприємницькій структурі вислухати, зрозуміти й відреагувати на їхні інтереси і проблеми, в тому числі на основі підходів і практик співпраці.

Структура створення доданої вартості

Структура створення доданої вартості підприємницької структури включає види діяльності, в результаті яких внесок перетворюється на результат за допомогою додавання вартості. Вона включає організації, з якими підприємницька структура має прямі або опосередковані ділові відносини, і які: а) є постачальниками товарів чи послуг, що вносять вклад у товари або послуги самої підприємницької структури, або б) отримують від підприємницької структури товари або послуги.

Додаток II.

КЕРІВНІ ПРИНЦИПИ ТА ІНШІ МІЖНАРОДНІ РАМКОВІ ЗАСАДИ

Стандарт ISO 26000

Стандарт ISO 26000 «Настанови з соціальної відповідальності» є добровільним стандартом для державних і приватних організацій.

Він містить рекомендації щодо семи «основних питань», пов'язаних із соціальною відповідальністю, в тому числі – з правами людини. Стандарт ISO 26000 не пов'язаний з результатами роботи Спеціального представника Генерального секретаря ООН. Проте глава про права людини чітко ґрунтується на рамках ООН, що стосуються «Захисту, поваги та засобів захисту прав», і відображає сутність принципу корпоративної відповідальності щодо поваги прав людини.

www.iso.org/iso/home/standards/iso26000.htm

Керівництво ОЕСР

Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) опублікувала Керівництво для багатонаціональних підприємств (переглянуто в 2011 році). Видання 2011 року включає главу про права людини, положення якої відпові-

дають Керівним принципам. Керівництво також стосується викладеної в Керівних принципах концепції належної обачності щодо всіх аспектів корпоративної відповідальності. Керівництво ОЕСР передбачає створення національних контактних центрів, які можуть розглядати скарги на порушення підприємницькими структурами його приписів.

www.oecd.org/daf/inv/mne/

Глобальний договір Організації Об'єднаних Націй

Глобальний договір є добровільною ініціативою Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй, він вимагає від бізнесу підтримки і поваги прав людини в рамках 10-ти принципів, яких підприємницькі структури зобов'язуються дотримуватися при підписанні Глобального договору. Керівні принципи забезпечують основний зміст двох детально викладених у Глобальному договорі принципів у сфері прав людини. Керівні принципи також підсилюють очікування Глобального договору, що підприємницькі структури-учасниці проводитимуть чітку політику, використовуватимуть належні процедури та щорічно повідомлятимуть зацікавленим сторонам про свій прогрес. Глобальний договір підготував для підприємницьких структур широкий спектр документів і керівництв.

www.unglobalcompact.org

Додаток III.

СИСТЕМА ОРГАНІЗАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ – ДЖЕРЕЛА ПОДАЛЬШИХ НАСТАНОВ

- *Корпоративна відповідальність щодо поваги прав людини.* Посібник з тлумачення, виданий шістьма офіційними мовами Організації Об'єднаних Націй.
- *Подальші рекомендації та вступні зауваження Управління Верховного Комісара з прав людини щодо Керівних принци-*

нів (англійською, французькою та іспанською мовами). URL: www.ohchr.org/EN/Issues/Business/Pages/BusinessIndex.aspx

- *Вступ до Керівних принципів з питань бізнесу та прав людини*. Підготовлений Робочою групою з питань бізнесу та прав людини. URL: www.ohchr.org/Documents/Issues/Business/Intro_Guiding_PrinciplesBusinessHR.pdf

- *Як працювати за Програмою ООН у сфері прав людини. Довідник для громадянського суспільства*. Публікація містить інформацію для організацій громадянського суспільства про те, як взаємодіяти з УВКПЛ і правозахисними органами Організації Об'єднаних Націй, в тому числі з механізмами Ради з прав людини.

- *Глобальний договір ООН*, є платформою Організації Об'єднаних Націй для взаємодії з бізнес-сектором. URL: www.unglobalcompact.org

- *Основні документи Глобального договору*. URL: www.unglobalcompact.org/AboutTheGC/tools_resources/index.html

- *Звід добровільних принципів із питань прав дітей та бізнесу: Права дітей та принципи бізнесу*. Розробники – Глобальний договір, Дитячий фонд Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ) і Міжнародна організація допомоги дітям. URL: www.unglobalcompact.org/Issues/human_rights/childrens_principles.html

- *Керівні вказівки Міжнародної організації праці*. URL: www.ilo.org/global/standards/lang--en/index.htm; www.ilo.org/ilc/ILCSessions/lang--en/index.htm

- *Добровільні керівні принципи відповідального державного регулювання питань володіння і користування земельними, рибними і лісовими ресурсами в контексті національної продовольчої безпеки*. Розроблені Продовольчою і сільськогосподарською організацією Об'єднаних Націй. URL: www.fao.org/nr/tenure/voluntary-guidelines/en/

- *Рамки сталого розвитку* (2012 рік). Документ Міжнародної фінансової корпорації, переглянутий. URL: www.ifc.org/sustainabilityframework

- *База даних щодо національних планів дій та іншої відповідної інформації про впровадження державами Керівних принципів*. Створена Робочою групою з питань прав людини і транснаціональних корпорацій та інших підприємств. URL: www.ohchr.org/EN/Issues/Business/Pages/NationalActionPlans.aspx

Додаток IV.

ЗОВНІШНІ ДЖЕРЕЛА, ЩО МІСТЯТЬ КЕРІВНІ НАСТАНОВИ

Цей список є невичерпним оглядом потенційних джерел подальших вказівок з питань бізнесу та прав людини. Включені в цей список пункти не слід розглядати як схвалені з боку Управління Верховного Комісара з прав людини (УВКПЛ), і воно не несе відповідальності за точність зовнішніх джерел.

Національні правозахисні установи

- *Список існуючих у всьому світі акредитованих національних установ з питань захисту прав людини* (НУПЛ). Укладений УВКПЛ. URL: www.ohchr.org/Documents/Countries/NHRI/Chart_Status_NIs.pdf

- *Единбурзька декларація про роль НУПЛ у розв'язанні проблем, пов'язаних з підприємницькою діяльністю і правами людини* (2010 рік). URL: www.ohchr.org/Documents/AboutUs/NHRI/Edinburgh_Declaration_en.pdf

- *Електронний довідник і навчальний посібник для національних правозахисних установ*. Виданий Робочою групою з питань бізнесу та прав людини Міжнародного координаційного комітету із заохочення та захисту прав лю-

дини. URL: www.humanrightsbusiness.org/guidebook+and+e-learning+for+nhris

Інші міжурядові механізми, інструменти та керівництва

- Керівництво Європейської Комісії з прав людини для малих і середніх підприємств «Мій бізнес і права людини». URL: http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sustainable-business/files/csr-sme/human-rightssme-guide-final_en.pdf

- Стратегія Європейської Комісії з корпоративної соціальної відповідальності (2011 рік). URL: http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sustainable-business/corporate-social-responsibility/index_en.htm

- Галузеві керівництва Європейської Комісії з питань бізнесу та прав людини в сфері зайнятості і діяльності агентств по найму; інформаційних і комунікаційних технологій; а також нафти і газу. URL: http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sustainablebusiness/documents/corporate-social-responsibility/index_en.htm

Неурядові механізми, інструменти та керівництва (невичерпний список) з питань Керівних принципів

- Навчально-методичний центр з питань бізнесу та прав людини має веб-сторінку, яка містить інформацію про Керівні принципи і Робочу групу. URL: www.business-humanrights.org та www.business-humanrights.org/UNGuidingPrinciplesPortal/Home

- Навчальна програма з питань підприємницької діяльності Проєкту «Shift», публікує рекомендації та доповіді про виконання Керівних принципів у різних галузях підприємництва. URL: www.shiftproject.org/resources

- Керівництво з питань застосування Керівних принципів ООН в дослідницькій та інформаційно-просвітницькій діяльності підприємницьких структур: Керівництво для орга-

нізації громадянського суспільства (2012 рік). Опубліковано Центром досліджень щодо багатонаціональних корпорацій (SOMO), Центром з прав людини і навколишнього середовища (CEDHA) і Cividep. URL: http://somo.nl/publications-en/Publication_3899

- *Керівництво щодо національних планів дій для реалізації Керівних принципів і дослідження про доступ до засобів захисту прав.* Входить до числа ресурсів, підготовлених Круглим столом із міжнародної корпоративної відповідальності. URL: <http://accountabilityroundtable.org>

- *Керівництво для роботодавців по Керівним принципам з питань бізнесу та прав людини (2012 рік).* Видання Міжнародної організації роботодавців (IOE). URL: [www.ioe-emp.org/fileadmin/ioe_documents/publications/Policy %20Areas/business_and_human_rights/EN/_2012-02__UN_Guiding_Principles_on_Business_and_Human_Rights_Employers__Guide.pdf](http://www.ioe-emp.org/fileadmin/ioe_documents/publications/Policy%20Areas/business_and_human_rights/EN/_2012-02__UN_Guiding_Principles_on_Business_and_Human_Rights_Employers__Guide.pdf)

Неурядові механізми, інструменти та керівництва (невичерпний список) з питань підприємницької діяльності в аспекті прав людини

- *Корпоративна підзвітність щодо зловживань у сфері прав людини: керівництво для жертв зловживань і НПО стосовно механізмів захисту прав.* Керівництво щодо механізмів корпоративної відповідальності для жертв зловживань і неурядових організацій, підготовлене Міжнародною федерацією з прав людини (FIDH). URL: [www.fidh.org / Updated-version-Corporate-8258](http://www.fidh.org/Updated-version-Corporate-8258)

- *Інвестування в права людини: керівництво для інвесторів з питань бізнесу та прав людини.* Документ видано Інститутом з прав людини і бізнесу (IHRB), у співпраці з «Calvert Investments» і Міжконфесійним центром з питань корпоративної відповідальності. URL: www.ihrb.org/publications/reports/investing-the-rights-way.html

- *Звіт про оцінку ефективності корпоративних правових механізмів вирішення конфліктів (2013 рік)*. Підготовлений Службою оцінки розгляду скарг (MOC-A), яка існує в організації «КСВ Європа». URL: www.csreurope.org/management-complaints-assessment-serviceavailable-all-members; www.csreurope.org/company_mechanisms_for_addressing_human_rights_complaints.html

- *Ряд посібників і документів із питань корпоративної відповідальності*, виданий організацією «Oxfam». URL: www.oxfam.org.au/explore/corporate-accountability

- *«Екваторіальні принципи»*, що є базовою системою управління ризиками, створеною фінансовими установами для виявлення, оцінки та управління екологічними та соціальними ризиками при фінансуванні проєктів, мають відношення до Керівних принципів. URL: www.equator-principles.com/index.php/about-ep/about-ep

- *Добровільні принципи безпеки в сфері прав людини*. URL: www.voluntaryprinciples.org

- *Міжнародний кодекс поведінки приватних постачальників охоронних послуг*. URL: www.icoc-psp.org

- *Ініціатива «Транспарентність в видобувних галузях промисловості»*. URL: <http://eiti.org>

- *Ініціатива за етику торгівлі*. URL: www.ethicaltrade.org

- *Асоціація за справедливу працю*. URL: www.fairlabor.org

- *Міжнародна організація з проблем соціальної відповідальності і Служба акредитації в сфері соціальної відповідальності*. Відповідно URL: www.sa-intl.org та URL: www.saasaccreditation.org, відповідно.

- *Навчальний посібник з питань прав людини*. Видання Світової асоціації нафтової і газової промисловості з екологічних та соціальних проблем IPIECA. URL: www.ipieca.org/good-practice/humanrights-training-toolkit

- Публікації з прав людини в гірничодобувній і металургійній галузях, в тому числі *Керівництво для механізмів розгляду скарг на рівні оперативної ланки*. Видання Міжнародної ради з гірничодобувної промисловості та металів, що є галузевою асоціацією з питань стійкості в гірничодобувній і металургійній промисловості. URL: www.icmm.com/page/14809/humanrights-in-the-mining-and-metals-industry-overview-management-approach-andissues

Наукове видання

**ПРОСУВАННЯ ПОВАГИ ПРАВ ЛЮДИНИ
У СФЕРІ БІЗНЕСУ
В КОНТЕКСТІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ
ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ**

Науковий редактор:

Устименко В. А.,

директор Інституту економіко-правових
досліджень НАН України, член-кореспондент НАН
України, член-кореспондент НАПрН України,
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України

В авторській редакції

Редактор-упорядник А. Є. Санченко
Комп'ютерна верстка,
дизайн обкладинки В. Г. Вітвицька

Підписано до друку 30.04.2020 р. Формат 60x84/16.
Ум-друк. арк. 14,3. Наклад 100 прим. Зам. № 2004-11.

Віддруковано в ПП «Фенікс»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1044 від 17.09.02).
Україна, м. Одеса, 65009, вул. Зоопаркова, 25.
Тел. +38 050 7775901 +38 048 7959160
e-mail: fenix-izd@ukr.net
www.feniksbooks.com